

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**BEREKETZÂDE İSMAİL HAKKI'NIN
ENVÂR-I KUR'AN TEFSİRİ
VE DİĞER TEFSİR YAZILARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Muhammed COŞKUN

**Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Muhittin AKGÜL

AĞUSTOS - 2008

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BEREKETZÂDE İSMAİL HAKKI'NIN
ENVÂR-I KUR'AN TEFSİRİ
VE DİĞER TEFSİR YAZILARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Muhammed COŞKUN

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir

Bu tez 27/08/2008 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Nuhîttin Akpınar *Ömer İbrahim Çoşkun*

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Muhammed COŞKUN

02.05.2008

ÖNSÖZ

Tefsir ilmiyle ilgili araştırmalara baktığımız zaman bunların genellikle tedvin döneminde ve bu ilimde klasik kaynak kabul edilebilecek eserlerin yazıldığı dönemlerde yoğunlaştığını görürüz. Ancak Osmanlı döneminde yapılan Tefsir faaliyetleriyle ilgili yeterince araştırılma yapılmadığı, hatta Osmanlı'nın son dönemlerine ait neredeyse yok denebilecek kadar az çalışma yapıldığı son dönemlerde daha çok dile getirilen bir husustur. O kadar ki, bu dönemi 'Tefsir tarihinin kayıp halkası' olarak tanımlayan müellifler dahi bulunmaktadır. Son yıllarda bu dönemle ilgili araştırmaların yavaş yavaş gündeme gelmeye başlaması sevindiricidir. Bu çalışmanın amacı da, bahsettiğimiz araştırmalara bir yenisini daha eklemek ve 'kayıp halka' olarak adlandırılan bu önemli dönemi aydınlatma çabasına bir nebze katkıda bulunmaktır.

Bu çalışmada son dönem Osmanlı müelliflerinden Bereketzâde İsmail Hakkı'nın hayatı ve tefsirciliği ele alınmıştır. Bereketzâde aslında münbit bir müelliftir. Farklı alanlarda bir çok eseri bulunmaktadır. Ancak bu çalışmada - diğer eserleri de genel hatlarıyla tanıtılmakla birlikte - özellikle Tefsirle ilgili eserleri ve yazıları üzerinde durulmuştur. Araştırma sonucunda elde edilen bulguların genel bir değerlendirmesi yapılarak müellifin Tefsir ilmi açısından önemi ve bu alandaki özgünlüğü tartışılmış, elde edilen sonucun objektif bir şekilde ortaya koyulmasına gayret gösterilmiştir.

Herşeyden önce, Tefsir ilminin doğuşundan bu güne ulaşıncaya kadar bu gayrete ibadet aşkıyla hayatını adayan ve her şeyi kendilerine boçlu olduğumuza inandığımız ufuk müfessirleri saygı ve minnetle anıyorum. Kütüphanelerdeki miraslarından istifade ettiğimiz kitap aşıklarını teşekkürle en layık kişiler olarak gördüğümü de öncelikle belirtmek isterim. Çalışmamda benden yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Muhittin AKGÜL'e, bu günlere gelmemde en büyük pay sahibi olan ve haklarını hiçbir zaman ödeyemeyeceğim muhterem babama ve fedâkâr anneme, araştırmalarımın yoğunluğu sebebiyle layıkıyla ilgilenemediğim ve üzerimde hakkı bulunan sevgili eşime ve çalışmalarım esnasında maddi imkanlarını hizmetime sunan bütün arkadaşlarıma kalpten teşekkür ederim.

02.05.2008

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iii
ÖZET.....	iv
SUMMARY.....	v
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: BEREKETZÂDE İSMAİL HAKKI'NIN YAŞADIĞI DÖNEM	4
1.1. Bereketzâde İsmail Hakkı'nın Yaşadığı Dönem	4
1.1.1. Siyasî Durum	4
1.1.2. Sosyal Durum	5
1.1.3. Kültürel Durum	6
1.2. Bereketzâde İsmail Hakkı'nın Yaşadığı Dönemde Tefsir İlmi	7
1.2.1. Tefsir İlminin Öğretimi	7
1.2.2. Önemli Tefsir Akımları ve Müfessirler	8
BÖLÜM 2: BEREKETZÂDE İSMAİL HAKKI'NIN HAYATI VE KİŞİLİĞİ.....	13
2.1. Bereketzâde İsmail Hakkı'nın Hayatı.....	13
2.1.1. Ailesi.....	13
2.1.2. Doğumu	14
2.1.3. Tahsil Hayatı	15
2.1.4. Eserleri.....	20
2.1.5. Memuriyet Hayatı.....	43
2.1.6. Ölümü	47
2.2. Kişiliği.....	48
2.2.1. İlmî ve Ahlakî Kişiliği.....	48
2.2.2. Siyasî Düşünceleri	50

BÖLÜM 3: BEREKETZÂDE İSMAİL HAKKI'NIN TEFSİR İLMİNDEKİ YERİ	53
3.1. Envâr-ı Kur'an Tefsiri	53
3.1.1. Yazılışı.....	53
3.1.2. İçeriği.....	54
3.1.3. Metodu.....	56
3.1.4. Kaynakları	68
3.1.5. Dili.....	73
3.1.6. Bazı 'Ulumu'l- Kur'an Konularına Yaklaşımı.....	73
3.1.7. Tefsirdeki Bazı Yorumları.....	83
3.1.8. Diğer Önemli Tefsirlerle Mukayesesi	97
3.2. Diğer Tefsir Yazıları	98
3.2.1. Necâib-i Kur'aniyye	98
3.2.2. Tefsir-i Kur'an-ı Kerim	138
3.2.3. Âyât-ı Furkâniye.....	139
3.3. Bereketzâde İsmail Hakkı'nın Tefsir İlimine Kazandırdığı Yenilikler	140
SONUÇ	142
KAYNAKÇA	144
ÖZGEÇMİŞ	148

KISALTMALAR LİSTESİ

a.s.	: aleyhi's selam
Bkz	: bakınız
b.	: ibn
c.	: cilt
cc.	: celle celâlühü
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DÜE	: Dokuz Eylül Üniversitesi
h.	: hicrî
Haz.	: hazırlayan
Hz.	: hazreti
m.	: miladî
MÜ	: Marmara Üniversitesi
MÜİFV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
nr.	: numara
Nşr.	: neşreden
örn.	: örneğin
r.a.	: radiyellahu anh
s.	: sayfa
s.a.s.	: sallallahu aleyhi ve sellem
sy.	: sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	: tarihsiz
vb.	: ve benzeri
vs.	: ve saire
y.	: yıl
yy.	: yüzyıl

Tezin Başlığı: Bereketzâde İsmail Hakkı'nın <i>Envâr-ı Kur'an</i> Tefsiri ve Diğer Tefsir Yazıları	
Tezin Yazarı: Muhammed Coşkun	Danışman: Doç. Dr. Muhittin AKGÜL
Kabul Tarihi: 27.08.2008	Sayfa Sayısı: V (ön kısım) + 148
Anabilim dalı: Temel İslam Bilimleri	Bilimsel Dalı: Tefsir
<p>Bereketzâde İsmail Hakkı son dönem Osmanlı alimlerindedir. Bu araştırma onun tanıtılması, eserlerinin ve özellikle de Tefsirle ilgili eserlerinin incelenmesine yöneliktir. Araştırmada</p> <p>a) Bereketzâde'nin özellikle Tefsirle ilgili eserlerinin içeriği, müellifin tefsirde ne tür bir üslup kullandığı, hangi kaynaklardan istifade ettiği, ne gibi yorumlarda bulunduğu;</p> <p>b) Bu eserlerin ve müellifin Tefsir ilmi açısından ne anlam ifade ettiği</p> <p>sorularına cevap aranmıştır. Bu cevaplar doğrultusunda müellifin tefsirciliğiyle ilgili bir sonuca ulaşmaya gayret edilmiştir.</p> <p>Araştırmanın kapsamı Bereketzâde'nin bütün eserleri olmakla birlikte asıl olarak Tefsirle ilgili eserleridir. Hayatıyla ilgili araştırmalarda öncelikle kendi hatıratı ve diğer yardımcı kaynaklar kullanılmıştır. Bu konuda <i>Yâd-ı mâzî</i> isimli eseri temel kaynaktır. Tefsirciliğiyle ilgili araştırmalarda ise tefsirle ilgili bütün yazıları dikkate alınmıştır. Bu bağlamda <i>Envâr-ı Kur'an</i> tefsiri ve <i>Necâib-i Kur'âniyye</i> isimli eseri araştırmanın temelini teşkil etmektedir. Tefsirciliğiyle ilgili yorum ve çıkarımlar bu iki eser baz alınarak yapılmıştır.</p> <p>Çalışma görünürde üç bölüme ayrılmış olsa da, muhteva bakımından Bereketzâde'nin hayatı ve tefsirciliği olmak üzere iki ana bölüme ayrılabilir. Hayatı incelenirken önce kendi hatıratı okunmuş, hayatı ile ilgili ana iskelet bu hatıratına göre şekillendirilmiştir. Hatıratında zikretmediği ancak diğer kaynaklarda kendisi hakkında geçen bazı bilgiler de hatıratıyla mukayese edilerek değerlendirilmiş ve gerekli düzeltme ve ilaveler yapılmıştır. Tefsirciliği araştırılırken öncelikle <i>Envâr-ı Kur'an</i> tefsiri okunmuş ve buradaki metodu dikkate alınmıştır. Sözkonusu tefsir 'Ulûmu'l- Kur'an meseleleri açısından da ele alınarak, bu konularda müellifin nasıl düşündüğü ve bu düşüncelerini tefsirinde nasıl uyguladığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Tefsirin kaynakları, muhtevası, dili, üslûbu da bu aşamada değerlendirilen özelliklerdendir. Ayrıca tefsirde yer alan farklı veya önemli bulduğumuz görüşler de dile getirilmiştir. Daha sonra <i>Necâib-i Kur'âniyye</i> isimli eseri incelenmiş; yöntem ve içerik bakımından bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Hacim genişliğinden ve gereksiz tekrardan kaçınmak amacıyla, eserde aynı konu etrafında yazılan farklı yazılar tek başlık altında değerlendirilmiştir. Tefsirciliği hakkında sözkonusu yazılardan da bazı çıkarımlarda bulunulmuştur. Bu yazılarda dile getirdiği bazı görüş ve yorumları ise ayrı başlıklar halinde ortaya konulmuştur.</p> <p>Tezin sonunda Bereketzâde'nin son dönem Osmanlı yazın hayatında önemli bir müellif olduğu, bir çok farklı alanda önemli eserler verdiği görülmüştür. Tefsir alanında yazdığı eserler de ilim çevrelerinde ve kamuoyunda rağbet görmüş eserlerdir. Ancak çok orijinal ve tefsirde yeni bir çığır açabilecek nitelikte eserler değillerdir. <i>Envâr-ı Kur'an</i> tefsirinin tamamlanmamış bir tefsir olması eser açısından önemli bir eksiklik. Bu eserin yazılan ilk Türkçe (Osmanlıca) tefsirlerden olması açısından önem taşıdığı söylenebilir.</p>	
Anahtar kelimeler: Tefsir, Son dönem Osmanlı, Bereketzâde, <i>Envâr-ı Kur'an</i> , <i>Necâib-i Kur'âniyye</i> ,	

Title of the Thesis : Bereketzâde Ismail Hakki's Tafseer of Envâr-ı Qur'an And the Other Tafseer Articles			
Author	: Muhammed Coşkun	Supervisor	: Doç. Dr. Muhittin AKGÜL
Date	: 27.08.2008	Number of pages	: V (front part) + 148
Department	: Basic Islamic Sciences	Subfield	: Tafseer (Interpretation of the Qur'an)
<p>Bereketzâde Ismail Hakki is one of the last scholars of the Ottoman. The purpose of this study is that to introduce him and also to examine his written works, particularly, the ones regarding the Tafseer (interpretation of the Qur'an). In this paper:</p> <p>a) Written works of Bereketzâde, particularly, regarding the content of Tafseer, which genre the author has used, what sources he has used, what kind of comments he has made;</p> <p>b) Significance of these written works as well as the importance of the author for the Tafseer science.</p> <p>The answers to the above questions have been researched. At the direction of the answers, it was tried that to come to a result regarding the author's tafseer.</p> <p>Although, scope of this research covers all the written work of Berektzade, it mainly focuses on his work which based on Tafseer. Primarily, his recollection and also other relevant sources have been used in the researches related to his life. In this field, his work of <i>Yad-ı mâzi</i> is the main source. Whereas, in the research of his tafseer, all of his works have been taken into consideration. At this coherence, Tafseer of <i>Envâr-ı Kur'an</i> and <i>Necâib-i Kur'aniyye</i> are the written works which form the basis of this research. Some inferences and comments on his tafseer, have been made by referring to these two written works.</p> <p>Even though, it might seem that this study is formed by three parts, in terms of content of this study, it can be divided into two main parts including the life of Bereketzâde and his tafseer. His recollection was used when analysing his life, the main frame regarding his life, has been shaped according to his recollection. Some information that he has not mentioned in his recollectoin but some other sources have mentioned about himself, have been examined by comparing with his recollection and some corrections were made and some information was added when needed. During researching his tafseer, <i>Tafseer of Envâr-ı Kur'an</i> was used and his method was taken into consideration. The tafseer book was examined from Qur'an Sciences point of view by considering its subjects , and also it was tried to find out that how the author has thought about those subjects and how he has used those thoughts in his tafseer. The sources of the tafseer, its contents, its language, also its genre are some points that are examined at this stage. Also, some other thoughts in the tafseer that are considered to be important, have been pointed out. After that, his work, named <i>Necâib-i Kur'aniyye</i> was examined; some consideration was made in terms of its method and its contents. Due to its wide scope and to avoid from unnecessary repeating, different articles about the same topic were mentioned under one head. Some inferences were made about his tafseer in these articles. Some opinions and comments that he has pointed out in these articles, were mentioned under the different heads.</p> <p>At the end of this paper work, it can be seen that Bereketzâde was an important author in the Ottaman literature. And he has contributed with some crucial written works to different fields of studies. His work regarding the tafseer was in great demand among the tafseer scientists and also the public. However, his works are not too different from the others also it does not have the right qualities to mark the beginning of an era in the tafseer science. <i>Envâr-ı Kur'an</i> is an incomplete piece of work therefore has a negative reputation as a tafseer book. This written work carries an important role as it is the first Turkish (Ottoman) tafseer ever.</p>			
Key words: Tafseer, Last Period of Ottoman, Bereketzâde, <i>Envâr-ı Kur'an</i> , <i>Necâib-i Kur'aniyye</i> .			

GİRİŞ

Kur'an-ı Kerim Allah (c.c.) tarafından insanlığa indirilmiş ilahî bir hitaptır. Allah (c.c.) bu ilahî hitabın doğru anlaşılıp uygulanabilmesi için Hz. Muhammed (s.a.s.)'i peygamber olarak göndermiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) Kur'an-ı Kerim'de açıklanması gerekli olan hususları açıklamıştır. Ancak Kur'an kıyamete kadar bâkî kalacak bir kitap olduğundan; bu vahyi anlama gayreti ve faaliyeti de kıyamete kadar devam edecektir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bizzat kendisiyle başlayan vahyi anlama ve anlatma süreci, onun vefatından sonra da devam ederek günümüze kadar gelmiştir. İşte Hz. Peygamber'le başlayıp kıyamete kadar devam edecek olan bu ilahî vahyi anlama ve yorumlama faaliyetine "tefsir", bu faaliyetin biçimlenmiş şekline ve semeresine de Tefsir İlmi diyoruz.

Tefsir ilmi Kur'an-ı Kerim'in nuzûlünden bugüne kadar devam edegelen bir süreçte meydana gelmiştir. Bu süreç içinde ilk dönemler -tefsir ilmine kaynaklık etmesi bakımından- şüphesiz en önemli dönemlerdir. Ancak Kur'an-ı Kerim'in her asra ve şarta hitap eden bir ilahî kitap olduğu malumdur. Kutsal metinlerin hitabının sonraki asırlara ulaşması; o metinleri anlayıp yorumlayabilen uzman kişilerin, vahyi o asrın dili ve medeniyeti doğrultusunda yorumlamasıyla gerçekleşmektedir. Bu durumun bir gereği olarak her dönemde yazılan Kur'an tefsirleri birbirinin tamamen aynı olmamış, o asrın ihtiyaç ve şartlarına göre şekillenmiştir. Bu anlamda, İslam dünyasına uzun yıllar serdarlık yapmış Osmanlı Devleti'nin hakim olduğu dönemlerde ve özellikle de son dönemlerinde yapılan tefsir çalışmaları da ayrı bir öneme sahiptir.

Araştırmanın Konusu

Bu çalışma son dönem Osmanlı alimlerinden ve müelliflerinden Bereketzâde İsmail Hakkı'nın hayatını, tefsirciliğini ve *Envâr'ı Kur'an* tefsiriyle diğer tefsir yazılarını konu edinmektedir. Çalışmada Bereketzâde'nin Tefsir'le ilgili eserleri, tefsirdeki metodu ve bazı önemli görüşleri incelenmiştir. *Envâr-ı Kur'an* tefsirinin tamamlanmamış bir tefsir olması, bu çalışmaya esas olması bakımından önemli bir dezavantaj olsa da; elimizdeki mevcut kısmı ve diğer tefsir yazıları, bu konuyla ilgili bir kanaat oluşturabilecek yeterlikte sayılabilir.

Çalışmaya başlarken önce müellifin yaşadığı dönem hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra hayatı ve eserleriyle ilgili bilgiler verilmiş, önemli eserleri genel hatlarıyla tanıtılmıştır. Ardından özellikle tefsirle ilgili eserlerinin ve tefsirciliğinin işlendiği bölüme geçilmiştir. Bu bölümde *Envâr-ı Kur'an* tefsiri ve muhtelif tefsir yazılarının toplandığı *Necâib-i Kur'âniyye* isimli eseri ayrıntılarıyla tanıtılmış; bu eserlerde yer alan bazı görüşleri belirtilmiş ve bir kısım değerlendirmeler yapılmıştır. Son olarak müellifin ve eserlerinin Tefsir ilmi açısından değeri üzerinde durulmuştur.

Araştırmanın Önemi

19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti tanzimat ve ıslahat hareketleriyle yeni bir döneme girmiştir. Bu yeni dönemde yaşayan din ve fikir adamlarının, dönemin ilmî ve kültürel hayatında çok önemli etkileri olduğu inkar edilemez. Hatta bu etkiler o dönemle sınırlı kalmamış, etkileşim yoluyla bu günlere kadar gelmiştir. Dolayısıyla bu günün din, ilim, kültür, sanat, edebiyat vs. alanlarında yakın geçmişimizin önemli etkileri bulunmaktadır.

Bereketzâde İsmail Hakkı son dönem Osmanlı müelliflerindedir. Yukarıda zikrettiğimiz alanların bir çoğunda önemli eserler vermiştir. Özellikle Tefsir, Fıkıh ve Belâgat alanlarında verdiği eserlerle tanınmıştır. Dolayısıyla bu müellifin hayatını ve eserlerini incelemek bize hem yakın geçmişimizdeki ilmî hayatımız hakkında bilgi verecek, hem de müellifin tanınması ve eserlerinden istifade edilmesini mümkün kılacaktır.

Diğer taraftan, Tefsir ilmi açısından özellikle Osmanlı'nın son dönemleri üzerinde yeterince çalışma yapılamamıştır. Oysa bu dönemler, Tefsir metodolojisindeki bazı değişimler ve Tefsir'de yeni oluşumların ortaya çıkması bakımından son derece önemlidir. Bu dönemde yaşamış müellifleri ve yazdıkları eserleri incelemek, bu değişimlerin pratikteki yansımalarını tesbit edebilmek açısından faydalı olacaktır. Dolayısıyla Bereketzâde İsmail Hakkı'nın incelenmesi bize bu konularda katkı sağlayacaktır.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada öncelikle Bereketzâde'nin hayatı ve kısaca muhtelif eserleri üzerinde

durulmuştur. Daha sonra Osmanlıca yazılmış olan tefsiri ve diğer tefsir yazıları incelenmiş ve 'Ulûmu'l-Kur'an konuları açısından bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Ardından *Envâr-ı Kur'an* tefsirindeki önemli görüşleri dile getirilmiştir. Sonra diğer tefsir yazıları değerlendirilmiş, bu yazılarında işlediği konular genel hatlarıyla ele alınmış ve önemli görüşlerine değinilmiştir. Daha sonra Bereketzâde'nin tefsirciliği hakkında hasıl olan kanaat ortaya konularak çalışma sona erdirilmiştir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışma Bereketzâde İsmail Hakkı'yı tanımak, görüş ve düşüncelerini öğrenmek, eserlerini incelemek maksadıyla yapılmıştır. Ayrıca bu verilerden yola çıkarak yaşadığı dönemin siyasî, sosyal, kültürel yönleri hakkında bazı tesbitlerde bulunmak, özellikle de Tefsir ilminin o dönemde ne durumda olduğu, hangi meselelerin tartışıldığı, ne tür yorumların yapıldığı gibi sorulara cevap aramak da çalışmanın amaçlarındandır.

BÖLÜM 1: BEREKETZÂDE İSMAİL HAKKI'NIN YAŞADIĞI DÖNEM

1.1. Bereketzâde İsmail Hakkı'nın Yaşadığı Dönem

1.1.1. Siyasî Durum

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti çeşitli sebeplerle 17. yüzyıldan itibaren gittikçe hızlanan bir gerileme dönemi içerisine girmiştir. Topraklar küçülmeye, devletin topladığı vergiler azalmaya, ekonomi gittikçe zayıflamaya başlamıştır. İçte ve dışta siyasî alanda yaşanan gelişmeler Osmanlı ülkesini de çok çabuk etkisi altına almıştır. Fetihlerle alınan topraklardaki yabancı unsurlar Fransız İhtilali ve Avrupalı devletlerin tahrikiyle ayaklanmaya başlamış, yavaş yavaş büyük savaşların fitili ateşlenmiştir. Bu kötü gidişi engellemek maksadıyla içerde bir takım ıslahat hareketleri yapılırken, dışarda açılan cephelerde de mümkün olduğu kadar direnmeye gayret edilmiştir. III. Selim ve II. Mahmut'un yaptığı bazı önemli ıslahatlar, Tanzimat Fermanı (1839), 1865 sonrası örgütlenen Yeni Osmanlılar'ın baskılarıyla ilan edilen Kanun-u Esâsî (1876) ve Birinci Meşrutiyet dönemi (1876-1878), ardından II. Abdulhamit'in meclisi feshetmesi (1878) ve bir müddet sonra yeniden İkinci Meşrutiyet dönemine girilmesi (1908-1918) Bereketzâde'nin yaşadığı döneme damgasını vuran en önemli iç siyasî gelişmelerdir.¹

Dönemin dış siyasetinde göze çarpan en önemli nokta ise Osmanlı Devleti'ne yabancı devletlerin müdahalelerinin sıklaşmış olmasıdır.² Azınlık hakları ve Kapitülasyonlar gibi sebeplerle gittikçe artan dış müdahalelerin perde arkasında Osmanlı ülkesini paylaşma arzusu yatmaktaydı. Zira her ülkenin Osmanlı toprakları ile ilgili bir beklentisi bulunmaktaydı.³ Bu arzunun dışa yansımaları olarak görebileceğimiz en önemli gelişmelerden birisi 1877'de patlak veren Osmanlı-Rus savaşıdır. 93 Harbi

---

¹ Daha geniş bilgi için bkz: Yahya Akyüz, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I/1*, s.19-22; Ahmet Mumcu, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi- I*, s.26-31

² Murat Kaya, *Osmanlı'dan II.Meşrutiyete Kadar Matbu Türkçe Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsirleri*, s.18

³ Geniş bilgi için bkz: Akyüz, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I/1*, s.32-35

diye de bilinen bu önemli savaş Osmanlı ülkesini her yönden etkilemiştir. Bereketzâde de bu savaş esnasında Akşehir kaymakamlığı görevini yürütmektedir ve cephedeki orduya gerekli maddî imkanların sağlanması konusunda görev yerinde önemli hizmetlerde bulunmuştur.¹ Daha sonra ortaya çıkan Trablusgarp (1911) ve Balkan (1912) savaşları da dönemin ve hatta Osmanlı Devleti tarihinin en önemli dış gelişmelerindendir.²

Bütün bu iç ve dış siyasî gelişmeler dikkate alındığında Bereketzâde'nin yaşadığı dönemin Osmanlı Devleti'nin en hareketli ve kritik dönemleri olduğu, bir karmaşa ve kaos ortamı bulunduğu, devleti kurtarmak ve bekâsını sağlamak için çeşitli fikir ve çalışmaların ortaya koyulduğu son derece hassas bir dönem olduğu söylenebilir. Bereketzâde'nin yazılarında da bu ortamın etkisi sezilmektedir. Zira bu durumlarla ilgili bir çok yazı kaleme almıştır.

1.1.2. Sosyal Durum

Tanzimat Fermanı'yla birlikte Osmanlı'da başlayan değişim hem siyasi, hem sosyal bir takım yenilikleri beraberinde getirmiştir. Tanzimatla yüzünü batıya dönen Osmanlı toplumunda sosyal değişim olarak göze çarpan olgulardan birisi burjuvallaşma isteğidir.³ Bunla birlikte halkın bir kısmı da gittikçe fakirleşmiş ve savaşlarla birlikte gelen vergi yükü ve maddî sıkıntılar halkın belini bükmüştür.

Bu dönemde medrese alimlerinin toplum nazarındaki itibarı kısmen düşmeye başlamıştır. Bunun sebebi olarak bu alimlerin değişimi ve yeniliği yakalayamamaları, yeni fikirler üretememeleri gibi sebepler gösterilmiştir.⁴ Medreselere yeterince önem verilmemesinin de bunda etkili olduğu bir gerçektir. Tanzimat döneminde ulema-aydın çatışması olduğunu ifade edenlere göre bunun sebebi; ulemânın miras aldıkları yerleşik İslam kültür ve geleneğini devam ettirmesi; aydınların da, yenilikçi cereyanına

---

¹ Geniş bilgi için bkz: Bereketzâde İsmail Hakkı, *Yâd-ı mâzî*, s.247-324

² Bkz: Mumcu, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi – I*, s.31-33

³ Kaya, *Osmanlı'dan II.Meşrutiyete Kadar Matbu Türkçe Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsirleri*, s.18

⁴ Kaya, *Osmanlı'dan II.Meşrutiyete Kadar Matbu Türkçe Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsirleri*, s.21

kapılmış halkı kendi yönlerine çekmesidir.¹

Bu süreçte halkın din alimlerine bakışı önemli ölçüde değişime uğramış, Batı'dan gelen yeni akımların etkisiyle bir kısım halk artık din alimini kendisiyle din arasında engel olarak görmeye başlamıştır.² Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya okumak üzere gönderdiği talebeler de yurda dönerek dönemin aydın kesimini oluşturmuşlar, onların yaydığı fikirlerin etkisiyle bazı çevrelerde Avrupa hayranlığı ve Batıcılık düşüncesi gittikçe yayılmaya başlamıştır.

1.1.3. Kültürel Durum

Bu dönemde bütün alanlarda olduğu gibi kültürel hayatta da bazı değişimler yaşanmıştır. Dönemin aydınları arasında tartışılan en önemli gündem maddeleri, devletin içinde bulunduğu sıkıntıdan nasıl kurtulabileceği üzerine geliştirilen formüllerdir. Bunlar arasında Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük, Batıcılık gibi önemli ana fikir akımları bulunmaktadır.³ Bununla birlikte, yozlaşmaya başlayan dinî ve ahlakî değerlerin nasıl korunabileceği ve Avrupa kültürünün zararlı taraflarından İslam toplumunun nasıl muhafaza edilebileceği de bir kısım aydınlar tarafından tartışılmaya başlanmıştır.

Eğitim alanında bu dönemde devletin asker ve memur alanındaki ihtiyacını karşılamak için yeni okullar açtığı, hukuk ve eğitim sisteminde yapılan değişikliklere paralel olarak medrese yapısından farklı ve modern eğitim müesseseleri kurduğu dikkati çekmektedir. Dolayısıyla medreselere gereken ilgi gösterilmemiştir. Devlet bu okulları destekleyip geliştirirken medreseleri mahrum bırakmıştır. Bereketzâde'nin de, medreselerin son zamanlarda eskiden olduğu gibi başarılı ilim adamları ve yeni fikirler geliştiremediğinden yakındığını görmekteyiz.⁴ 20.yy başlarında medreselerdeki ders programlarıyla ilgili müfredat değişikliği gereği tartışılmış, bu tartışmalar sonucunda

---

¹ Kaya, *Osmanlı'dan II.Meşrutiyete Kadar Matbu Türkçe Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsirleri*, s.22

² Kaya, *Osmanlı'dan II.Meşrutiyete Kadar Matbu Türkçe Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsirleri*, s.21

³ Geniş bilgi için bkz: Akyüz, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I/1*, s.23-27

⁴ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.34

medreselerdeki eğitimi daha iyi bir konuma getirmek amacıyla Fen, Matematik ve Sosyal Bilimler'le alakalı bazı dersler koyulmuştur.¹ Ayrıca sınav sistemiyle alakalı bazı düzenlemeler de getirilmiştir.² İhtisaslaşma ile ilgili bir takım düzenlemeler yapılarak bazı dallarda ihtisas eğitimi vermeye yönelik özel medreseler kurulmuştur.³ İhtisaslaşma konusuna Bereketzâde de bazı eserlerinde değinmiştir.⁴ Bununla birlikte devlet desteği ve halkın rağbet etmesi anlamında bu dönemde medreselerin gittikçe değer kaybettiği ve modern eğitim kurumlarına yenik düştüğü görülmektedir.

Dinî hayat ise ulemanın halka vaaz ve irşadlar yapması yoluyla devam etmekteydi. Yani sözlü kültür hakimdi. Halkın Kur'anla münasebeti sözlü kültür seviyesinde kalmaktaydı. Ancak ulemanın temel dini metinleri anlayarak halka anlatabilecek kadar Arapça ve Farsça'ya ve temel dini metinlere hakimiyeti vardı. Halk hukukî sorunlarını alim ve kadırlara sormak suretiyle çözümlüyor, ahlak ve hayata dair genel bilgiler ise tekke ve camilerde hocalar ve şeyhler tarafından yapılan faaliyetlerle elde ediliyordu.⁵

1.2. Bereketzâde İsmail Hakkı'nın Yaşadığı Dönemde Tefsir İlmi

1.2.1. Tefsir İlminin Öğretimi

Osmanlı eğitim sisteminde alet ilimlerinin öğretimine daha ilk kademelerden başlandığı bilinen bir husustur. Seviyesi artarak devam eden alet ilimlerinin yanında, orta öğretim diyebileceğimiz aşamalarda ise Fıkıh, Hadis, Tefsir, Akaid gibi temel İslamî ilimlerin öğretimine devam edilirdi. İleri seviyede eğitim verilen aşamalarda ise bu ilimlerin ağır ve önemli meseleleri tedris edilirdi. Bununla birlikte Tefsir ilmi medreselerde okutulan ilimlerin zirvesi kabul edilmiş; alt seviyede okutulan ilimlerin, Kur'an'ı anlamada birer basamak olduğu düşünülmüştür.⁶

---

¹ Mustafa Şanal, "Osmanlı Devleti'nde Medreselere Genel Bir Bakış", s.153-155

² Şanal, "Osmanlı Devleti'nde Medreselere Genel Bir Bakış", s. 158-161

³ Şanal, "Osmanlı Devleti'nde Medreselere Genel Bir Bakış", s. 161-163

⁴ Bkz: Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.34

⁵ Kaya, *Osmanlı'dan II.Meşrutiyete Kadar Matbu Türkçe Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsirleri*, s.28

⁶ Muhammed Abay, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsirle İlgili Eserler Bibliyografyası", s.250

Osmanlı medreselerinde okutulan tefsirlerin başında Kâdî Beydâvî (ö:685/1286)'nin *Envâru't- tenzîl ve esrâru't- te'vîl* isimli tefsiri gelmekteydi. Bununla birlikte Zemahşerî (ö:538/1144)'nin *Keşşâf*'ı, Fahreddîn Er-Râzî(ö:606/1210)'nin *Mefâtihu'l-ğayb*'ı, *Celâleyn Tefsiri* gibi tefsirler en çok okutulan tefsirlerdendi.¹

Osmanlı padişahlarının saraylarında yapılan ve 'Huzur Dersleri' diye bilinen derslerde de genelde Beydâvî'nin tefsiri okutulur ve bu ilmin bazı önemli meseleleri tartışılır; bazen padişah da bizzat bu tartışmalara ve derslere iştirak ederdi.²

Fıkıh, Hadis, Tefsir gibi ilimler Osmanlı'da eğitim merkezlerinde öğretilmekle birlikte halk arasında da rağbet gören ilimlerden idi.³ Bu ilimlerin önemli meseleleri özelde ulemâ arasında tartışılırken; halka yönelik olarak da cami ve tekkelerde, ev sohbetlerinde dersler yapılırdı. Halk da bu derslere büyük ilgi gösterirdi. Bu derslerde en fazla okutulan ve rağbet gören ilimlerden biri yine Tefsir ilmiydi. Tefsirler arasında en çok okutulan tefsir ise yine Beydâvî'nin *Envâru't- tenzîl ve esrâru't- te'vîl* isimli tefsiriydi.⁴ Osmanlı tefsir geleneğini en çok etkileyen tefsirin bu tefsir olduğu zikredilir.⁵

1.2.2. Önemli Tefsir Akımları ve Müfessirler

Klasik dönemde Osmanlı Tefsir hareketleri içerisinde Tefsir ilmine yön vermiş en önemli akımlardan birisi Tasavvufî tefsir ekolüdür. Bu ekol de üç yönde gelişmiştir: Birincisi Muhyiddîn İbn 'Arabî (ö:638/1240) tarafından sistematize edilen ve vahdet-i vücûd anlayışı etrafında şekillenen nazarî-sûfî ekoldür. Bu ekol Sadreddîn Konevî (ö:673/1274) ve Mevlânâ Celaleddîn Rûmî (ö:673/1274) tarafından Anadolu'da yayılmış ve sonraki dönemlerde Osmanlı toplumunda geniş yankı bulmuş, Tefsir alanında da etkili olmuştur. Tasavvufî tefsirlerdeki ikinci yön işârî-sûfî ekoldür.

---

¹ Mehmet Okuyan, *Son Dönem Osmanlı'da İki Müfessir*, s.10

² Mehmet İpşirli, "Huzur Dersleri", *DİA*, XVIII, s.442

³ Abay, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsirle İlgili Eserler Bibliyografyası", s.250

⁴ Okuyan, *Son Dönem Osmanlı'da İki Müfessir*, s.10

⁵ Abay, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsirle İlgili Eserler Bibliyografyası", s.251

Üçüncü yön ise sūfilerin sözlerinden ve menkibelerinden örnekler vererek tefsire bir yön ve pratiklik kazandırmayı amaçlayan tefsir ekolüdür. Bu üç yönü, Osmanlı döneminde kaleme alınan tefsirlerin hemen hepsinde farklı yoğunluklarda görmek mümkündür.¹ Şeyh Bedreddin (ö:920/1420), Molla Fenârî (ö:834/1431), Baba Nimetullah Nahcivânî (ö:920/1514), İsmail Ankaravî (ö:1041/1632), Niyazi Mısırî (ö:1105/1694) ve İsmail Hakkı Bursevî (ö:1137/1725) bu tarzın en önemli temsilcilerindendir.

İşârî tefsir açısından Osmanlı'yı en çok etkileyen tefsirin Kuşeyrî (ö:465/1073)'nin *et-Teysîr* ve *Letâifü'l- işârât* isimli iki eseri olduğu dile getirilmiştir. Bu alanda etkili olan diğer önemli bir müfessir de Necmüddîn Dâye (ö:654/1256)'dir. Kâşânî (ö:730/1329) de bu alanda ismi geçen önemli bir şahsiyettir. Bu isimlerin kendilerinden sonra gelen ve işârî bir yönü bulunan hemen her tefsirde dayanak olarak kullanıldıkları zikredilmiştir.²

17.yy'da Avrupa'da yaşanan siyasî ve fikrî değişimlerin diğer ülkelerde ve özellikle de Osmanlı topraklarında gösterdiği etkiler ve buna bağlı olarak da -18.yy sonlarından başlayan ve 19.yy ortalarında zirveye ulaşan- genelde İslam dünyasının, özelde de Osmanlı aydınlarının yaşadıkları zihinsel değişim her alanda kendini göstermeye başlamıştır. Önceleri sadece maddî unsurlarda görülen bu dönüşüm zamanla fikir ve zihniyet dünyasında da kendini göstermeye başlamış, askerî alandaki yenileşmeyi eğitim ve hukuk gibi diğer alanlar da takip etmiştir. Dinî konular da doğal olarak bu etkileşim alanı içerisinde kalmıştır. Dinin en temel kaynağı olan Kur'an'ı Kerim ise bu konuda birinci derecede önem taşımaktadır. Dolayısıyla Kur'an'ın bu modern dönemin anlayışı, ihtiyaçları ve problemlerine göre yeniden yorumlanması gerektiği düşüncesi giderek yaygınlaşmış ve zamanla meyvelerini de vermeye başlamıştır.

Bu yeni dönemin etkin tefsir anlayışı 'modern tefsir'dir. Modern tefsir Kur'an metnini

---

¹ Okuyan, *Son Dönem Osmanlı'da İki Müfessir*, s.13

² Abay, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsirle İlgili Eserler Bibliyografyası", s.253

çağın taleplerine uyarılama teşebbüsü olarak tarif edilmektedir.¹ Diğer bir ifadeyle Kur'an'ı modern çağın talepleriyle uyumlu bir şekilde yorumlama çabası olarak tarif edilebilir.² Modern tefsir anlayışının en belirgin iki özelliğinin 'seçmecilik' ve 'nassların meşrulaştırma aracı olması' olduğu söylenmiştir. Seçmecilikten maksat, problem ve ihtiyacın çözümü için gerekli görülen ayetlerin tefsir edilmesi, bu bağlamda Kur'an'ın tamamının konu edinilmemesidir.³ Bu durum bir müddet sonra, 20.yy başlarında ortaya çıktığı düşünülen 'konulu tefsir' türüne de zemin hazırlamış olabilir. Zira bu tefsir türünün son dönemlerde ortaya çıktığını savunan görüşle paralellik arz etmektedir.⁴

Yukarıda da belirttiğimiz gibi modern tefsir anlayışı 19.yy ortalarında farklı siyasi-kültürel gelişmelerin etkisiyle ortaya çıkmış bir tefsir anlayışıdır. Özellikle Hindistan ve Mısır coğrafyası bu hareketin en etkin olduğu bölgelerdir. Hint modernistleri genel olarak Kur'an tefsirinde Kur'an lafızlarının modern anlayışla nasıl yorumlanabileceği üzerinde durmuş; bu bağlamda Kur'an'da yer alan hissî mucizelerin aklileştirilmesi, faiz, kölelik, çokeşlilik gibi bazı sosyal ve hukukî konuların modern hayatla nasıl uyumlu hale getirilebileceği üzerinde çalışmışlardır.⁵ Mısır'lı düşünürler ise genel olarak tefsirde gereksiz ilmî detaylardan kaçınılması gerektiğini, akli esas almak ve geçmiş müfessirlerin yorumlarından mümkün olduğu kadar bağımsız düşünerek direkt Kur'an ayetleri üzerinde tefekkür edilmesini istemişlerdir. Muhammed Abduh'un Tefsir derslerine başlamadan evvel diğer tefsirlere müracaat etmeyerek direkt mushaftan okuması ve o anda Allah'ın kalbine verdiği feyzle ayetleri tefsir etmesi adeti bu anlayışın ürünüdür.⁶ Bu anlayışı savunan düşünürler Kur'an tefsirinin dinî ve ictimai problemleri çözmek için kullanılması gerektiğini, Kur'an tefsirinde İsrailî

---

¹ J.M.S. Baljon, *Kur'an Yorumunda Çağdaş Yönelimler*, s.13

² Bkz: Suvat Mertoğlu, *Osmanlı'da II.Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı*, s.2

³ Mertoğlu, *Osmanlı'da II.Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı*, s.7-8

⁴ Konulu tefsir türünün ne zaman ortaya çıkışı ile ilgili diğer görüşler için bkz: Davut Aydüz, *Tefsir Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, s.79-80

⁵ Mertoğlu, *Osmanlı'da II.Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı*, s.XIV

⁶ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.314

rivayetlerden kesinlikle kaçınılarak ayetlerin anlaşılmasında aklın hakem kılınması gerektiğini, Kur'an tefsirinde ayrıntıyla boğulmayıp Kur'an'ın hidayet yönünün ön plana çıkarılması gerektiğini söylemişlerdir.¹

Modern tefsir anlayışının ilk olarak kim tarafından nerede ortaya koyulduğu net olarak bilimmemekle birlikte², bu tarzın ilk müjdecisinin Hindistan'da Şah Veliyyullah Dehlevî (ö:1762) olduğunu, Seyyid Ahmed Han (ö:1898) ile de kesin olarak başladığını söyleyenler olmuştur.³ Ancak bu görüşün -zikri geçen düşünürlerden özellikle Seyid Ahmed Han'ın tefsirinin hiçbir müslüman grup tarafından otantik bir Kur'an tefsiri olarak benimsenmediği dikkate alındığında- çok da isabetli olmadığı dile getirilmiştir.⁴ Mısır'da ise bu tarzın en önemli temsilcisi hiç şüphesiz Muhammed Abduh (ö:1905)'tur. Abduh 1884 yılında Cemaleddin Afgâni ile birlikte çıkardığı *el-'Urvetü'l-vüskâ* isimli dergide ve daha sonra da Ezher'de verdiği ve talebesi Reşid Rıza (ö:1935) tarafından neşredilen ders notlarından oluşan *Tefsiru'l-menâr*'da modern tefsir anlayışını yoğun olarak işlemiş ve kendisinden sonra gelen, aralarında Osmanlı aydınlarının da bulunduğu bir çok şahsiyeti etkilemiştir.⁵ Bu bağlamda Abduh'tan en çok etkilenenler arasında, bu çalışmanın konusu olan Bereketzâde İsmail Hakkı da vardır. Bereketzâde'nin, *Sirât-ı müstakîm* ve *Sebilür-reşad* mecmuası yazarları arasında Mısır kaynaklı fikirlerin en önemli taşıyıcılarından biri olduğu dile getirilmiştir.⁶ Fakat bu durum Osmanlı'nın Mısır kaynaklı fikirleri olduğu gibi alıp nakletmesi şeklinde anlaşılmalıdır. Burada dikkat çekmek istediğimiz husus bu hareketin kaynağı ve usûl ve yöntemidir. Osmanlı aydınları bu yöntemi tefsire tatbik ederken içeriğini kendi ihtiyaçlarına göre belirlemiş, muhtevayı kendi öncelikleri ile

---

¹ Mertoğlu, *Osmanlı'da II.Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı*, s.4

² Mertoğlu, *Osmanlı'da II.Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı*, s.3

³ Baljon, *Kur'an Yorumunda Çağdaş Yönelimler*, s.15-17

⁴ Mertoğlu, *Osmanlı'da II.Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı*, s.3

⁵ Mertoğlu, *Osmanlı'da II.Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı*, s.4

⁶ Mertoğlu, *Osmanlı'da II.Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı*, s.25

doldurmuşlardır.¹ Dolayısıyla Osmanlı aydınlarının Mısır ve Hindistan'daki fikirleri taklit ettiklerinden ve olduğu gibi kendi ülkelerine getirdiklerinden söz edilemez.

---

¹ Mertoğlu, *Osmanlı'da II.Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı*, s.538

BÖLÜM 2: BEREKETZÂDE İSMAİL HAKKI'NIN HAYATI VE KİŞİLİĞİ

2.1. Bereketzâde İsmail Hakkı'nın Hayatı

2.1.1. Ailesi

Bereketzâde İsmail Hakkı ilmî ve sûfî geleneği olan bir aileye mensuptur.¹ Bereketzâde'nin babası; o zamanki ismi 'Ma'muret'ü-l azîz' olan Elazığ iline bağlı Eğin (şimdiki Kemaliye ilçesi) kazasında Bereketoğulları ailesinden, yüksek binalar kapıçuhadarı El-Hâc Hasan Basri Efendi'dir.² Çuhadar; Osmanlı sarayında hükümdarın yağmurluğunu tutmak, kürk ve kaftanlarına bakmak gibi vazifeleri olan yüksek dereceli hizmetliye denirdi.³ Kapıçuhadarı, vezir vs. gibi büyük devlet memurlarının maiyetinde bulunur ve onların konak dışındaki hizmetlerini görürdü. Kapı halkından 'Gedikli Ağaları' denilen dış ağalardandı. Daima efendisinin selamlık kapısının önünde emre hazır beklerdi.⁴ El-Hâc Hasan Basri Efendi'nin tarikata intisâbı da bulunmaktaydı. Bereketzâde, babasının, Şâbânî şeyhlerinden meşhur Kuşadalı'nın halifelerinden olduğunu zikretmektedir.⁵ Onun babası ise (Bereketzâde İsmail Hakkı'nın dedesi) Dersaadet'te Ayasofya Camii ders-i 'âmlarından İsmail Hakkı b. Mehmed'dir.⁶ Buradan Bereketzâde'ye dedesinin isminin verildiği anlaşılmaktadır.

Yâd-ı mâzî isimli eserinin baş taraflarında anlattığına göre, babası kendisi henüz bir yaşındayken vefat etmiştir. Babası öldüğü zaman geriye ev ahalisinden altı nüfus ve bir de Said adında lalaları kalmıştır. Ancak bunların kim olduklarını tam olarak açıklamamıştır. Muhtelif yerlerde geçen bahislerden, bir kardeşi olduğu anlaşılmaktadır. Bu kardeşi daha sonra Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyun'da (Vakıflar

---

¹ Mustafa Özel, "Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler II", s.125

² Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.12

³ Mehmet Doğan, Büyük Türkçe Sözlük, s.217

⁴ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, Haz: Mümtaz Habib Güven, s.12

⁵ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.13

⁶ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.12

Bakanlığı) Mesârifât-ı Umumiye Müdürü (Genel Giderler Müdürü) olacak olan Mehmet Rasim Bey'dir ve bu görevi esnasında vefat etmiştir.¹ Bu kardeşiyle çocukluk günlerinde neşe ve sevinç içinde oynadıkları oyunları, aile içerisinde nâz u niyâzla büyütüldüklerini anlatır. Adı geçen kardeşi dışında babasının ölümünden sonra ailede kalan diğer üç kişi hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Kayıtlarda sadece babasının ölümünden sonra kardeşlerine bakmak zorunda kaldığı hakkında bilgi vardır.² Annesi daha sonra Nurettin Cerrahî Dergahı'nın fahri türbedarı Masalı Şeyh Mehmet Efendi ile evlenmiştir.³ Ayrıca Emin Bey isminde bir süt kardeşi olduğunu zikretmektedir.⁴ Bereketzâde'nin memuriyet sonrası hayatındaki ailesi hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Akşehir'de kaymakamlık yaptığı yılları anlatırken bir yerde '*...o zaman evli olmadığım*dan...' sözü geçmektedir.⁵ Buradan da daha sonra evlendiği anlaşılabilir. Ancak bu evliliği ve çocukları olup olmadığı hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

2.1.2. Doğumu

Kendi ifadesine göre Bereketzâde İsmail Hakkı 1267 (1851-52) kamerî yılının Receb ayının Reğaib gecesine tesadüf eden birinci Cuma gecesinde, Fatih'te Atikali Paşa semtinde doğmuştur.⁶ *Yâd-ı mâzî*'de doğduğu semti bütün ayrıntılarıyla duygusal bir biçimde anlatmıştır. Bu satırları okuduğumuz zaman Bereketzâde'nin bu semitten çok etkilendiğini, çocukluk günlerini özlemle andığını ve şimdiki haliyle kıyasladığı zaman çok üzüldüğünü anlıyoruz.⁷

Daha önce de zikrettiğimiz gibi, Bereketzâde İsmail Hakkı'nın babası, kendisi henüz bir yaşındayken vefat etmiştir. Dünya gözü ile babasını görememiştir. Bu duygularını

---

¹ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.43

² Osman Keskiöğlü, *Son Çağlarda İslam Dünyasında Fikir Hareketleri*, s.150

³ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.15

⁴ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.54

⁵ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.312

⁶ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.10

⁷ Bkz: Bereketzâde, *Yâd-ı Mâzî*, s.10

şöyle ifade etmektedir:

“ ‘Bir insanın babası olmalıdır’ fikri uyanacağı çağlara geldiğim zaman ‘Kabe’ye gitti’ gibi sözlerle oyalanırdım. Bir müddet sonra artık o aziz varlığı kaybetmiş olduğumu yarım yamalak sezmeye başladım. Bu sıralarda idi ki, gönlüme baba hasretinin ateşi düştü. Kâh hasretin galeyânı ile melûl mahzun olur, kâh bu masumiyet zamanlarına mahsus kimbilir ne gibi garip düşüncelerle avunarak gülüp oynardım. Babamın kabrini ziyaret etmek için ısrar gösterdiğim pek çok olurdu. Vakit ve havanın müsaadesinden fırsat düştükçe, bu arzum yerine getirildikçe; ziyarete giderken babamla birlikte dönerim hayali parlar ve oraya gidip de bu hayalin gerçekleşemeyeceğini güya birisi içime ilham ediyormuş gibi olunca boynum bükük dönerdim.”¹

Görüldüğü gibi çocukluğu babasının özlemiyle geçmiş ve bu ruh hali kendisini derinden etkilemiştir.

2.1.3. Tahsil Hayatı

2.1.3.1. Hocaları

Bereketzâde İsmail Hakkı ilk tahsiline evlerinin karşısındaki Canfedâ Hatun Mektebi’nde başlamıştır. Daha sonra Fatih civarındaki Hafız Paşa Mektebi’ne devam etmiştir. Bereketzâde’nin verdiği bilgiye göre bu okul bir sıbyan mektebidir. Kur’an-ı Kerim’le beraber İlmihal, Tecvit, *Subha-ı sıbyân*, Arapça dilbilgisinden *Emsile* ve *Binâ* kitapları okunup ezberlenir, belli gün ve saatlerde ise Sülûs ve Nesih meşkedilirdi. Bu mektebin hocası Yavuz Selim Camii Başımamı Hafız İsmail Efendi’ydi. Bereketzâde İsmail Hakkı bu zattan Kur’an-ı Kerim’i ezberlemiş ve talim okumuştur.² Daha sonra da yine bu zattan Kıraat-ı seb’a ve ‘Aşere’yi okumuş ve icazet almıştır. Hafız İsmail Efendi Bereketzâde’ye *Takrib* de okuması için istekte ve teşvikte bulunmuş, hatta kitaplarını da ödünç vermiş; ancak Bereketzâde hocasının bu isteğini gerçekleştirilememiştir. Bereketzâde bu ilk hocasından övgüyle bahseder. Âbid, zâhid, hulûs-u kalbe sahip övülecek vasıflı bir zat olduğunu; mektebinin feyizli olduğunu, yetiştirdiği hafızların iki-üç yüzden fazla olduğunu, yetiştirdiği talebeler arasında önemli zatların bulunduğunu zikretmiştir. Hafız İsmail Efendi’nin Kur’an kıraatinde

---

¹ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.14

² Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s. 22

mahir olduğunu ve dinleyenleri coşturduğunu da övgüyle anlatmaktadır.¹

Bereketzâde İsmail Hakkı Hafız İsmail Efendi'den ders gördüğü sıralarda, yine bu zatın tavsiyesiyle, 'Basriyyûn Efendi' namıyla bilinen Ahmet Efendi adında bir zattan Arapça gramer dersleri almaya başlamıştır. Basriyyûn Efendi'den Arapça'yı *Emsile*'den *'İzzî'*ye kadar okuduğu anlaşılmaktadır.²

Bereketzâde'nin tedris hayatında en önemli yeri tutan ilim adamı Fatih dersiâmlarından Mustafa Şevket Efendi'dir. Bu zatla tanışması Rûmî 1282 (1866-67) yılında Fatih Camii'inde olmuştur.³ *Yâd-ı mâzî* kitabının son kısmında bu ilim adamıyla ilgili özel bir başlık açan Bereketzâde, Mustafa Şevket Efendi'den ne kadar çok istifade ettiğini ve hocasının ilmine ve ahvaline olan hayranlığını uzun uzun anlatmaktadır. Bereketzâde daha talim okurken bu değerli ilim adamının adını duymuş ve o günden itibaren bu hocasına karşı, sebebini bilmediği, gittikçe büyüyen bir sevgi beslemiştir. Hatta Basriyyûn Efendi'de okurken, dersten çıktıktan sonra arkadaşıyla bu ilim adamının ders verdiği camiye gider, tekrar mektebe dönme vakti gelinceye kadar dinler ve vakit gelince de istemeye istemeye o ilim halkasından ayrılırdı.⁴ Bereketzâde bu ilim adamının derslerine uzun zaman şevkle devam etmiştir. Mustafa Şevket Efendi onun hayatında çok önemli bir yer tutmaktadır. Daha sonraları onunla ilgili bir tanıtım yazısı da kaleme almış ve *Sırât-ı müstakîm* dergisinde yayımlanmıştır.⁵

Bereketzâde, Şevket Efendi'den ders aldığı sıralarda başka bazı zatlardan da özel dersler aldığını belirtmekte, ancak bunların isimlerini zikretmemektedir.⁶ Ayrıca *Îzâhu'l- merâm fi keşfi'z- zalâm* müellifi Abdi Bey'den (Edip Abdullah er- Rûmî), Şeyh Temîmî Efendi'den ve Ahmed Şetvân Efendi'den Tefsir, Hadis ve Arap

---

¹ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.25

² Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.25

³ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.28

⁴ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.26

⁵ Bkz: *Sırât-ı müstakîm*, I, 51, s.5-6

⁶ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.27

edebiyatı okuduğunu belirtmektedir.¹ Yine Arnavut Tahsin Efendi de Bereketzâde'nin ders okuduğu ve “*kendisinden çok faydalandım*” dediği bir alimdir.² Bereketzâde zaman zaman bu hocalarıyla alakalı bazı anılarını ve derslerde hocalarının kendisine yaptıkları iltifatları da anlatmaktadır.

Bereketzâde İsmail Hakkı'nın tedris hayatında göze çarpan en önemli özellik çok çalışkan olması ve mümkün olduğu kadar ders halkalarına katılmaya çalışması, farklı hocalardan ders okuması, devamlı kendini yetiştirmeye çalışmasıdır. Bu gayreti; bir ara arkadaşı Norakoplu Mahmut Efendi'yle (Fatih Camii dersiâmlarından) mülkiye mektebine devam etmelerinden anlaşılmaktadır. Bu mektebe gitmek istemelerindeki amaçlarının kaymakam olmak değil, o zaman orada okutulan derslerden yararlanmak olduğunu zikretmesi, ilme olan merak ve iştiağının göstergesidir. Bereketzâde adı geçen arkadaşıyla birlikte bu okulun sınavına girip kazanmıştır ve bir buçuk yıl devam etmiştir. Daha sonra bazılarının tavsiyesi üzerine o sıralarda yeni açılmış olan Daru'l-funûn'a geçmiştir. Ancak bir müddet sonra Daru'l-funûn kapatıldığından bitirmeye muvaffak olamamıştır. Burada Hilmi Efendi, Munîf Paşa, Aziz Bey, Vidinli Tevfik Paşa gibi hocalardan bazı dersler okumuştur.³ Bütün bu tedris dönemlerinde; boş zamanlarında, tatil günlerinde, sabah namazlarını müteâkiben hep en çok sevdiği ve çok hürmet ettiği hocası Mustafa Şevket Efendi'nin derslerine devam etmiştir. Şevket Efendi, Bereketzâde sürgünde iken h.1291 (1874) yılında 38 yaşında vefat etmiştir.⁴ Bu vefat haberinin Bereketzâde'yi çok üzdüğü anlaşılmaktadır.⁵

2.1.3.2. Tahsil Ettiği İlimler

Bereketzâde İsmail Hakkı eğitimine ilk olarak Kur'an-ı Kerim'i öğrenmek ve talim okumakla başlamıştır. Daha sonra, Kur'an-ı Kerim'in farklı okunuş şekilleri olarak bilinen ve ayrı bir ilim dalı olan Kıraat-ı seb'a ve Kıraat-ı 'aşere ilimlerinden icazet

---

¹ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.35

² Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.38

³ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.40

⁴ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.349

⁵ Bkz: Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.159

olarak 'kurrâ' olmuştur.

Arapça eğitimine *Emsile*'den başlayarak, *Molla Câmi*'ye kadar klasik Arapça gramer kitaplarının neredeyse tamamını okumuştur. Bu eserler Bereketzâde İsmail Hakkı'nın yaşadığı dönemde hemen her okulda temel müfredat olarak zaten okutulmaktaydı. Ancak Bereketzâde bu temel Arapça eğitiminden sonra kendi özel ilgisi ve gayretiyle de Arapça tahsiline devam etmiş ve buna özen göstermiş, özellikle Belâgat ilminde önemli mesafeler katetmiştir. Bunda Bereketzâde'nin mizacının çok etkili olduğu hemen göze çarpmaktadır. Zira kendisi ömrü boyunca Edebiyat'la hep iç içe olmuş, birçok şiir kaleme almış, *Sırât-ı müstakîm* ve *Sebilü'r-reşâd* gibi mecmualarda uzun yıllar yazılar yazmış meşhur bir edip ve şairdir. Tefsir yazılarında ve diğer birçok eserinde, kendisine ve başkalarına ait birçok şiir ve dörtlüklere yer vermektedir. *Yâd-ı Mâzî* eserinde de buna sıkça rastlanır. Bütün bunların ötesinde, kendisinin *Esrâr-ı Belâgat* isminde, Belâgat ilmine mahsus müstakil bir eseri dahi vardır. Bereketzâde'nin bu ilmi -en azından bir kısmını- Ahmet Şetvân Efendi ve Allame Şeyh Temimî'den okuduğu anlaşılmaktadır.¹ Arapça dışında, bir eseri okuyup anlayacak kadar Fransızca bilgisi de vardır. Bu bilgiye, *Necâib-i Kur'aniyye* eserinin önsözünde, bu eseri yazmasına sebep olarak gösterdiği olayı anlatırken zikrettiği Fransızca eseri okuyabilmesinden ulaşılmaktadır.² Ayrıca hem eserlerinde dile getirdiği Farsça şiirlerden, hem de hakkında yazılan biyografilerden Farsça da bildiğini öğrenmekteyiz.³

Bereketzâde İsmail Hakkı'nın ilgilendiği en önemli ilim dallarından birisi de Tefsir'dir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Bereketzâde uzun yıllar döneminin önemli gazete ve mecmualarında tefsir yazıları kaleme almış, daha sonra bu yazıları kitap halinde neşredilmiştir. Şüphesiz onun Tefsir ilmindeki en önemli eseri *Envâr-ı Kur'an* isimli, tamamlanmamış tefsiridir. Dolayısıyla bu ilimde eser verecek kadar derinleştiği söylenebilir.

---

¹ Bkz: Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.35

² Bkz: Bereketzâde, *Necâib-i Kur'aniyye*; s.3

³ Okuyan, *Son Dönem Osmanlı'da İki Müfessir*, s.26

Bereketzâde İsmail Hakkı'nın tahsil ettiği ve eser verdiği bir diğer ilim dalı da Fıkıh ilmidir. Daha on sekiz yaşındayken, döneminin bir geleneği olan ve Şeyhülislamlık makamınca açılan 'tarik kadılığı' sınavına girmiş ve o yıl istenen beş kişiden ikincisi olarak sınavı kazanmıştır.¹ Bu da gösteriyor ki Bereketzâde daha o yaşlarındayken Fıkıh ilminde kendini yetiştirmeye başlamış ve önemli bir mesafe katetmiştir. Daha sonraları da hem memuriyet hayatında hem de yazı hayatında bu ilimle iç içe olmuş, başmüdde-i umûmîlik (başsavcılık) yapmış, Fıkıh'a dair *Tenâkuz-u fikhî* adında bir terceme eser kaleme almıştır.²

Bereketzâde İsmail Hakkı yukarıda sayılan ilimleri iyi bir şekilde tahsil etmekle beraber diğer birçok ilimle de meşgul olmuştur. Kendi ifadesinden anlaşıldığına göre siyasal ilimlere de ilgi duyduğunu ve bu ilimleri okumak için dönemin kaymakam yetiştirme okulu olan Mülkiye'ye bir müddet devam ettiğini daha önce zikretmiştik. Mülkiye'den de Dar'u-l funûn'a geçmiş ve burada bu okul kapanana kadar okumuştur. Bu iki okulda en sevdiği dersleri Coğrafya, Tarih-i Umumî, İlm-i Servet, Hikmet-i Tabiiye, Riyaziye gibi dersler olarak zikretmiştir.³

Bereketzâde Kelam ilmiyle de ilgilenmiş ve bu ilme ait konuların işlendiği *Metâlib-i âliye* isimli bir eser kaleme almıştır. Bu eserde, güvenilir bazı eserlerden yapılmış terceme ve özetler yer almaktadır. Bereketzâde, yeni bilgiler de ilave etmek suretiyle bu eseri terceme etmiştir.⁴

Buraya kadar zikrettiklerimizden şu netice ortaya çıkmaktadır: Bereketzâde İsmail Hakkı döneminin temel eğitimini aldıktan sonra Tefsir, Fıkıh, Belâgat gibi ilimlerde kendini iyi yetiştirmiş; bununla birlikte Kelam, Felsefe, Tarih, Coğrafya ve Siyasal İlimlerden de mümkün olduğu kadar istifade etmeye çalışmış ve daima kendini geliştirmeye gayret etmiştir. Akka'da sürgündeyken uzlete çekilip çoğunlukla *Tefsir-i Kâdî*, Buhari şerhi *Kastalânî*, *Ihyâ'u 'ulumi'd- din*, *Mesnevî* gibi eserleri mütâlaa

---

¹ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.39

² Bkz: Hamza Mahmud, *Tenâkuz-u fikhî*, Trc. Bereketzâde İsmail Hakkı, İstanbul, 1308

³ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.40

⁴ Bkz: Bereketzâde, *Metâlib-i âliye*, Matbaay-ı Ebu'z- Ziyâ, Kostantiniyye, 1314

ettiğini kendi ifadelerinden öğreniyoruz.¹

2.1.3.3. Öğrencileri

Bereketzâde İsmail Hakkı'nın kaynaklarda geçen kimliği belli herhangi bir öğrencisi yoktur. Ancak hatıratını anlatırken, *İbret* gazetesinde yazdığı sıralarda bazı talebelere *Telhîs-i Dimaşkî*'yi okuttuğundan bahsetmektedir.² Ayrıca sürgün yıllarında da Sultan Abdülaziz'in başmâbeyncilerinden olan ve dönemin Akka mutasarrıfı Feyzi Paşa tarafından yapılan bir rica üzerine, oradaki mektepte üç- dört aylık kısa bir öğretmenlik vazifesi olmuş ve mektebe resmî öğretmen tayin edilince bu görevi bırakmıştır.³ Demek ki şu veya bu şekilde bir ders okutma tecrübesi olmuştur. Bunun ne kadar devam ettiği, hangi ilimleri okuttuğu vs. hakkında geniş malumatımız bulunmamaktadır. Bununla birlikte; gazete ve dergilerde yayımlanan yazılarının birçok vatandaşın ve ilim talebesinin eline ulaştığını düşünürsek, bu anlamda avâm ve havâstan olmak üzere pek çok kimsenin onun ilim ve irfanından istifade ettiğini, Tefsir ve Fıkıh alanında yapmış olduğu çalışmalardan ve yazdığı şiirlerden de bu alanlarla ilgilenenlerin her zaman istifade edebileceğini söyleyebiliriz.

2.1.4. Eserleri

Bereketzâde telif hayatına çok erken yaşlarda başlamıştır. Daha öğrencilik yıllarında dönemin ünlü gazetelerinde yazıları yayımlanmaya başlamış⁴, hatta bu yazılarından dolayı da sürgün edilmiştir. Kalemi güçlü olan bir müelliftir. Telif eserlerinin yanında terceme ettiği bazı eserler de vardır.

2.1.4.1. Telif Eserleri

2.1.4.1.1. Envâr-ı Kur'an

---

¹ Bkz: Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.160

² Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.49

³ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.149; Özel, "Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler II", s.125

⁴ Özel, "Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler II", s.125

Bereketzâde'nin, Tefsir ilmine ait olan ve bu çalışmamıza temel teşkil eden en önemli eseridir. Tamamlanmamış bir tefsirdir. Bu eser çalışmamızın üçüncü bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacağı için burada ayrıca tanıtıyoruz.

2.1.4.1.2. Necâib-i Kur'âniyye

Bereketzâde İsmail Hakkı'nın, Kur'an-ı Kerim'in muhtelif ayetlerini ele aldığı ve sadece o ayetlerin tefsirini yaptığı bir eseridir. 27 Ramazan 1320 (28 Aralık 1902) tarihinde kaleme alınmıştır. Önsözünden anlaşıldığı üzere eserin kaleme alınma sebebi Bereketzâde'nin bir yerde rastladığı Fransızca bir biyografi kitabıdır. Bu kitapta Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ismini gören Bereketzâde, bir yabancının onunla ilgili ne yazdığını merak eder ve kitabı okumaya başlar. Kitabı okuduğunda Hz. Peygamber (s.a.s.) hakkında çok yanlış ve hoş olmayan şeyler yazıldığını, karalama yapıldığını görür. Örneğin; savaşlar ve fetihlerde şöhret sahibi olan ünlüler sırasında son sıralarda gösterildiğini, nübüvvet ve risaletinin sırf maddi bir fazilet ve meziyet olduğunun iddia edildiğini müşahade eder. Bunun dışında, dinin usûlunun furû'una, ayetlerin hadislerle karıştırıldığını; ilahî hükümlerin çarpıtılarak kasıtlı bir biçimde yanlış aktarıldığını; dinî konuların kendi bütünlüğü içerisinde değerlendirilmeyip parça parça ayrılarak yanlış aksettirilmeye çalışıldığını görür. Farklı konularla alakalı Kur'an ayetlerini karmakarışık bir biçimde sunarak "İşte Kur'an budur!" demek istendiğini, ahiret hayatıyla ilgili ilahî lütuf ve mükafatlarla alakalı tasvirlerin acaip ve garip destanlar şeklinde tuhaf gösterilmeye çalışıldığını, bununla İslam'ın karalanmak istendiğini üzülererek görür. Bu eser Fransa'da lise öğrencileri için hazırlanmıştır ancak bazı Türk gençlerinin de bu eseri okuduğunu görmüştür. Bu gibi bozuk ve yanlış bilgiler veren eserleri okuyan müslüman gençlere İslam'ın hakikatini ve yüceliğini gösteren bir risale yazmaya karar verir. Bahsi geçen Fransızca esere bir reddiye amacıyla oluşturulan bu eserde, Bereketzâde Kur'an'ı Kerim'den kendine göre bazı ayetleri seçerek bu ayetleri açıklayıp tefsirini yapar, yerine göre bazı tafsilatlar da ilave eder ve bunlardan bir eser oluşturur. Buna da "*Necâib-i Kur'âniyye*" adını verir.¹ Eser 1324 (1906) yılında *Sirât-ı müstakîm*'in 2. sayısından itibaren tefrika halinde yayımlanmaya başlanmış ve 1325

---

¹ Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.5

(1907) yılında çıkan 39. sayıya kadar devam etmiştir.¹ 1331 (1912) yılında da İstanbul'da kitap halinde neşredilmiştir.² Kitap halinde neşredildikten sonra -Âli İmrân 3/103. ayet gibi- *Sebîlü'r- reşâd* dergisinde tekrar yayımlanan yazılar da olmuştur.³

Bereketzâde'nin *Necâib-i Kur'âniyye* isimli eseri, yukarıda da zikrettiğimiz gibi belli bir konuya has olarak yazılmış özel bir eser değildir. Kur'an-ı Kerimden muhtelif ayetleri alıp tefsir etmiş ve böylece bir kitap oluşturmuştur.

Eserde yirmi üç farklı sureden toplam altmış sekiz ayete yer verilmiştir. Bu ayetler arasında en fazla ayet Bakara Suresi'nden (on ayet), daha sonra Âl-i İmran (altı ayet) ve Mâide Sureleri'nden (dört ayet) seçilmiştir. Diğer sûrelerden ise genelde birer ayet, bazı sûrelerden sırasıyla ikişer üçer ayet zikredildiği de olmuştur. Bu yazılar ayetlerin Kur'an'daki tertibine göre sıralanmıştır. Ancak dikkatimizi çeken bir nokta, ayet numaralarından bazılarının bir veya bazen iki numara ilerden verilmiş olmasıdır. Örneğin; Bakara Sûresi'nin 164. ayeti 165 olarak, 282. ayeti 283 olarak, 283. ayeti 284 olarak numaralandırılmıştır. Diğer bazı sûrelerde de bu durum göze çarpmaktadır. Bereketzâde bunun sebebini bu eserde de, *Envâr-ı Kur'ân* tefsirinde de açıklamamıştır. İlk etapta akla sûre başlarındaki besmeleleri bir ayet olarak kabul etmiş olabileceği gelebilir. Ancak bu besmeleleri bir ayet olarak kabul ettiğine dair herhangi bir açıklaması yoktur. Besmele' nin bir ayet olarak kabul edildiği sure ağırlıklı görüşe göre Fatiha Suresi'dir. Tefsirinin her hangi bir yerinde de bu görüşe ters düşecek bir ifadesi yoktur. Diğer surelerde de ayet olarak kabul edilmediğine göre Bereketzâde bu numaralandırmayı bu maksatla yapmamıştır. Ancak *Envâr-ı Kur'ân*'da Bakara Sûresi'nin -Fahreddîn Er-Râzî'den naklen- 287 ayet olduğunu zikretmiştir.⁴ Tefsiri esnasında da adı geçen surenin 114. ayetini ikiye bölerek, ikinci kısma 115. ayet diye numara vermiştir.⁵ Oysa elimizdeki mushaflara göre Bakara Suresi 286 ayetten

---

¹ Abdullah Ceyhan, *Sırât-ı müstakîm ve Sebîlü'r- reşâd Mecmuaları Fihristi*, s.120-121

² Bkz: Bereketzâde İsmail Hakkı, *Necâib-i Kur'aniyye*, Tevsi'-i Tîbâ'et Matbaası, İstanbul, 1331

³ Bkz: Ceyhan, *Sırât-ı müstakîm ve Sebîlü'r- reşâd Mecmuaları Fihristi*, s.376

⁴ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.81

⁵ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.317

ibarettir ve 114. ayet bölünmemiştir, tek bir ayettir. Bereketzâde'nin *Envâr-ı Kur'ân* ve *Necâib-i Kur'âniyye* isimli eserlerinde yer alan bazı ayetlerin numaralandırılmasındaki farklılık sanıyoruz bu durumdan kaynaklanmaktadır. Çünkü *Necâib-i Kur'âniyye*'de Bakara 2/21,22,29,30. ayetlerde; yani 114. ayetten önceki ayetlerde böyle bir farklılık söz konusu değildir. Bu durum 114. ayetten sonraki ayetlerde söz konusu olmuştur. *Envâr-ı Kur'ân*'da da durum aynıdır. Dolayısıyla numaralandırmadaki farklılığın bu durumdan kaynaklanmış olabileceği ihtimali kuvvet kazanmaktadır.

Eserin sonunda, Bereketzâde'nin başsavcılık yaptığı dönemde Ahîler tarikatıyla alakalı olarak yayınladığı bir bildiri de yer almaktadır. Bu bildiriden sonra yine '*Genç Ahilerin Beyanı*' adıyla, Ahilik meşrebini tanıtmayı amaçlayan, başından geçen bir hadiseyi konu aldığı bir yazısı bulunur. Akabinde bu yazıyla alakalı çok kısa bir ek vardır. Bundan sonra da, toplumu sanat ve ticarete teşvik etmek amacıyla kaleme alınmış iki tebliğ yer almaktadır.

Bu eser daha sonra Ertuğrul ÖZALP tarafından latinize edilerek neşredilmiştir.¹

Bu eser de Tefsir ilmiyle alakalı bir eser olduğu için üçüncü bölümde ayrıntılı olarak tekrar ele alınacaktır.

2.1.4.1.3. Yâd-ı mâzi

Bu eser Bereketzâde İsmail Hakkı'nın 1327 (1910) yılında kaleme aldığı ve hayat ve hâtîrâtını anlattığı bir biyografi eseridir. Bereketzâde bu eseri yazmaktaki amacını, kitabının başında (kısmen sadeleştirdiğimiz haliyle) şöyle anlatmaktadır:

“Geçmişime ait hatıralarımı, zihnimde kalabildiği kadarıyla kaydetmek istedim. Bu arzum, hayatıma ait ahvâl ve vâkıâlar yer yer asrın aynası olabilir düşüncesine dayanır. Bir asırda bulunan bir adamın halinin özelliği, mensub olduğu sosyal yapının o asırdaki adetlerini, ahlakını, ictimâî âdâbını temâşâ ettirir. Hayat yolunda uğranılmış bazı vâkıâlar da olur ki, onun incelenmesi okuyucularda bir uyanma meydana getirebilir.”²

---

¹ Bkz: Bereketzâde İsmail Hakkı, *Necâib-i Kur'âniyye*, Haz: Ertuğrul ÖZALP, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul, 2002

² Bereketzâde, *Yâd-ı mâzi*, s.5

Buradan da anlaşıldığı üzere Bereketzâde İsmail Hakkı bu eseri öncelikle kendi hayatını anlatmak amacıyla yazmıştır. Ancak amacı sadece kendi hayatını anlatmak değildir. Bereketzâde'nin de söylediği gibi; bir asra ait biyografi kitapları, o asrın sosyal ve kültürel yapısı, adetleri, düşünce yapısı, siyasi olayları vb. daha birçok konuda bize ışık tutarlar. Bereketzâde İsmail Hakkı da bunun farkındadır ve asıl maksadı kendi hayatını anlatmak değil, dönemi hakkında kendisinden sonra gelecek nesillere bilgi vermektir. Bunu yukarıdaki cümlelerinden açıkça görmekteyiz. Ayrıca dikkatimizi çeken diğer bir husus da, Bereketzâde'nin kendi başından geçen olayları anlatarak sonraki nesillere bazı dersler vermeye çalışmak istemesidir. Ancak bunu yaparken her şeyi açıkça anlatmamış, bazı noktaları üstü kapalı geçerek hükmü okuyucunun takdirine ve vicdanına bıraktığını belirtmiştir.¹ Bunun siyasi veya başka nedenleri olabileceği gibi; okuyucunun dikkatini direkt olarak olaya değil, olguya veya belirtilen düşünceye çekmek istemesi de olabilir. Gerçekten de Bereketzâde İsmail Hakkı'nın başından, sürgüne gönderilmekten kaymakamlığa getirilmeye kadar birbirine çok uç noktalarda çok farklı olaylar geçmiş, ders alınması gereken birçok hadise ve muamele görmüştür. Bunların içeriğini ve sebeplerini tam olarak açıklamamış; bunu da özellikle yapmadığını, anlatılan olayların öncesinden ve sonrasında okuyucunun bunu çıkarabileceğini düşünmüştür.

Bereketzâde İsmail Hakkı, eserin baş taraflarında anlattığı çocukluğu ve o günlere ait hatıralarının, ortalarda ve sonlarda anlattığı önemli hadiseler ve düşüncelerle bir tutulmaması gerektiğini; çocukluk dönemine ait hatıraların ve düşüncelerin çocukça olabileceğini ve bunun da normal karşılanması gerektiğini söyler. Daha sonraları anlattığı ciddi hadiselerin hakkıyla dikkate değer olduğunu ve bu bakış açısıyla mütâlaâ edilmesi gerektiğini zikreder.²

Bereketzâde önsözünde maksadını belirttikten sonra ilk bölümde babası ve dedeleri hakkında bilgi vererek hayatını anlatmaya başlar. Doğduğu yeri, ailesini, neşe içerisinde geçen çocukluk günlerinin hatıralarını, oturduğu mahalleyi, komşularını, ilk

---

¹ Bereketzâde , *Yâd- Mâzi*, s.6

² Bereketzâde, *Yâd-ı mâzi*, s.6

tahsil günlerini, ilk hocalarını; ayrıntılarıyla tasvir ederek ve isimler vererek, çocukluk duyguları içerisinde duygusal ve etkileyici bir dille, tıpkı biri roman gibi anlatır. Mutluluklarını ve kederlerini, yaşadığı acı ve tatlı olayları tafsilatıyla zikreder. Duruma göre zaman zaman -duygularına tercüman olarak- kendi yazdığı veya başkalarından alıntı yaptığı şiirlerle de anlatımını zenginleştirir. Kitabın bu bölümleri gerçekten okuyucuyu alıp Bereketzâde'nin yaşadığı döneme götürmektedir. Bu bölümde Bereketzâde hocaları ve zamanın eğitim metodu hakkında da önemli bilgiler vermektedir ki bu bilgiler onu ve devrinin ilmî faaliyetlerini tanımamız açısından önemlidir. Ayrıca konusu geldiği yerlerde "istidrât" (İstidrât: Asıl mevzudan olmamakla beraber yeri gelmişken söylenen söz.) başlığı altında o konuyla alakalı bazı özel bilgiler verir Gördüğü talim eğitimini anlatırken Kur'an-ı Kerim'deki vakıf işaretleriyle ilgili bilgi vermesi bunun en bariz örneğidir.¹ Bazen "mütâlaâ" başlığı altında yeri gelen konuyla ilgili görüşünü zikreder.² Bazen de anlatımın akışı içerisinde özel bir terim geçince "fâide" diye bir alt başlık açarak o terimi açıklar. "Tâvhâne" hakkında bilgi vermesi buna örnektir.³ (Tâvhâne: Aciz ve düşkün kimseler için yapılmış müessesedir, "tâbhâne" de denir.) Bazen şahıslar hakkında dipnot tarzında bazı bilgiler verir.⁴ Bu bölümlerden özellikle "istidrât" ve "mütâlaâ" başlığıyla verilenler, Bereketzâde'nin şahsî düşüncelerini yansıtmaları bakımından önem arz etmektedir. Bu tarz anlatımlar yoğun olarak kitabın ikinci bölümünden itibaren görülmektedir. Bu şekilde çocukluk günlerinden başlayarak -özellikle eğitimi hakkında geniş bilgiler vererek- gençlik günlerine kadar gelir. Bu bölüm Bereketzâde İsmail Hakkı'nın tahsili ve devrin ilmî faaliyetleri hakkında bilgi vermesi açısından önemli görünmektedir.

Kitabın ilk bölümünde çocukluk ve gençlik devresini anlatan Bereketzâde İsmail Hakkı, ikinci bölümde memuriyet hayatından başlayarak hayatını anlatmaya devam

---

¹ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.22

² Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.34

³ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.41

⁴ Bkz: Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.9,159

eder. İkinci bölümden sonrası büyük ölçüde Bereketzâde'nin sürgündeki günlerini ve oralarda edindiği izlenimlerini içermektedir. Üçüncü bölümde de bu devam eder. Bu bölümlerde Bereketzâde İsmail Hakkı yine bir çok yerde istidratlarda bulunur, bazı özel konular (örn: tasavvuf) hakkındaki düşüncelerini müstakil başlıklar altında ve bazen de konunun akışı içerisinde verir. Bir çok kişiden ve yerden, isimlerini ve ayrıntılı vasıflarını vermek suretiyle bahseder. Tanıştığı kişiler ve gruplar hakkındaki düşüncelerini dile getirir. Bulunduğu bölgedeki ve Anadolu'daki siyasî hava hakkında zaman zaman yorumlar yapar. Dördüncü bölüme geldiğinde ise, bölümün baş taraflarında uluslararası siyaset konularından, çevre ülkelerin ve Avrupa'nın izlediği siyasetten bahseder. Akabinde tekrar yurda dönmesini, başsavcılığa ve oradan Akşehir kaymakamlığına getirilmesini, bu makama getirilmesine imkan tanıyan devrin önemli siyaset ve devlet adamlarını zikreder. Akşehir kasabasına gelirken yaptığı yolculuğu, yolculuk boyunca yaptığı ziyaret ve görüşmeleri, gördüğü olayları uzunca anlatır. Daha sona birkaç ayrı başlık altında Akşehir kasabasını ve çevresini anlatır. Son bölümlerde ise Akşehir kaymakamı olarak yaptığı hizmetleri uzun uzun anlatır. Bu esnada yayınladığı birkaç bildiriye zikreder. En son kısımda ise, yaptığı Bursa ziyaretine ait bir yazı ve sonunda da hocalarından Şevket Efendi'yi anlattığı bir yazısıyla kitabımı bitirir.

Bereketzâde kitabın başından sonuna kadar birçok yerde şiiirlere yer vermiştir. Bu şiiirlerin bir kısmı kendi beyitleri, bir kısmı ise diğer şiiirlere ait beğendiği beyitlerdir. Hatta meşhur '*Bânet Sü'âdü*' kasidesi için özel bir başlık açmış ve bu kasideyle ilgili geniş bilgiler vermiş, bu kaside hakkındaki görüşlerini dile getirmiştir.¹ Bu durum Bereketzâde'nin edebiyatçı kişiliğinden kaynaklanmakta; kişiliğini ve edebiyata verdiği önemi, şiiire ve belâğata duyduğu ilgiyi açıkça göstermektedir. Yine zaman zaman kendisi hakkında başkalarının yazdığı mektup ve yazılara da yer verdiği görülür.

Bereketzâde İsmail Hakkı'nın bizzat kaleme aldığı bu eser önce *Terâcim-i ahvâl* ve *Yâd-ı mâzî* başlığı altında kısım kısım *Sirâ-tı Müstakîm* mecmuasının 32. sayfasından

---

¹ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.161

itibaren tefrika edilmeye başlanmış, daha sonra da kitap haline getirilmiştir.¹ 1332 (1913) yılında İstanbul'da neşredilmiştir.² Bu eser daha sonra Mümtaz Habib GÜVEN tarafından latinize edilerek bastırılmıştır.³

2.1.4.1.4. Esrâr-ı Belâgat

Bereketzâde'nin Belâgat ilmine dair bir eseridir. *Mukaddime* ve *Cüz-i evvel* alt başlıklarıyla iki ayrı cüz halinde basılmıştır.⁴ *Mukaddime* olarak basılan cüzde Belâgat ilmine dair bazı temel meseleler ve bu ilmi tahsil etmek isteyenlerin yapması gerekenler anlatılmaktadır. Bereketzâde esere Belâgat'ın tarifiyle başlar.⁵ İlimler arasında Belâgat ilminin yerine değinir. Edebiyatın kısımlarını anlatır. Belâgatın öneminden ve bu ilmi öğrenmenin faydalarından bahseder.⁶ Belâgat ilmi hakkında önemli ilim adamlarının sözlerinden nakillerde bulunur.⁷ Belâgat ilminde meşhur olmuş bazı zevât hakkında bilgiler verir. Belâgat ilmi içerisinde anılan ilimlerin (Me'âni, Beyân, Bedî') özelliklerini zikreder. Bu ilimlerin doğuşundan günümüze kadar durağan bir biçimde gelmeyip, zamana ve şartlara bağlı olarak gelişme gösterdiklerini ifade eder.⁸

Belâgat ilminin genel özellikleri ve bilinmesi gerekli bazı yönlerini yukarıdaki şekilde tanıttıktan sonra bu ilmin tedvini hakkında bazı bilgiler verir.⁹ Daha sonra bu ilmin öğrenilmesi ve bu ilimde ilerlemenin şartları hakkındaki açıklamalarına geçer. Bu açıklamalara göre Belâgat ilminin öğrenilmesi ve bu ilimde derinleşmenin şartları

---

¹ Okuyan, *Son Dönem Osmanlı'da İki Müfessir*, s.28

² Bereketzâde İsmail Hakkı, *Yâd-ı mâzî*, İstanbul, 1332

³ Bkz: Bereketzâde İsmail Hakkı, *Yâd-ı mâzî*, Haz: Mümtaz Habib Güven, Nehir Yayınları, İstanbul, 1997

⁴ Okuyan, *Son Dönem Osmanlı'da İki Müfessir*, s.26

⁵ Bereketzâde, *Esrâr-ı Belâgat*, s.3

⁶ Bereketzâde, *Esrâr-ı Belâgat*, s.7-11

⁷ Bereketzâde, *Esrâr-ı Belâgat*, s.15

⁸ Bereketzâde, *Esrâr-ı Belâgat*, s.16

⁹ Bereketzâde, *Esrâr-ı Belâgat*, s.23

kuvve-i akliyye, Belâgat usûl ve kaidelerine vukûfiyet, Belâgatçilerin sözlerini mutâlaâ, alıştırma ve egzersiz yapmadır.¹ Kuvve-i akliyyeyi zihn, hayal, hafıza, havâs-ı zâhire (beş duyu) ve zevk olmak üzere kısımlara ayırır ve bunları ayrı ayrı başlıklar halinde uzunca açıklar.² Belâgat usûl ve kaidelerine vukufiyet başlığı altında bu konunun faydalarını, bu özelliği elde etmek için mutlaka alıştırma ve egzersiz yapmak gerektiğini vurgular.³ Bu usûl ve kaidelere vukûfiyet için gerekli şartları ise şöyle sıralar:

- Sarf ve Nahiv'e aşina olmak,
- Gerekli olan dili iyi bilmek,
- Arapça'daki darb-ı meselleri ve Eyyâm-ı Arab'ı bilmek,
- Belâgat ilminde önemli eserler vermiş bazı müelliflerin nazım ve nesirlerini mutâlaâ etmek ve bir kısmını ezberlemek,
- Devlet kanunlarını bilmek,
- Kur'an'ı ezberlemek,
- Gerekli hadisleri ezberlemek,
- Şiirle ilgili gerekli teknik bilgiyi öğrenmek, Aruz ilmini vs. bilmek.⁴

Belâgatçilerin sözlerini mutâlaâ başlığı altında bu ilimde meşhur olmuş belîğlerin şiir ve sözlerini ve bazı kitapları mutâlaâ etmenin gerekliliğinden bahseder.⁵ Alıştırma ve egzersiz yapma başlığı altında ise bu işlemin nasıl yapılacağına dair yolları gösterir.⁶

Diğer eserlerinde olduğu gibi bu eserinde de yer yer 'istidrat' ve 'tekmile' başlığı

---

¹ Bereketzâde, *Esrâr-ı Belâgat*, s.27

² Bereketzâde, *Esrâr-ı Belâgat*, s.30-66

³ Bereketzâde, *Esrâr-ı Belâgat*, s.69

⁴ Bereketzâde, *Esrâr-ı Belâgat*, s.69-72

⁵ Bereketzâde, *Esrâr-ı Belâgat*, s.75-89

⁶ Bereketzâde, *Esrâr-ı Belâgat*, s.96-97

altında bazı ek ve tamamlayıcı bilgiler verir. Bazen bazı kelimelerin yazılışı ve okunuşu hakkında açıklamalar yapar. Bir çok yerde Arapça ve Farsça şiirlerden örnekler verir. İbn Haldun, Celaledin Kazvinî, İbn Hücet'ü-l Hemvâ, İbn Raşîk, Fuzûlî ve daha bir çok kişiden nakiller ve deliller getirir. Bilhassa İbn Esîr diye meşhur üç kardeşten ('İzzüddin, Mecdüddin, Ziyaüddin) 'İzzüddin'den alıntılar yapar. Eserin sonunda bir fihrist de bulunmaktadır.

Bir zaman İstanbul'da Farsça yayımlanan *Ahter* gazetesi yazar kadrosundan ve lağvedilmiş olan meclis-i meârif üyelerinden, Bâbîlik mezhebine mensup Mehdi Efendi'nin Bereketzâde'ye ithâfen yazdığı bir şiiri, Bereketzâde *Yâd-ı mâzî* isimli eserinde nakletmiştir. Sözkonusu şiirde geçen:

“.....
Esrâr-ı belâgatınla dilden
Oldu şübehât-ı cebr zâil
Bu müşkili halle çok savaştı
Eslâftan âlimân-ı âmil
Göstermediler bize muhakkak
Bu bahiste bir metîn-i delâil
Sad şükür ki hall-i müşkil etti
Zâtın gibi bir hakîm-i kâmil
.....”¹

mısralarından (özellikle ilk mısrada geçen '*esrâr-ı belâgât*' ifadesinden) muradın bu eser olabileceği hissedilmektedir. Bu da Bereketzâde'nin bu eserinin kendi döneminde önemli görüldüğünü ve Belâgat ilmine dair bazı meselelere çözüm getirdiğini imâ etmektedir.

2.1.4.1.5. Suriye Muzafferiyâtı

Hiz. Ebubekir (r.a.) ve Hiz. Ömer (r.a.)'in hilafetleri zamanında müslüman ordularının

---

¹ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.116

çeşitli beldelere yaptıkları seferleri ve elde ettikleri galibiyetleri, bu seferler esnasında komutanların askerleri motive etmek amacıyla yaptıkları konuşmaları, komutanların birbirleri arasında ve halifeyle yaptıkları mektuplaşmaları, Halid b. Velid gibi üstün harp tekniği ve zekasına sahip komutanların özelliklerini vs. anlatan bir eserdir. Eserin önsözünde de müellif eserin muhtevasının bunlar olduğunu ifade etmektedir.¹ Bereketzâde bu eseri 'Muhsin' müsteâr adıyla, Akka'da sürgündeyken kaleme almıştır.² Bazı kaynaklarda eserin aslında her biri dört yüz sayfadan oluşan beş ciltte tamamlanmak üzere planlanmış olduğu zikredilmektedir.³ Ancak eserin önsüzünden anlaşıldığı üzere eser beş cilt ve her cilt de dört cüz olarak tasarlanmış, sayfa sayısı zikredilmemiştir. Müellif bunları cüz cüz tabedeceğini zikretmiştir.⁴ Başka bir eserinde ifade ettiğine göre de bu eseri üç cüz kadar neşretmiş, ancak daha sonra hastalandığı için tamamlamaya muvaffak olamamıştır.⁵ Bizim ulaşabildiğimiz kısım, dört cüzden mürekkeb olan birinci cildin birinci cüzüdür. Neşredilen diğer iki cüze ise -eğer basılmış ise- ulaşabilmiş değiliz.

Eser -daha önce de belirttiğimiz gibi- bazı tarihî olayların anlatıldığı bir eserdir. Verilen bilgilerin kaynağı olarak, bir takım tarihçilerin rivayetleri ve bu tarihçiler arasında sözlere güvenilen bazı büyüklerin gördükleri gösterilmiştir.⁶ Genel anlamda tarihe hizmet eder ve müslümanların zihnini aydınlatır ümidiyle yazılan bu eserde ifadelerin açık seçik olmasına özellikle dikkat edilmiştir. Müellif bu tarzın, ifadede sanatsal anlatımı ve giriftliği benimseyen kesimler tarafından eleştirileceğini baştan kabul etmekte ama bu eleştiriye önemsemediğini ifade etmektedir.⁷ Eserde en çok göze çarpan hususlardan birisi didaktik ve sürükleyici bir tarzda, daha çok bir roman

---

¹ Muhsin, *Suriye Muzafferiyâtı*, s.3

² Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.159

³ Okuyan, *Son Dönem Osmanlı'da İki Müfessir*, s.28

⁴ Muhsin, *Suriye Muzafferiyâtı*, s.4

⁵ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.159

⁶ Muhsin, *Suriye Muzafferiyâtı*, s.3

⁷ Muhsin, *Suriye Muzafferiyâtı*, s.4

havasında ele alınmış olmasıdır.

Eser Hz. Ebubekir (r.a.)'in Suriye'ye bir sefer düzenlemek istediğini yanındakilere bildirip onların fikirlerini almasını ve ardından sefer hazırlıklarını bitirip toplanan askerlere yaptığı konuşmayı anlatarak başlar.¹ Hz. Ebubekir (r.a.)'in ordulara atadığı komutanları, müslümanlarla gayr-i müslim ordularının karşılaşmalarını bir çok yerde ince ayrıntılarıyla anlatır.² Bu anlatımlar esnasında ifadeyi güçlendirmek için zaman zaman bazı üslup farklılıkları dener, vurgularda bulunur ve dipnot açıklamalarıyla bunların eleştirilmemesini ister.³ Eserin ilerleyen bölümlerinde Hz. Ebubekir (r.a.)'in Irak, İran, Suriye ve Filistin'e gönderdiği ordulardan, bunların başlarına atadığı komutanlardan ve zaman zaman bu komutanları çeşitli sebeplerle değiştirmesinden bahseder. Yer yer Hz. Ebubekir (r.a.)'in komutanlarına yaptığı vasiyetleri anlatır. Komutanların birbirleri arasında yaptıkları mektuplaşmalardan bahseder ve bazı mektup örneklerini verir.⁴ Bazen olaylardan ders alınması gereken yerler üzerinde durur ve bu dersi özellikle vurgular.⁵ Bu durum eserin sonlarına doğru daha sık göze çarpmaktadır. Olayları hikaye tarzında ele alması dikkat çekicidir. Halid b. Velid ve ordusunun çölde başlarına gelen susuzluk felaketini ve bu felaketten nasıl kurtulduklarını uzun uzun anlattığı bölüm bunun en çok hissedildiği bölümdür.⁶ Farklı yönere giden orduların durumlarını anlatırken; birisini biraz anlatıp diğerine geçer, sonra bir diğerine geçer, sonra tekrar ilk anlattığına dönüp kaldığı yerden anlatmaya devam eder. Bununla okuyucuyu sıkmamak ve dikkatini devamlı zinde tutmak istediği anlaşılmaktadır. Bazen tarihçilerin verdikleri bilgileri tenkit eder ve o bilginin aslının öyle olmadığını aklî delillerle izah etmeye çalışır.⁷ Zaman zaman özellikle düşman

---

¹ Muhsin, *Suriye Muzafferiyâtı*, s.6-10

² Muhsin, *Suriye Muzafferiyâtı*, s.28-32

³ Muhsin, *Suriye Muzafferiyâtı*, s.19

⁴ Muhsin, *Suriye Muzafferiyâtı*, s.36,38

⁵ Muhsin, *Suriye Muzafferiyâtı*, s.40,49,55,91

⁶ Bkz: Muhsin, *Suriye Muzafferiyâtı*, s.45-49

⁷ Muhsin, *Suriye Muzafferiyâtı*, s.61

komutanlarının ağızından, Arapların vaktiyle ne kadar geri kalmış ve ilkel bir toplum iken şimdi zamanın en güçlü ülkelerini dize getirecek kadar geliştiklerini ve güçlendiklerini, bunun tek sebebinin İslam olduğunu dile getirerek; İslam'a sarılmanın terakkî için en önemli şart olduğu mesajını verir.¹ Eserin sonlarına doğru Suriye'nin geçmişiyle bugünü arasında bazı yönlerden karşılaştırmalar yaparak, Suriye'nin eskiden ilmin ve medeniyetin en çok geliştiği yerlerden biri iken şu anda ne kadar geri kaldığını ve bunun gerçekten müslümanları çok üzen bir durum olduğunu ifade etmektedir.² Halid b. Velid'in cesareti, üstün savaş siyaseti ve dehası ile ilgili bazı bilgiler verir ve ona özel bir konum atfeder. Bizans imparatoru ve Halid b. Velid arasında geçen önemli bir savaşı ayrıntılarıyla uzun uzun anlatır. İki komutan arasında geçen konuşmaları ve savaştan önce ve sonra birbirlerine yaptıkları muameleleri anlatarak eseri bitirir. Eserde fihrist yoktur.

Daha önce de belirttiğimiz gibi eserin ulaşabildiğimiz kısmı sadece bu ilk cüzdür. Yaptığımız araştırmalara rağmen maalesef diğer bölümlerine ulaşabilmiş değiliz. Sözkonusu eser Tefsir alanında yapılan bu çalışmanın direkt ilgi alanına girmediği için de eserin diğer bölümlerine ulaşmayı zarurî olarak görmüyoruz. Zira ulaşılan kısım bize eseri genel hatlarıyla tanıma açısından gereken malumatı sağlamaktadır.

2.1.4.2. Terceme Eserleri

2.1.4.2.1. Metâlib-i âliye

Bereketzâde'nin belirttiğine göre bu eser güvenilir bazı eserlerden yapılmış özet ve tercemelere yeni bir takım örnek ve mutâlaâların da ilave edilmesiyle oluşturulmuştur. 25 Ramazan 1309 (23 Nisan 1892) yılında Beyrut'ta telif edilmiştir.³ Eserde ana tema Allah (c.c.)'in varlığının isbatı ve karşıt görüşleri cevaplandırmaya yönelik sunulan delillerdir.⁴

---

¹ Muhsin, *Suriye Muzafferiyâtı*, s.77

² Muhsin, *Suriye Muzafferiyâtı*, s.86

³ Bereketzâde, *Metâlib- i âliye*, s.11

⁴ Okuyan, *Son Dönem Osmanlı'da İki Müfessir*, s.26

Kainattaki ilahî hikmetler, günlerin ayların ve mevsimlerin değişmesi ve bunların insanlar üzerindeki etkileri, insanların bunlara bakarak ibret almaları, bunlardan ibret almayan insanların mânevî anlamda kör oldukları, bu körlüklerinin ise Allah (c.c.)'ın sanat ve kudretine hiçbir hâlel getiremeyeceğini anlatan, hamdele niteliğinde uzun bir girişten sonra¹; altı bölüm halinde Allah (c.c.)'ın varlığını isbat edip, tersini savunan görüşleri çürütmeyi amaçlayan yazılara yer verilmiştir. Diğer eserlerinde olduğu gibi bu eserde de Ebû Nuvâs, Nâbî, Fuzûlî, Lebîd gibi şairlere ait beyitlere çok sık yer verilmiş, *Mesnevî*, *Gülistân* gibi eserlere bolca atıfta bulunulmuştur. Ayrıca bu konularla ilgili ayetleri kafiyeli olacak şekilde uygun yerlerden bölerek alt alta yazmak suretiyle şiir haline getirip sunması da dikkat çekicidir. Bunu eserde bir çok yerde uygulamıştır. Örneğin;

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحَابًا

ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَّامًا

فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ²

وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذَبٌ فُرَاتٍ

سَائِعٌ شَرَابُهُ وَهَذَا مِلْحٌ أَجَاجٌ³

يُقَلِّبُ اللَّهُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ¹

¹ Bkz: Bereketzâde, *Metâlib-i âliye*, s.4-10

² Bereketzâde, *Metâlib-i âliye*, s.53

³ Bereketzâde, *Metâlib-i âliye*, s.59

وَجَعَلْنَا نُومَكُمْ سُبَاتًا

وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِيَاسًا

وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا²

şeklinde, ayetleri manzum hale getirerek vermiştir.

İlk iki yazı kainatta Allah (c.c.)'ın varlığını isbat eden delillere aittir. Delilleriyle bu konuyu uzun uzun izah eder. İlk yazıda bu konuyla ilgili Sokrat ve Aristo arasında geçen uzunca bir konuşmayı nakleder.³ İkinci yazıyı da oldukça uzun tutmuştur.⁴ Üçüncü yazıda ise yine bu konuyla ilgili, özellikle insanda bulunan çarpıcı delilleri anlatmaya çalışır. Vücut azalarını ayrıntılı bir biçimde ayrı ayrı ele alır ve bunlardaki yaratılış hikmetlerini zikreder.⁵ Dördüncü yazı ruhun beden üzerindeki tasarrufları, akli melekelerin şaşırtıcı özellikleri vs. gibi mücerred delilleri içermektedir. Burada bir takım felsefi görüşlere de yer verilmiştir.⁶ Beşinci yazı mutluluğu yalnız bedenî hazlarda arayan Epikürcülerin bir takım iddialarına cevap vermeye üzere kaleme alınmıştır.⁷ Son yazı ise bütün bu anlatılanlardan sonra Allah (c.c.)'a yönelme ve ondan başka kurtuluş yolu olmadığı hakkındadır.⁸ Eserin sonunda fihrist yoktur.

Bereketzâde *Necâib-i Kur'aniyye* isimli eserinde, insanın yaratılışıyla ilgili Mü'minûn Sûresi'nin 12-14. ayetlerini tefsir ederken de *Metâlib-i âliye*'ye vurgu yapmıştır.

---

¹ Bereketzâde, *Metâlib-i âliye*, s.59

² Bereketzâde, *Metâlib-i âliye*, s.59

³ Bereketzâde, *Metâlib-i âliye*, s.30-36

⁴ Bkz: Bereketzâde, *Metâlib-i âliye*, s.37-92

⁵ Bereketzâde, *Metâlib-i âliye*, s.93-118

⁶ Bereketzâde, *Metâlib-i âliye*, s.119-178

⁷ Bereketzâde, *Metâlib-i âliye*, s.179-222

⁸ Bereketzâde, *Metâlib-i âliye*, s.223-232

Sözkonusu tefsir yazısında uzuvların özellikleri ve yaratılışlarındaki hikmetler üzerinde dururken bir çok uzvumuz hakkında güzel ve hikmetli bilgiler vermiş, dikkatleri Allah (c.c.)'ın yaratışındaki hârikulâdeliğe çekmiştir. Daha sonra, bu konunun *Metâlib-i âliye* isimli eserde daha geniş anlatıldığı için, anılan tefsir yazısında kısa tutulduğunu ifade etmiştir.¹

2.1.4.2.2. Tenâkuz-u fikhî

Bereketzâde'nin Fıkıh ilmine dair bir eseridir. 1307 Ramazan'ında (Ekim 1909) Ankara'da telif edilmiştir. Bereketzâde bu eseri 'Beyrut Mahkemesi Reisi' sıfatıyla kaleme almıştır. Kitabın önsözünde, bu eserin, eski Şam müftülerinden Mahmut Hamza Efendi'nin *et- Tefâvuz fi't- tenâkuz* isimli -Fıkıh alimleri arasında çelişkili kabul edilen bir takım meseleleri ihtiva eden- eserini terceme etmek ve bu tercemeye Fikhî konuların tabakalarını, *Zâhiru'r- rivâye*'yi (Hanefî mezhebinde temel kabul edilen fikhî görüşlerin toplandığı eserler), istihsanı, delillerin ihtilaf etmesi halinde fukahânın o meselenin sıhhatine engel görmedikleri delilleri, tevatürün oluşma şekli gibi konuları ilave etmek suretiyle oluşturduğunu ifade etmektedir.² Kitabın kapağında bu eserin hakim ve nâibler, dava vekilleri (avukatlar), erbâb-ı mesâliha ve bütün adliye memurları için faydalı bir eser olduğu dile getirilmiş, fetvâ makamının tasdik ve teşvikiyle basılmıştır.

Kitabın ilk bölümü eserin tercemesine ayrılmıştır. Eser tenâkuz çeşitlerinin tarifleriyle başlar. Burada luğavî, usûlî, mantıkî ve fikhî tenâkuzun tarifleri verilir. Asıl konu olan fikhî tenâkuzun üzerinde özellikle durulur. Bu tenâkuzlar arasındaki ilişkilerden sözedilir.³ Daha sonra fikhî tenâkuzun neredeyse tüm farklı davalardaki birçok çeşidinden örnekler verilmek suretiyle bahsedilir. Özellikle aile hukuku konusundaki örnekler çoktur. Verilen bu örnekler üzerinden hareketle tenâkuzun nasıl giderilebileceğinden sözedilir ve bazı hükümler zikredilir. Terceme bölümü yaklaşık

---

¹ Bereketzâde, *Necâib-i Kurâniyye*; s.315

² Bereketzâde, *Tenâkuz-u fikhî*, s.4-5

³ Bereketzâde, *Tenâkuz-u fikhî*, s.7-12

kır beş sahifedir. Metin içerisinde bazı yerlerde dipnotlar konulmuş ve bu dipnotlar, ikinci bölüm olarak kabul edebileceğimiz 'ta'likât' bölümünde Bereketzâde tarafından açıklanmıştır.

Kitabın ikinci bölümü aslında ilk bölümde verilen dipnotların açıklandığı 'ta'likât' bölümüdür. Ancak burada sadece dipnotların açıklanmasıyla yetinilmemiştir. Bereketzâde'nin tercemeye ilave olarak kaleme aldığı bazı konular bu bölümde dile getirilmiştir. Yani Bereketzâde kendi eklediği konuları ayrı bir bölüm halinde sunmamış, dipnotları açıklarken kendi eklemelerini de aralara serpiştirmiştir. Bu dipnotlarda fıkhîteki imamlar, *Zâhiru'r- rivâye*, mesâil-i nevâdir, vâki'ât, istihsan, şahitlerin davalara zarar vermeyen ihtilaflarının hangileri olduğu (bu konuyla ilgili kırk iki farklı durum zikretmiş ve bunların birçoğunda fukahânın görüşlerini verdikten sonra en son kendi görüşünü de dile getirmiştir)¹, tevatürün oluşması vs. gibi bir çok farklı meselelerden bahsetmiştir.

Eserin sonunda, Çorum eski müftülerinden ve o dönemde Ayaş kazası nâibi Ahmet Feyzi Efendi ve Bayezid dersiâmlarından Abdulhalim Ankaravî Efendi'nin Arapça yazdıkları iki takriz yazısı bulunmaktadır. Eserin fihristi yoktur.

2.1.4.2.3. Bekây-ı saltanat-ı Osmâniyye

Bereketzâde'nin terceme ettiği eserlerden birisidir. Eserin asıl adı *el- Burhân 'alâ bekâ-i milk-i benî 'Osmân ilâ âhiri'z-zamân'* dir. Dile kolay gelmesi için Bereketzâde *Bekây-ı saltanat-ı Osmaniyye* adını vermiştir.² Müellifi Şam müftülerinden Mahmut Hamza'dır. Çeşitli zümrelere karşı Osmanlı hükümdarlığını savunan ve Osmanlıların İslam'a yaptıkları hizmetleri anlatan bir risaledir.³ Müellif bu eseri 1304 (1887) yılında kaleme almış, Bereketzâde de eseri 30 Ağustos 1328 yılında terceme etmiştir. Eseri bütün ümmet için faydalı olarak gördüğü için terceme ettiğini ifade etmiştir.⁴

---

¹ Bkz: Bereketzâde, *Tenâkuz-u fikhî*, s.57-77

² Bereketzâde, *Bekây-ı saltanat-ı Osmaniyye*, s.3

³ Okuyan, *Son Dönem Osmanlı'da İki Müfessir*, s.28

⁴ Bereketzâde, *Bekây-ı saltanat-ı Osmaniyye*, s.3

Müellifin risaleyi yazmaktaki amacı; son zamanlarda bazılarının İslam ümmetini zaaf ve endişe içerisinde görmelerinin yersiz bir korku olduğunu, İslam'ın güç ve kuvvetinin kıyamete kadar devam edeceğini, bunun da Osmanlılar eliyle olacağını bildirmektir. Bu iddiasını delilsiz söylemediğini, Kur'an-ı Kerim ayetlerine ve bazı hadislere, ayrıca bazı büyük alimlerin sözlerine istinaden böyle konuştuğunu ifade etmektedir. Bununla ilgili tafsilat isteyenlere de eserdeki delilleri iyice incelemelerini tavsiye etmektedir.¹ Anlaşılan müellif bu eserle son zamanlarda Osmanlı Devleti'nin iyice zayıfladığı ve yıkılacağı endişesini taşıyanlara moral vermek istemektedir. Bereketzâde eserin önsözünde bu delillerle ilgili olarak -Hadis ilminin etik kuralları gereğince- hadislerin senetlerini ve Arapça ifadeleri aynen verdiğini, kısaltma yoluna gitmediğini belirtmiştir.²

Eser iki bâb ve bir hâtîme olmak üzere toplam üç bölümden oluşur. Birinci bölümde müellif Osmanlı Devleti'nin kıyamete kadar bâkî kalacağını istidlal yoluyla işaret edildiğine delil olarak gördüğü ayetleri zikreder. İkinci bölümde aynı konuyla ilgili hadisleri zikretmiş, son bölümde ise bazı büyüklerin bu konuyla ilgili öngörülerini dile getirmiştir.

İlk bölümde Osmanlı hakimiyetinin bekâsına delil olarak verilen ayetlerin ilki Enbiya Sûresi 105. ayet-i kerimedir. Ayet-i kerime meâlen şöyledir: "*Andolsun Tevrât'tan sonra Zebûr'da da: "Arza mutlaka iyi kullarım vâris olacak (bu yer onların eline geçecek)" diye yazmıştık.*"³ Müellif bu ayetin tefsiriyle ilgili bazı bilgiler verdikten sonra, Şeyh Abdulgani Nablusî'nin bu ayetlerin Osmanlılara delalet ettiğini bildirdiğini nakleder.⁴ Müellifin bu konuya delil olarak gösterdiği ikinci ayet ise Rûm Sûresi 1-5. ayetleridir. Ayetler meâlen şöyledir:

"1) Elif lâm mim. 2) Rum(lar) yenildi. 3) (Bölgeye) En yakın bir yerde. Onlar (bu) yenilgilerinden sonra yeneceklerdir. 4) Birkaç (3-9) yıl içinde. (Onların) Bu(yenilgileri)nden

---

¹ Bereketzâde, *Bekây-ı saltanat-ı Osmaniyye*, s.7

² Bereketzâde, *Bekây-ı saltanat-ı Osmaniyye*, s.4

³ Süleyman Ateş, *Meâl*, s.330

⁴ Bereketzâde, *Bekây-ı saltanat-ı Osmaniyye*, s.12

önce de, sonra da emir Allâh'ındır (ferman O'nundur). O gün müminler sevinir(ler) 5)Allâh'ın yardımıyla. (Allâh) Dilediğine yardım eder. O, gâliptir, esirgeyendir."¹

Bu ayetle ilgili de bazı bilgiler verdikten sonra, bir kısım ehl-i keşfe göre bu ayetten muradın Osmanlılar olduğunu söyler.²

Eserin ikinci bölümü müellifin Osmanlılarla ilgili olduğunu iddia ettiği bazı hadisleri ihtiva eder. Burada yaklaşık yedi hadis zikretmiştir. Bu hadislerin bir tanesini Müslim'den³, bir tanesini hem Müslim hem Beyhakî'den⁴, iki tanesini Ebu Davud'dan⁵, iki tanesini Ahmed b. Hanbel'den⁶, birisini Suyûtî'nin *Câmü 'u's-sağîr*'inden nakletmiştir. Hadisler genellikle Müslümanların bir gün Dünya'ya hakim olacakları, güçlü devletler kuracakları ve yeryüzünde Allah (c.c.)'ın hükmüyle hüküm verecekleri ile ilgilidir. Hadisleri verdikten sonra şârihlerin o hadislerle ilgili yorumları üzerinde durur ve bu yorumlardaki işaretlerden hareketle hadislerde kastedilen zümrenin Osmanlılar olduğu kanaatine varır. Müellif naklettiği hadisleri senetleriyle birlikte vermiş, daha önce de belirttiğimiz gibi Bereketzâde de bu senetleri hazfetmemiştir. Zikredilen bu hadislerin tahlilleri ve açıklamaları bu çalışmanın konusuyla alakalı olmadığı için, biz delil gösterilen hadisleri buraya almıyor ve tartışmalarına girmiyoruz.

Eserin son bölümünde ise Osmanlılara ait bazı özel meziyetler dile getirilmiştir. Müellif bu hususları Hemevî'nin *Durru'l- mensûr*'undan naklettiğini ifade etmektedir. Diğer sultanlar arasında Osmanlı sultanlarına has meziyetler olarak saydığı hususlar arasında ilk sırayı mülk ve saltanatta asâlet sahibi olmaları almaktadır. Hemevî burada Osmanlılar'ın şecerelerinden bahsetmiş ve atalarının aslen Tatar olduklarını, Süleyman Şah'ın soyunun Nuh (a.s.)'a dayandığını iddia etmiş; müellif ise bu bilgilerde bazı

---

¹ Ateş, *Meâl*, s.403

² Bereketzâde, *Bekây-ı saltanat-ı Osmaniyye*, s.13

³ Bkz: Bereketzâde, *Bekây-ı saltanat-ı Osmaniyye*, s.20

⁴ Bkz: Bereketzâde, *Bekây-ı saltanat-ı Osmaniyye*, s.25

⁵ Bkz: Bereketzâde, *Bekây-ı saltanat-ı Osmaniyye*, s.24

⁶ Bkz: Bereketzâde, *Bekây-ı saltanat-ı Osmaniyye*, s.15,16

tashihler yaparak kendi görüşünü ortaya koymuştur.¹ Bu bölümlerde Osmanlıların Anadolu'ya gelişleri ve buralarda yerleşmeleri hakkında bazı bilgiler bulunmaktadır. Hemevî ve Abdulganî Nablusî'den birçok alıntı mevcuttur. Bazen uzun şiirler de nakledilmiştir.² Müellifin bu alıntılarında verilen bilgilerdeki yanlışlıkları ortaya koyması ve bazı düzeltmeler yapması zaman zaman karşımıza çıkmaktadır.³ Osmanlılarla ilgili ikinci bir özellik, onların akidelerindeki güzellik ve Ehl-i sünnet ve'l-cemaat mezhebine bağlılıkları olarak gösterilmiştir. Bu konu işlenirken Abbâsî ve Fâtımî sultanları gibi diğer müslüman devletlerin sultanlarıyla Osmanlı sultanları arasında bazı kıyaslamalar yapılmış ve Osmanlı sultanlarının üstünlükleri ortaya konulmuştur.⁴ Diğer meziyetleri arasında şer'î şerife bağlılıkları ve onu uygulamadaki hassasiyetleri, temiz ve pâk olmaları ve günahattan uzak durmaya çalışmaları, Harem-i Şerif ve diğer müslüman beldelere ve oralarda yaşayan Müslümanlara verdikleri değer ve onları koruyup gözetmeleri, alimleri ve Kur'an ehli olan kimseleri baş tacı etmeleri ve hürmet göstermeleri gibi hususlar gösterilmiştir. Netice olarak Osmanoğulları'nın üstün meziyetlere sahip bir millet olduklarını, onların döneminin Dünya'nın en mutlu ve huzurlu günleri olduğunu, sultanlar içinde en adil sultanların Osmanlı sultanları olduğunu dile getirmektedir.⁵

Bu eseri terceme eden Bereketzâde, zaman zaman "mütercim" kaydını koyarak bazı ilavelerde de bulunmuştur. Örneğin birçok yere dipnot bilgileri eklemiştir. Bu dipnotların bazılarında luğavî bilgiler vermiş⁶; bazılarında Hadis tahlilleri yapmış, verilen hadisin zayıflığını veya sahihliğini belirtmiş, özellikle Hadis alanıyla ilgili bu bilgileri anlatırken de dil olarak Arapça'yı tercih etmiştir.⁷ Yine ilk iki babın sonuna,

---

¹ Bereketzâde, *Bekây-ı saltanat-ı Osmaniyye*, s.28

² Bkz: Bereketzâde, *Bekây-ı saltanat-ı Osmaniyye*, s.30

³ Bkz: Bereketzâde, *Bekây-ı saltanat-ı Osmaniyye*, s.31

⁴ Bereketzâde, *Bekây-ı saltanat-ı Osmaniyye*, s.33

⁵ Bereketzâde, *Bekây-ı saltanat-ı Osmaniyye*, s.38-42

⁶ Bkz: Bereketzâde, *Bekây-ı saltanat-ı Osmaniyye*, s.23

⁷ Bereketzâde, *Bekây-ı saltanat-ı Osmaniyye*, s.20,22,25,35

İmam Gazzâlî'nin *İhyâ*'sından, müellifin görüşlerini teyid ettiğine inandığı bir bölümü ilave etmiştir.¹ Ayrıca Abbasî halifelerinden Me'mûn'un, Kur'an'ın mahluk olup olmadığı konusunda ilgili olarak yaptığı meşhur bir imtihanı anlatması da Bereketzâde'nin önemli ilavelerinden birisidir. Eserin sonuna konuyla ilgili olduğunu düşündüğü üç ayeti daha eklemiştir,² İbn Haldun'un *Mukaddime*'sinden, Ehl-i İslam'ın ahir zamanda Dünya üzerinde büyük bir hakimiyet kuracağını ifade eden bir paragrafı da bunlara ilave etmiştir.³ Bereketzâde bu eserde, diğer eserlerine kıyasla oldukça ağır bir dil kullanmıştır. Bunu eserin genelinde görmekteyiz.

2.1.4.2.4. Menâkib-i seniyye

Bu eser de Bereketzâde'nin terceme eserlerinden birisidir. Muhammed b. Said el-Bûsîrî'ye ait, Hz. Peygamber (s.a.s.) Efendimizin üstün ahlak ve meziyetlerini anlatan *el-Kasidetü'l-hemziyye* adlı eserin terceme ve şerhidir. Eserin asıl adı *Ümmü'l-kurâ fi medhi hayri'l-verâ*'dır. *Kasidetü'l-hemziyye* diye şöhret bulmuştur. Bereketzâde terceme ettikten sonra da kendi tercemesine *el-Menâkibü's-seniyye 'alâ metni'l-Hemziyye* adını vermiştir. *Menâkib-i Seniyye, Sirat-ı Müstakim* mecmuasının 1325 (1907-08) tarihli 51. sayısından itibaren tefrika halinde yayımlanmaya başlanmış, toplam on beş yazı yayımlanmış ve 1326 tarihli 85. sayıda kesilmiştir.⁴ En son yazıda "devamı var" kaydı olduğuna göre eser henüz bitmemiştir.⁵ Ancak neden kesildiği ve devamının yazılıp yazılmadığı hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Menâkib-i seniyye'nin ilk yazısında Bereketzâde eser hakkında bilgi verir. Bu eserin bir çok alim ve şair tarafından son derece beğeniyle karşılandığını, üzerine bir çok şerh yazıldığını, ibarelerini tetkik için bile bir çok eserler yazıldığını ifade eder. Kendisinin de, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e yakınlık vesilesi olur ümidiyle bu kasideyi Türkçe'ye

---

¹ Bkz: Bereketzâde, *Bekây-ı saltanat-ı Osmaniyye*, s.26-27

² Bereketzâde, *Bekây-ı saltanat-ı Osmaniyye*, s.44

³ Bereketzâde, *Bekây-ı saltanat-ı Osmaniyye*, s.45

⁴ Ceyhan, *Sirât-ı müstakim ve Sebîlü'r-reşâd Mecmuaları Fihristi*, s.119-120

⁵ *Sirât-ı müstakim*, IV, 85, s.114

çevirerek şerh ettiğini, oluşan esere de *el-Menâkibü's-seniyye 'alâ metni'l- Hemziyye* ismini koyduğunu ifade etmektedir.¹

İlk yazıda Bereketzâde eseri terceme ederken takip ettiği metod hakkında da bilgi vermiştir. Bu bilgilere göre, beyitler manasının anlaşılması mümkün olan yerlerde önce aynen Türkçe'ye terceme edilmiş ve daha sonra da izah edilmiştir. Türkçe'ye aynen tercemesi mümkün olmayan yerlerde ise mecburen mefhum olarak terceme edilmiş, tam olarak karşılığı olmadığı için böyle yapılmıştır.²

Eserde gerek olayların naklinde, gerek bu olayların sıralaması hususunda, gerek ibarelerin ve terkiplerin hataları konusunda müellife yönelik yapılan tenkitlere cevaplar verildiği ve bunların doğruluğunun savunulduğunu görmekteyiz. Bunu özellikle yaptığını Bereketzâde bizzat ifade etmektedir.³ Fakat bazen de bunun tersine, tercih edilen görüşün müellifin görüşü değil, başka bir görüş olduğunu bildirir.⁴

Bereketzâde kasidenin vezni ve hece özellikleri hakkında da bazı bilgiler verdikten sonra; müellifin kasideye besemele ile başlamasıyla ilgili, kasidenin şarihlerinden Bedrî's-sâvî'den alıntı yapmak suretiyle bazı yorumlarda bulunur ve bu tür şiirlere besmeleyle başlanabileceğini ifade eder. Ardından da kasideyi yücelten, giriş niteliğinde, kendisine ait bir şiiri zikreder. Son olarak da kasideye kısa bir giriş yapar, ilk iki mısrayı orjinaliyle zikrettikten sonra kısaca beytin nesir şeklinde tercemesini yaparak ilk yazıyı bitirir.⁵

Bu ilk yazıdan sonraki yazılar tamamen kasidenin tercemesine hasredilmiştir. İkinci yazıdan itibaren tam manasıyla kasideyi tercemeye başlar. Tarz olarak genellikle takip ettiği usûl şudur: Önce beytin Arapça'sını verir. Daha sonra onu nesir şeklinde terceme eder. Sonra şerhe başlar. Beyitte atıf yapılan bir kıssa varsa kısaca bahseder. Edebî bir

---

¹ *Sırât-ı müstakîm*, II, 51, s.388

² *Sırât-ı müstakîm*, II, 51, s.388

³ *Sırât-ı müstakîm*, II, 51, s.388

⁴ *Sırât-ı müstakîm*, III, 58, 83

⁵ *Sırât-ı müstakîm*, II, 51, s.388

sanat varsa onu izah eder.¹ Konuyla ilgili ayet veya hadis varsa onları zikreder.² Bazen de şiirde geçen beyte başka şiirden bir örnekle takviye yapar. En sonunda ayrı bir bölüm halinde beytin kelime ve irablarıyla ilgili bilgiler verir. Bazen de beyti verdikten sonra hiç şerh yapmadan, şerhle tercemeyi birleştirmek suretiyle izah ettikten sonra irab ve lügat bölümüne geçmiştir. Buna çok sık rastlıyoruz. Ayrıca bu irab ve kelime bilgileri eserde oldukça fazla yer tutmaktadır. Öyleki eserin neredeyse yarısı bunlara hasredilmiştir.

Bu eser daha önce de belirttiğimiz gibi yarıda kesilmiştir. Mecmuada basılan kısmının ise daha sonra kitap haline getirilip getirilmediği hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ayrıca eserin devamının yazılıp yazılmadığını da bilmiyoruz.

2.1.4.3. Diğer Eserleri

Bereketzâde İsmail Hakkı sürgün yıllarında boş durmayıp bazı çalışmalar yapmıştır. O yıllarda “Muhsin” takma ismiyle bazı risaleler yazdığından bahsetmektedir.³ *Suriye Muzafferiyâtı* isimli eserini buradayken kaleme aldığını belirtmiştik. Ayrıca İstanbul’da bulunan ünlü Osmanlı edebiyatçılarından el-Hâc İbrahim Efendi’nin kendisine gönderdiği, Tunuslu Hayrettin Paşa’nın “*Akvemü’l- mesâlik*” isimli eserinin mukaddimesini Akka’dayken terceme ettiği, İstanbul’a döndüğünde de “*Rehber-i saâdet*” adıyla bir kısmını *İstikbâl* ve bir kısmını da *Basîret* gazetelerinde neşrettiğini kendisi belirtmektedir.⁴ Yukarıda adı geçen İbrahim Efendi o dönemlerde Evkâf-ı Humâyûn Vâridât Müdürü (Vakıflar Bakanlığı Gelirler Müdürü)’dür ve Bereketzâde’ye eserlerini neşretme konusunda maddî ve manevî birçok yardımda bulunmuştur.⁵ Bereketzâde’nin bir çok şiir denemesi vardır. Bu şiirlerinin bir kısmında da ‘Muhsin’ takma adını kullanmıştır.⁶ Aynı şekilde ‘Muhsin’ takma adıyla

---

¹ *Sirât-ı müstakîm*, III, 51, s.3888

² *Sirât-ı müstakîm*, III, 51, s.388; 56, s.52

³ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.142

⁴ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.144

⁵ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.143

⁶ Okuyan, *Son Dönem Osmanlı'da İki Müfessir*, s.28

yayımlanmış *Meşveret* adlı bir kitap da kendisine nisbet edilmiştir.¹ Aynı takma isimle yayımlanan *Müdâvele*² ve *Osmanlı Sarfının Mebâdisi*³ isimli risaleler de Bereketzâde'ye nisbet edilen eserlerdendir.⁴ Ayrıca *İsbât-ı vâcib* adıyla ve 'Hakkı' imzasıyla yayımlanan ön dört sayfalık bir risalenin de, üslup ve ifade bakımından *Metâlib-i âliye*'ye benzemesinden dolayı Bereketzâde'ye ait olabileceği ihtimalinden bahsedilmektedir.⁵ Bu risalede Allah (c.c.)'ın ve peygamberlerin sıfatlarından ve bazı nübüvvet meselelerinden ve Hz. Peygamber (s.a.s.) efendimizin aile fertlerinden bahsedilmektedir.⁶ Risale, *Kasîde-i hemziyye*'nin bu konuyla alakalı birkaç beytiyle sona ermektedir.⁷

2.1.5. Memuriyet Hayatı

2.1.5.1. Memuriyetten Önceki Hayatı

Bereketzâde İsmail Hakkı daha tahsil dönemlerindeyken geçim sıkıntısı sebebiyle çalışmaya başlamıştır.⁸ İlk olarak Edirnekapı'daki Mustafa Paşa Dergahı'nda Şeyh Yahya Efendi'nin açmış olduğu bir matbaada musahhihlik yapmaya başlamıştır. Bu esnada Namık Kemal'in çıkarmakta olduğu *İbret* gazetesine gönderdiği bir iki makale Namık Kemal tarafından beğenilince, Namık Kemal kendisini gazete merkezine çağırılmış ve tanışmışlardır. Namık Kemal Bereketzâde'ye matbaaya devam etmesini öğütlemiştir. Bu tarihten sonra Bereketzâde *İbret* gazetesinin Beyoğlu'ndaki Haçopulo Çarşısı'ndaki yazıhanesine gidip gelmeye başlamıştır.⁹ *İbret* gazetesinde 'Hakkı' imzasıyla bir iki yazısı yayımlanmıştır. Gazete kapatılmadan önce Hakkı imzasıyla en

---

¹ Seyfettin Özege, *Bağış Kitapları Kataloğu*, I-II, s.179, nr:3548, aynı eser, III-IV, s.65, nr: 9202

² Özege, *Bağış Kitapları Kataloğu*, III-IV, s.112, nr:10075

³ Özege, *Bağış Kitapları Kataloğu*, III-IV, s.160, nr:10965

⁴ Okuyan, "Bereketzâde İsmail Hakkı", *DİA*, c.V, s.491

⁵ Okuyan, *Son Dönem Osmanlı'da İki Müfessir*, s.28

⁶ Bkz: Bereketzâde, *İsbât-ı vâcib*, s.5-13

⁷ Bereketzâde, *İsbât-ı vâcib*, s.14

⁸ Keskiöğlü, *Son Çağlarda İslam Dünyasında Fikir Hareketleri*, s.150

⁹ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.43

son yayımlanan yazılarından birinde “ ‘işret” başlığıyla alkollü içkilerin zararlarından ve gençler için ne kadar büyük bir bela olduğundan bahsetmektedir.¹ Başka bir yazısında İstanbul’da çıkan yangınlardan ve bu yangınların en az zararla atlatılabilmesi için itfaiye teşkilatında yapılabilecek yeniliklerden ve alınabilecek önlemlerden bahsetmektedir. Aynı yazının son kısımlarında *Basiret* gazetesinde yer alan Ehl-i sünnet ve Şia arasındaki fikir ayrılığına ait bir yazıyı konu edinerek *Basiret* gezetisini küçümser ve çok ağır ifadelerle eleştirir. Oysa aynı *Basiret* gazetesinde kendi yazılarının da yayımlandığından bahsetmektedir. Bu durum dikkat çekicidir. Bereketzâde’ye göre -bazı ortak yönler bulunsa da- Ehl-i sünnet ve Şia arasında önemli ayrımlar vardır. *Basiret* gazetesi ise bunun tam tersini savunmaktadır. Bereketzâde *Emâli* beytinden birkaç mısra örnek vererek Ehl-i sünnet inancına vurgu yapmaktadır.² Daha sonra Namık Kemal’in yazdığı *Silistre yahut Vatan* isimli piyesin sahnelenmesi üzerine *İbret* gazetesi kapatılır ve Namık Kemal ve arkadaşları sürgüne gönderilir.³ Sürgünün sebebinin görünüşte bu piyes olduğu söylene de, asıl sebebin bu piyesin sahnelenmesi ile ortaya çıkan Şehzâde Murad (V.Murat) taraftarlığı yüzünden olduğu da zikredilmiştir.⁴ *İbret* gazetesinin kapatılması ve Namık Kemal ve arkadaşlarının sürgüne gönderilmesiyle beraber Bereketzâde de h.1290 yılının Safer ayında (9 Nisan 1873) 23 yaşındayken Akka’ya sürgüne gönderilmiştir. Sürgün sebebinin bu olay olduğu kendisine söylenmesine rağmen, kendisi bu olayın tutuklanma sebebi olamayacağını düşünür ve gözaltına alındığı günlerde ne sebeple tutuklandığını gerçekten bilmediğini ifade eder.⁵ Bu olayda Bereketzâde’nin suçsuz olduğu söylenmektedir.⁶ *İbret* gazetesinde yayımlanan yukarıda bahsettiğimiz yazıları incelendiğinde gerçekten de çok fazla siyasi yazılar yazmadığı, daha çok ahlak ve

---

¹ *İbret*, nr.128, s.3

² *İbret*, nr.117, s.3

³ Keskiöglü, *Son Çağlarda İslam Dünyasında Fikir Hareketleri*, s.150; Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal’in Hususî Mektupları*, I, s.225; Ömer Faruk Akün, *Namık Kemal’in Mektupları*, s.375

⁴ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, II, s.886

⁵ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.53

⁶ Keskiöglü, *Son Çağlarda İslam Dünyasında Fikir Hareketleri*, s.150

sosyal yaşamla ilgili yazılar kaleme aldığı, bunların ise sürgün sebebi olamayacağı akla gelmektedir. Kaldı ki adı geçen gazetede bir iki yazı dışında başka yazısı da yayımlanmamıştır. Bütün bunlardan hareketle, Bereketzâde'nin kendisi suçsuz olmasına rağmen diğer yazarlarla olan arkadaşlığı ve gazeteyle olan bağlantısı sebebiyle sürgüne gönderildiğini düşünüyoruz.

Bir gece evinde ders çalışırken görevliler tarafından tutuklanarak nezarete, ardından Sultanahmet Cezaevi'ne konulan Bereketzâde; çok geçmeden sürgün emriyle Gelibolu, Rodos, Kıbrıs adalarına uğrayarak nihayet asıl sürgün yeri olan Akka'ya ulaşmıştır. Bu sürgünde Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi, Nuri Mustafa Bey ve Ebuzziya Tevfik gibi isimler de Bereketzâde'yle birlikte. Akka'da üç yıl iki ay sürgünde kalmıştır.¹ Bu sürgün sırasında Namık Kemal'in kendileri için maddî ve manevî yardımları olmuştur.² Sürgün yıllarında görüştüğü kimseler arasında o yıllarda Osmanlı Hükümeti tarafından taraftarlarıyla birlikte Edirne'den Akka'ya sürgüne gönderilen Bâbîler'in reislerinden Mirza Abbas Efendi³, Şâzelî tarikatı şeyhlerinden Ali el- Mağribî gibi isimler olmuştur.⁴ Sultan V.Murad'ın h.1293 yılında (30 Mayıs 1876) tahta çıkarılmasıyla arkadaşlarıyla birlikte affedilmiş ve yurda dönmüştür.⁵

2.1.5.2. Memuriyet Hayatı

Bereketzâde İsmail Hakkı'nın sürgüne gitmeden önce Sadrazam Ahmet Mithat Paşa tarafından Meclis-i Mearif'de boş olan bir azalığa atandığı anlaşılmaktadır. Ancak resmi işlemler bitmeden Ahmet Mithat Paşa Avrupa'ya sürgüne gidince Bereketzâde'nin tayin tezkeresi de unutulmuşluğa yüz tutmuş, daha sonra da zaten kendisi sürgüne gönderilmiştir.⁶ Sürgün sırasında, Namık Kemal'in dönemin önemli devlet adamlarına mektuplar yazarak, hem kendisinin hem de arkadaşlarının

---

¹ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.217

² Bkz: Tansel, *Namık Kemal'in Hususî Mektupları*, I, s.252,278,303-304

³ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.100

⁴ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.120

⁵ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.169

⁶ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.217

kurtarılması için yardım istediği ve İstanbul'da olmasa bile Anadolu'da bir yerde memurluğa atanmaları için ricalarda bulunduğu kaynaklarda geçmektedir.¹ Döndüğü zaman birlikte tahsil gördüğü birçok arkadaşının önemli makamlara geldiğini müşahade etmiştir. Kendisi dokuz-on ay kadar boş kalmıştır. Bu süreçte karamsarlığa düşmüş, ne yapacağına, hangi mesleği tercih edeceğine karar verememiştir. Daha sonra, hem sürgünde hem sürgün sonrasında kendisine maddî ve manevî destek olan, eserlerinin neşri konusunda da yardımcı olan matbaacı arkadaşı İbrahim Efendi ile dönemin dahiliye nâzırı (içişleri bakanı) Ahmet Cevdet Paşa'yı ziyaretleri esnasındaki bir görüşmede İbrahim Efendi'nin vasıtasıyla² Ahmet Cevdet Paşa Bereketzâde İsmail Hakki'yı Akşehir kaymakamlığına atamıştır.³ Akşehir'e atandığı yıl h.1294'tür (1877).⁴ Bu tarih Osmanlı-Rus savaşı yıllarına rastlamaktadır. Bereketzâde hükümetin cephedeki askerlere gönderilmek üzere istediği yardım taleplerini büyük bir şevk ve gayretle köy köy dolaşarak yerine getirmeye çalışmış, bunu cephe fiilen savaşmaya denk bir cihad olarak görmüştür. İstenilen herşeyi fazlasıyla ve tam zamanında toplayarak göndermiş, köylüleri bu konuda aşk ve vecde getirecek konuşmalar yapmış, gece gündüz demeden üzerine düşen vazifeyi en güzel şekilde yerine getirmeye gayret etmiştir. Yine Akşehir'de köylülerin canına okuyan tefecilerle mücadelesi de dillere destan olmuş ve her kesimden takdir görmüştür. Ayrıca eğitim, ticaret, imaret gibi sosyal hayata yön veren bir çok alanda önemli hizmetler görmüştür. O yıllarda ünlü şair Ziya Paşa da Akşehir kasabasının bağlı bulunduğu Konya'ya vali olarak tayin edilmiştir. Dolayısıyla Ziya Paşa'yla teşrîk-i mesaisi de olmuştur.⁵ Bereketzâde bu ilçede yaptığı, yukarıda zikrettiğimiz hizmetleri *Yâd-ı mâzî* isimli eserinde ayrıntılı bir şekilde uzunca anlatmaktadır.⁶ Buradaki yoğun çalışması kendisinde hastalık meydana getirmiş, bu hastalığı sebebiyle istifa etmek istemiş ancak Ziya Paşa istifasını kabul

---

¹ Tansel, *Namık Kemal'in Hususî Mektupları*, I, s.392

² Tansel, *Namık Kemal'in Hususî Mektupları*, II, s.471

³ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.220

⁴ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.223

⁵ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.268

⁶ Bkz: Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.247-324

etmemiştir. Ziya Paşa kendisini Teke'ye mutasarrıf olarak atamış, ancak tam o tarihlerde Teke'ye İstanbul'ca Sîret Efendi mutasarrıf olarak atandığından, Bereketzâde orada göreve başlayamamıştır. Zaten kendisi de artık kaymakamlık görevinde bulunmak istemediğinden, Akşehir kaymakamlığını bırakarak İstanbul'a dönmüştür.¹ İstanbul'a döndükten bir müddet sonra da Halep Vilayeti İstînâf Müdde-i Umumiliği'ne atanmıştır.² Halep'e atandığı tarih h.1295 (1878)dir.³ Adana vilayeti defterdarlığı da yapmıştır.⁴ Sivas'ta da görev yaptığını söylemektedir.⁵ Nasıra, Ayntab (Gaziantep), Merzifon, Harput ve Beyrut'ta da (muhtemelen h.1308 (1902) yıllarında)⁶ görev yapmıştır.⁷ Bir müddet Dersaadet İstînâf-ı Hukuk Dairesi azalığında (Temyiz Mahkemesi Üyeliği) da bulunmuştur.⁸

2.1.6. Ölümü

Bereketzâde'nin ölümünün nasıl olduğu hakkında doyurucu bilgilere sahip değiliz. H.1327 (1918) yılında vücudunun kaplıcaya ihtiyaç duyduğunu ifade ederek Bursa'ya kaplıcaya gitmiştir.⁹ Ancak hastalığının ne olduğu hakkında bilgi vermemektedir. Romatizmal hastalıklar olması muhtemeldir. Kaynaklarda vefat tarihi h.1327 (1918) olarak verilmektedir.¹⁰ İstanbul'da vefat ettiği belirtilmiştir.¹¹

---

¹ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.324

² Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.254

³ Tansel, *Namık Kemal'in Hususî Mektupları*, II, s.471

⁴ Okuyan, *Son Dönem Osmanlı'da İki Müfessir*, s.25

⁵ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.18

⁶ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.136, 150

⁷ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.25

⁸ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.218

⁹ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.339

¹⁰ DİA, "Bereketzâde İsmail Hakkı", V, 490

¹¹ Özel, "Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler II", s.125

2.2. Kişiliği

2.2.1. İlmî ve Ahlakî Kişiliği

Bereketzâde döneminin önemli aydınlarından birisidir. Dinî ve edebî alanlarda farklı eserler kaleme almış, önemli gazete ve mecmualarda bir çok yazıları yayımlanmıştır. Bu yazılarında çoğunlukla toplumun ahlakî ve siyasî sorunlarını incelemiş, çözüm yolları sunmaya çalışmıştır. Daima gelişme ve ilerlemeyi esas almıştır. Bu anlamda yenilikçi ve ıslahatçıdır. Örneğin; döneminde medreselerdeki tahsil ve özellikle de Arapça tahsili hakkındaki düşüncelerinde bunu görebiliriz. Bereketzâde İsmail Hakki'ya göre, medreseler eskiden nice ünlü fâzilet erbabını yetiştirmiş birer ilim ve kemal beşiği iken, kendi döneminde bu konuda eskisi kadar başarılı görünmemektedirler. Medreselerde asıl önem verilmesi gereken konular şer'î ilimler olması gerekirken, alet ilimleri ile (lisan eğitimiyle) gereğinden fazla vakit geçirildiğini söylemektedir. Oysa medreselerimizde yeterli ölçüde alet ilimleri okutulduktan sonra asıl uzun uzadıya uğraşılacak ilimler Tefsir, Hadis, Fıkıh, Usûl-ü Fıkıh, Usûl-ü Hadis, İlm-ü tevhîd, Kelam gibi; hem bu dünyamızı, hem de ahiretimizi mamur edecek ilimlerdir. Hatta Bereketzâde medreselerdeki eğitim konusunda biraz daha ileri giderek, bugünkü tabirle 'branşlaşma' dediğimiz eğitim sistemine geçilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre eğitim kurumlarımız en basitinden en derinine kadar olmak üzere müezzinler, imamlar, hatipler, vaizler, kelamcılar, şeyhler, kadılar, müftüler, müderrisler yetiştirmek üzere sınıflara ayrılmalı ve tedrisat da bu sınıflara göre olmalıdır. Bu şekilde olduğu zaman daha faydalı ve daha verimli olacaktır.¹ Bereketzâde'nin bu görüşlerinde ne kadar isabetli olduğu bugünden bakılınca daha iyi anlaşılmaktadır. Ayrıca ona göre medreselerde maksat sadece Arapça konuşma ve yazmayı öğrenmek değildir, fesâhat ve belâgat üzere konuşma (muhâdese veya mükâleme) ve yazma da çok önemlidir. Halbuki hâl-i hâzırda durum böyle değildir. Uzun yıllar Arapça öğrenimi verildiği halde -birkaç müstesna dışında- fasih bir şekilde konuşma ve belîğ bir biçimde telif kabiliyetine sahip hiç kimse yoktur. Bereketzâde, bir dili yalnız yazı üzerinden yavaş yavaş dinlemeye ve okumaya alışık olanların,

---

¹ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzi*, s.34

sûratle cereyan eden konuşma ve konuşulanı anlama konusunda daha az başarılı olabileceklerini normal olarak görmektedir. Hatta çoğu kez, metin üzerinde, o dili ana dili olarak konuşandan daha mahir olunabilmektedir. Ancak durum ne olursa olsun konuşma dilinin de en az yazı dili kadar geliştirilmesi ve bu konuya mutlaka önem verilmesi gerektiğini, ikisinin birlikte olmasının daha feyizli ve elbette daha verimli olacağını söylemektedir. Hatta bu konuya örnek olarak, İbn Batuta'nın seyahatnamesinde zikredilen, Bursa'da geçen ve İbn Batuta'nın orada bir fakihle Arapça anlaşmakta nasıl zorlandığını anlattığı bir olayı örnek vermektedir.¹ Esasen bu konu sadece Bereketzâde'nin gündeme getirdiği bir konu olmayıp, o dönemin aydınları ve ilim adamları tarafından çokça gündeme getirilen ve eleştirilen, şikayet edilen mühim bir konudur. Dönemin önemli ilim adamları, eski usûl yöntemlerle takip edilen eğitim metodunun artık kısırlaştığını, mutlaka ıslah edilmesi gerektiğini ve yeni ve daha verimli yöntemlerin araştırılıp bulunarak uygulamaya konulması gerektiği zaruretini sık sık dile getirmişlerdir. Nitekim, meşhur *Sahîh-i Buhâri* müellifi Babanzâde Ahmed Nâim Efendi, Mehmed Zihni Efendi'nin *el- Muntehab ve'l- müktedab* isimli, bu iddiayla yazılmış ve alanında orijinal kabul edilen eserine "*Lisân-ı Arabî'nin vucûb-u tahsîli ve usûl-ü tadrîsi hakkında birkaç söz*" başlığıyla yazdığı uzun sunumunda, bu konuyu ayrıntılarıyla ele almış ve yapılması gerekenleri önemli tesbitlerle ortaya koymuştur.²

Bereketzâde'nin İslam kültürü kuvvetli bir kişi olduğu söylenebilir. Kör taassupçu olmadığı, yazdığı tefsirlerdeki amacının Kur'an gerçeklerini anlatmak ve hurafeleri temizlemek olduğu dile getirilmiştir.³

2.2.2. Siyasî Düşünceleri

Bereketzâde İsmail Hakkı'nın güncel siyasî ve kültürel olaylarla yakından ilgilendiğini söylemiştik. Bu konularla ilgili düşüncelerini genelde *Yâd-ı mâzî* isimli eserinde görmekteyiz. Bu eserde bir çok siyasî ve kültürel yorumları yer alır. Bunlardan

---

¹ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.33

² Geniş bilgi için bkz: Mehmed Zihni Efendi; *El- Muntehab ve'l- müktedab*; s.5

³ Keskioglu, *Son Çağlarda İslam Dünyasında Fikir Hareketleri*, s.150

bazılarını zikretmek istiyoruz: Örneğin; kapitülasyonları memleket üzerine çökmüş bir kabus olarak değerlendirmektedir. Önceleri yabancılara lütuf olarak verilen bu imtiyazların zamanla amacının dışına çıktığı ve Osmanlı mülkünde hüküm verme hakkına sahip olmaya kadar geldiğini, bunun da Osmanlı idaresine ortaklık demek olduğunu; bu yabancılarla iş yapan yerli halkın bahsi geçen imtiyazlar sebebiyle birtakım zararlara uğradığını düşünmektedir.¹ Balkan savaşları sırasında Hristiyanların Müslümanlara yaptıkları işkencelere karşı Avrupa'dan kimsenin itiraz etmediğini zikreder.² Osmanlı'nın son dönemleri ve Birinci Dünya Savaşı'na zemin hazırlayan gelişmeleri incelerken; Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan azınlıkların ve Osmanlı'ya bağlı yabancı eyaletlerin milliyetçilik duygularıyla Osmanlı'ya karşı kışkırtıldıklarından ve bunun çok olumsuz neticeler doğuracağından bahsetmektedir.³ Sultan Abdülaziz'in son günlerinden başlayarak Sultan II.Abdülhamit döneminin önemli siyasî gelişmelerini tarihî kronolojiye uygun olarak, tıpkı bir tarih kitabı gibi, veciz bir şekilde anlatır. Avrupa devletlerinin niyetinin Osmanlı yurdunu parçalayıp bölüşmek olduğunu ve bunun siyasi ve askerî yansımalarının her gün bir adım daha ileriye gittiğini üzülen ifade etmektedir. Nitekim 93 Harbi diye bilinen 1877 Osmanlı-Rus harbine tanık olmuş, o savaşla bunu daha iyi anlamıştır.⁴

Bereketzâde zaman zaman döneminin önemli şahsiyetleri hakkındaki görüşlerini de dile getirmektedir. Bu şahsiyetler arasında özellikle zikrettiği iki isim Namık Kemal ve Sadrazam Ahmet Mithat Paşa'dır. Bereketzâde İsmail Hakkı'nın hayatında Namık Kemal'in çok önemli bir yeri vardır. Namık Kemal'in yazarlığıyla ilgili olarak:

“Ey rûh-u Kemal! Şâd ol, bulup yaygınlaştırdığın kelime ve deyimler ile dilimizi genişlettik ve süsledik. Bugün bütün kalem erbabı o kelime ve tabirleri kullanıyor. Kemal'in nâmı halk arasında tazim ve muhabbetle yâd olunuyor. Her kalemden her zaman sana fatihalar gönderiliyor.”⁵

---

¹ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.67-79

² Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.18

³ Bkz: Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.185-202

⁴ Geniş bilgi için bkz: Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.185-202

⁵ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.45

der. Sürgünden sonraki hayatında da Namık Kemal'le irtibatını devam ettirmiştir. Namık Kemal, Bereketzâde'nin kendisine Haleb'den yazdığı bir mektuba cevap verirken Bereketzâde'ye 'küçük ağabey' diye hitab etmekte ve kendisini bir müddet arayıp sormadığı için sitem etmektedir, bir dahaki mektubunda resmini istemektedir.¹ Bereketzâde Ahmet Mithat Paşa hakkında da çok olumlu düşünmektedir. Ona göre Ahmet Mithat Paşa gerçekten çok yetenekli ve çok değerli bir sadrazamdır. Ahmet Mithat Paşa'nın Niş eyaletinde valiyken ve Bağdat valisiyken yaptığı hizmetleri, daha sonra İstanbul'a çağrılıp Şûrây-ı Devlet Reisliğine getirildiği zaman burada devlet teşkilat ve nizamında yaptığı ıslahat ve yenilikleri, eğitim alanında yaptığı faaliyetleri övgüyle ve uzun uzun anlatır. II. Abdülhamit döneminde kendisini çekemeyen kişiler tarafından Mithat Paşa'nın Padişah'a şikayet edildiğini ve Padişah'ın Mithat Paşa'yı bu sebeple görevden aldığı ve Avrupa'ya sürgüne yolladığını; bunun yanlış olduğunu, Mithat Paşa gibi çok önemli devlet adamlarına memleketin ihtiyacı olduğunu ifade eder. Kaldı ki hataları olmuş olsa bile bunların yaptığı hizmetler yanında kayda değer olamayacağını, bazı hatalarının görmezden gelinebileceğini söyler. "*Mülk ve devlete hizmeti geçmiş büyük adamların ufak tefek hataçlıkları olsa bile onların yaptıklarının büyüklüğüne, şükrana değer hizmetlerine bağışlanmalıdır.*"² diyerek, devlet adamlarının bu tür hatalarının olabileceğini ama bu hatalarının onların devlet adamlığına hanel getirmeyeceğini ifade eder.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Ahmet Mithat Paşa Avrupa'ya sürgüne gitmeden önce Bereketzâde'yi Meclis-i Meârif'te boş olan bir azalığa atamak istemiştir. Hatta bunun için gerekli tüm yazışmalar vs. yapılmış, tayin son aşamasındayken Mithat Paşa sürgüne gidince bu iş de olmamıştır.³ Bereketzâde'nin Mithat Paşa'yı bu kadar övmesinin altında böyle bir sebebin yattığı da hatıra gelmekle birlikte bunu kesin olarak söyleyebilmemiz mümkün değildir. Kaynaklarda bu konuyla ilgili açık bir ifade

---

¹ Tansel, *Namık Kemal'in Hususî Mektupları*, II, s.471-473

² Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.203-216

³ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.217

veya iddiaya rastlanmamıştır.

BÖLÜM 3: BEREKETZÂDE İSMAİL HAKKI'NIN TEFSİR İLMİNDEKİ YERİ

3.1. Envâr-ı Kur'an Tefsiri

3.1.1. Yazılışı

Bereketzâde'nin *Envâr-ı Kur'an* tefsirini yazmaya ne zaman başladığı net olarak bilinmemekle birlikte, önsözünün sonunda attığı tarih 11 Rebiülevvel 1324 (5 Mayıs 1906) tarihidir.¹ Bu tefsir *Sirât-ı müstakîm* mecmuasının 25 Rebiülahir 1326 (13 Mayıs 1908) tarihli 87. sayısından itibaren yayımlanmaya başlamış ve 18 Cemadilevvel 1327 (7 Haziran 1909) tarih ve 146 sayılı baskısına kadar devam etmiştir. *Envâr-ı Kur'an* tefsirinin kitap olarak basımı ise 1331 (1912) yılında gerçekleştirilmiştir. Bu durumda Bereketzâde'nin bu eserini 1324 (1906) yılında yazmaya başladığı, 1326 (1908) yılında tefrika halinde basılmaya başlandığı, 1331 (1912) yılında ise kitap olarak basıldığı ortaya çıkmaktadır. Nitekim kitap baskısının kapak sayfasında da eserin bir kısmının daha önce *Sirât-ı müstakîm* ve bir kısmının da *Kelime-i tayyibe* mecmualarında neşrolunduğu zikredilmektedir.² Dolayısıyla eserin önce dergide yayımlandığı, daha sonra ise kitaplaştırıldığı netlik kazanmaktadır.³ Bu eser Fatıha Suresi'nden Bakara Suresi 142. ayete kadar, yani birinci cüzün sonuna kadardır. Basılan kısmı sadece bu ilk cüzdür ve bugün elimizde mevcut olan kısmı da bundan ibarettir. Bereketzâde'nin devamını kaleme alıp almadığı yönünde herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak *Sirât-ı müstakîm* mecmuasının devamı niteliğinde olduğu bilinen *Sebîlü'r-reşâd* mecmuasının 1334 (1915) yılında basılan 362. sayısından 366. sayısına kadarki dört sayıda, Bakara Suresi'nin 152. ayetinden 159. ayetine kadar olan yedi ayetin tefsiri de yayımlanmıştır. Bu da Bereketzâde'nin en azından bu kısımlara kadar tefsirini devam ettirmiş olabileceği ihtimalini gündeme getirmektedir. Fakat yaptığımız araştırmalarda bu konuyla ilgili herhangi bir kayıt bulunamamıştır.

---

¹ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.17

² Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.1

³ Bu bilgi için ayrıca bkz:Mertoğlu, *Osmanlı'da II.Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı*, s.27,39

Dolayısıyla burada üç ihtimal sözkonusudur: Birinci ihtimal Bereketzâde'nin bu eseri bir miktar daha devam ettirmiş olabileceğidir. İkinci ihtimal, en son basıldığını zikrettiğimiz birkaç ayet müstakil olarak ele alınıp tefsir edilmiş ve öylece yayımlanmıştır. Üçüncü ihtimal ise eseri sonuna kadar yazmış ancak basılmamıştır. Bu son ihtimal kanaatimizce en zayıf ihtimaldir. Çünkü döneminde yazıları dikkatle takip edilen, *Sirât-ı müstakîm* ve *Sebilü'r-reşâd* gibi önemli mecmualarda uzun yıllar Tefsir yazıları yayımlanan böylesine önemli bir yazarın yazdığı eserin kaybolması veya gözardı edilmesi kanaatimizce mümkün değildir. Zira diğer eserlerinin neredeyse tamamı mevcuttur ve en küçük bir risalesi bile kitaplaştırılmıştır. Bu yazılar (Bakara Suresi'nin 152-159. ayetlerini içeren dört makale) incelendiğinde, üslup ve ifade bakımından önceki ayetlerle uyum içerisinde olduğu, hatta bazı yerlerde "*daha önce şu şu hususlar açıklanmıştı...*" gibi ifadelerle önceki ayetlere vurgu yapıldığı,¹ ayetler arasında münasebet kurulduğu² bazı luğavî tahlillere yer verildiği³ de görülmektedir. Ayrıca Bereketzâde'nin bazı ayetleri numaralandırmasındaki farklılığın, bu yazılarda ele aldığı ayetlerde de devam ettiği göze çarpmaktadır. Yine göze çarpan önemli bir husus da, tefsirinde çok sık bulunan ve o yorumun hangi müfessire ait olduğunu gösteren rumuzların bu yazılarda da aynen devam etmesidir.⁴ Bu durumlar dikkate alındığında birinci ihtimalin, yani bir miktar daha devam ettirmiş olabileceği ihtimalinin ağır bastığı kanaatinde olduğumuzu belirtmek isteriz. Ne var ki, bütün araştırmalarımıza rağmen eserin şu an elimizde olan matbu kısmından daha fazlasına ulaşabilmiş değiliz.

3.1.2. İçeriği

Envâr-ı Kur'an tefsirinin başında bir fihrist vardır. Bereketzâde bu fihristi genel olarak tefsir ettiği ayetlerin içeriğinden hareketle oluşturmuştur. Ayet numaralarını vererek, o ayetin geçtiği sayfayı göstermek şeklinde oluşturmamıştır. Dolayısıyla okuyucuya

---

¹ Bkz: *Sebilü'r-reşâd*, XIV, 362, s.221

² Bkz: *Sebilü'r-reşâd*, XV, 365, s.3

³ Bkz: *Sebilü'r-reşâd*, XV, 366, s.23

⁴ Bkz: *Sebilü'r-reşâd*, XV, 366, s.23

eserin içeriği ve o ciltte geçen ayetlerin hangi konularla alakalı olduğu, Bereketzâde'nin kendi fikirleri ve zaman zaman işlediği muhtelif konular vs. hakkında bilgi verir. Bu fihrist eserin ilk sayfasından başlar. Eserin kapak sayfası bu fihristten sonra konmuştur.¹

Bereketzâde *Envâr-ı Kur'an* tefsirinin önsözüne ön dört beyitten oluşan bir şiir ile başlamıştır. Bu şiirde Allah (c.c.)'ın lütuf ve ihsanını ve ahiret gününün meşakkatlerini dile getirir ve sonunda bir dua ile şiiri bitirir. Ardından Kur'an'ın özelliklerini, indirilmesindeki hikmetleri, Allah (c.c.)'ın kullarına verdiği nimetleri, bu nimetler karşısında kulların yapması gereken şükür vazifesini, Kur'an'ın fert ve toplum hayatına getirdiği düzenlemeleri, yeryüzünde rızık temini ve ilim ve fen kazanımları için gezip dolaşılmasını, ahlaki değerleri ve kalplerin arındırılmasını, iyi niyet ve tefekkürü, insan haklarını, düşmanlık ve ifsaddan uzak durulması gerektiğini, insanlar arasında adaletle hükmedilmesini vb. Kur'an'da zikredilen farklı konuları, edebî ve kısmen ağır sayılabilecek bir dille anlatır.² Tefsirlerin genelinde göze çarpan, mukaddimedede sanatlı ve edebî bir dil kullanma hususu *Envâr-ı Kur'an* tefsirinde de sözkonusudur. Bereketzâde bu mukaddimesinde Kur'an-ı Kerim'in kendine has özelliklerini edebî bir dille genişçe anlatmaktadır.

Bereketzâde *Envâr-ı Kur'an*'ın mukaddimesinde Kur'an ve Tefsir tarihiyle ilgili bilgiler de verir.³ Ancak bu bilgiler çok detaylı olmayıp, okuyucunun zihninde Kur'an'ın tedvin edilmesi ve tefsirlerin yazılmaya başlanmasıyla alakalı Tefsir tarihiyle ilgili bir altyapı oluşturmaya yöneliktir. Tefsir-te'vil kavramları arasındaki ilişki ve farklar, müfessirlerin tefsirlerini yazarken gözönünde bulundukları hususlar, tefsir yazmadaki zorluklar vs. hakkında da bilgiler vererek tefsirine geçer.⁴ Bu mukaddime Tefsir Usûlü ile ilgili genel bilgi verir mahiyette yazılmıştır.⁵

---

¹ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.1

² Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.1-8

³ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.9

⁴ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.11-17

⁵ Murat Sülün, *Türkiye Kur'an Makaleleri Bibliyografyası*, s.45

Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu eser Fatiha Suresi'nden Bakara Sûresi 142. ayete kadar, yani birinci cüzün sonuna kadardır ve toplam üç yüz elli üç sahife tutmaktadır. Fatiha Suresi'nin tefsirine ayrı bir önem verilmiştir. Bu surenin önce tefsir tarzında uzunca bir meâli verilmiştir. Daha sonra da tefsirine geçilmiş, Besmele'nin tefsiriyle başlanmış ve Fatiha Suresi'nin de neredeyse her kelimesi tefsir edilmiştir. Bereketzâde daha sonra Bakara Suresine devam etmiş ve 142. ayete kadar yazarak birinci cüzü tamamlayıp bitirmiştir.¹

Bu çalışmanın amacı Bereketzâde'nin Tefsir ilmindeki yerini ve tefsirdeki önemli görüşlerini tanıtmak olduğundan ve bu konuyla ilgili bilgiler de aşağıda ayrı başlıklar altında ele alınacağından, muhtevayla ilgili şimdilik bu genel bilginin verilmesini yeterli görüyoruz.

3.1.3. Metodu

3.1.3.1. Genel Anlamda Tefsir Tarzı

Bereketzâde *Envâr-ı Kur'an*'ın mukaddimesinde belirttiği üzere, tefsirini yazarken daha önce yazılmış tefsirlerde bulunan birçok yönü dikkate almıştır. Yani ayetlerin Mekki- Medeni olmasını, nâsih-mensûhunu, 'âm-tahsis durumlarını, nesre çevrilirken belâgat ve fesâhat yönünden uğradığı kayıpları vs. mümkün olduğu kadar gösterdiğini söylemektedir.² Ancak tefsiri esnasında bu yönlerin tamamına eşit ve düzenli şekilde riayet ettiği söylenemez. Zira bazı ayetlerin tefsirini derinlemesine incelerken bazılarını yüzeysel geçmiştir. Dolayısıyla her ayette aynı usûlü takip etmemiştir. Ayetlerin meâl ve tefsirini verirken mümkün olduğu kadar aslından uzaklaşmamayı esas almakla birlikte, lisanımıza da uygun olması için gerekli yerlerde bazı açıklamalar yapmak suretiyle izaha önem verdiğini söylemektedir.³

Bereketzâde tefsire başlarken önce tefsirini yapacağı sure hakkında bilgiler verir. Örneğin Fatiha Suresi'nde, bu sureye verilen ondan fazla ismi ve niçin bu isimlerin

---

¹ Bereketzâde İsmail Hakkı, *Tefsir-i Şerif Envâr-ı Kur'an*, Selanik Matbaası, İstanbul, 1331

² Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s .24

³ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s .10

verildiğini geniş bir şekilde izah etmiştir. Daha sonra surenin Mekkî mi Medenî mi olduğunu beyan eder. Fatiha Suresi hakkında bu konuda ihtilaf olduğunu belirtmekle birlikte, kendisi bu surenin Mekkî olduğu görüşündedir. Surelerin Mekkî-Medenî durumlarının belirlenmesinin nâsîh-mensuh açısından önemli olduğunu zikreder.¹

Bereketzâde önce ayet-i kerimenin tefsirî meâlîni verir. Ancak Fatiha Suresi'nde önce bir bütün halinde surenin tüm ayetlerini genişçe açıklamış, sonra tefsirine geçmiştir.² Diğer yerlerde genelde ayetleri tek tek ele alır. Bu meâlî verirken parantez kullanmak suretiyle ayetin aslî kelimeleriyle bağlantılı veya onları açıklayıcı (tefsir) olmak üzere kendinden kattığı kelimeleri ayırmıştır. Bu da ayetin aslına sadık kalmaya çalışmakla birlikte manasını da tam bir açıklıkla okuyucuya izah etme maksadından kaynaklanmaktadır. Eserin fihristinden anlaşıldığı üzere bu tarzı 'icmâlî tefsir' olarak nitelendirmektedir.³ Bu kısımlardan sonraki açıklamalarında sık sık "*esnâ-i tefsirde zikredildiği üzere ...*" derken kastettiği yerler buralardır. Bu tarzına örnek olmak üzere Bakara Suresi'nin 5.ayetini orijinal haliyle aşağıya alıyoruz:

"Onlar [bu sıfat-ı hâmede ile ittisâf edenler] **rablerinden** [haklarında şâyân buyurulan] **hidâyet üzeredirler** [hazret-i perverdigâr onları envâ-ı lutf ve keremiyle perverde edip tâ ki cenâb-ı akdesi kibriyâsına ihtidâ mertebesi olan şu mertebeye irtikâ' etmişlerdir] ve [dâreynde fevz ve] **felâh bulanlar onlardır** [bu fırka-ı fâzıla tahkiye buyurulan sıfatları hasebiyle şer, tama', cebânet, hele', buhl, cevr, huşûnet gibi rezâilden bi't- tab' tezkiye-i nefis etmiş olacakları ve ef'âl-i zemîme irtikâb-ı fevâhiş ve münkerât ile sunûf-u shehevât-ı nefsânîyyeye inhimâkdan tecennüb edecekleri gibi, 'ibâdâta ve nâs ile hüsn-ü muâmeleye mütedâir Kur'ân'ın fazilet ve 'amel-i sâlih tesmiye eylediği şeylerle de mütehalli bulunacaklarından, elbette iki cihanda lutf-u hâs-ı rabbânî ile mümtâz serefrâz olurlar]"⁴

Yine Bakara Suresi'nin 35. ayeti de şöyledir:

"(Zât-ı akdes-i kibriyâ ile melâike ve İblîs arasında cereyân eden akvâl ve ef'âl tamam olduktan sonra, şimdi dahi zât-ı ulûhiyyeti ile Âdem aleyhisselâm arasında cereyân etmiş kıssanın hikâyesine şurû' ile şöyle buyuruluyor:) ve biz dedik ki: Yâ Adem, sen ve zevcen (Havvâ) cennette sâkin olun (Cennette ikâmet edin) ve

¹ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s. 24-29

² Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s. 21-24

³ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s. I

⁴ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s. 93

ondan (Cennetten) istediğiniz yerde huzûr ve refâh ile ekl ve tenâvül edin (size mübahdır, Cennetten dilediğiniz yerde zevk ve safâ edin. İsteddiğiniz esmârandan ekl ve tenâvül edin) **ve (ancak) şu şecereye tekarrub etmeyin** (şu şecereden ekle tesaddî etmeyin) **ki (ona tekarrub edip de semeresinden tenâvül ederseniz, buna terattub eden hâle dūcâr olarak kendinize) zulm edenlerden olursunuz.”¹**

Bazen de ayetin bir kısmının tefsirî meâlini o kadar uzatır ki, neredeyse tefsirini yapmış olur. Bakara Suresi'nin 31. ayetinde Allah (c.c.)'in Adem (a.s.)'e eşyanın isimlerini öğretmesinin anlatıldığı, ayetin ilk bölümünün açıklanmasında bunu görebiliriz. Bu açıklamayı oldukça uzun tutmuş, isim müsemmanın aynı mıdır gayrı mıdır tartışmalarına girmiş, ismin özelliklerinden bahsetmiş, Allah (c.c.)'in Adem (a.s.)'e isimleri öğretmesinin mahiyeti hakkında bazı açıklamalar yapmış ve daha sonra diğer bölüme geçmiştir. Ayetin geriye kalan kısmının da tefsirî meâlini verdikten sonra, artık toplu olarak tekrar tefsirine gerek kalmadığı için bir sonraki ayete geçmiştir.² Bazen de icmâli tefsir olarak isimlendirdiği bu kısım ile yetinmekte, bu kısmı oldukça kısa tutup birkaç kelimeyle ayeti açıkladıktan sonra diğer ayete geçmektedir. Bu durum eserin başlarında nadiren olmakla beraber, son kısımlarına doğru daha sık tekrar etmektedir.³ Bazen de sadece meâlini verip geçer, tefsirine hiç girmez. Sadece ayetin kelimeleri arasında bağlaç olabilecek nitelikte bir iki kelime ilave etmekle yetinir.⁴ Çok nadir olmakla birlikte bazen ayetin bir kısmına hiç değinmediği de olmuştur.⁵

3.1.3.2. Dil ve Gramer Durumları

Bereketzâde bir ayetin anlaşılmasında dil ve gramer açısından açıklanmasını gerekli gördüğü yerlerde bazı açıklamalar yapar. Bu meyanda bir çok yerde ve özellikle de Besmele ve Fatıha Suresi'nin tefsirinde lafız yönünden bazı gramer tahlilleri, nahiv ve dil kaideleriyle ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamalar genelde klasik

---

¹ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.185

² Bkz: Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.176-178

³ Bkz: Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.226,286, 296

⁴ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.291

⁵ Bkz: Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s. 235

tefsirlerden alınmıştır veya onlarla mutabık şekildedir.¹ Ayetlerle ilgili luğavî yönden farklı durumlar varsa, ayeti tefsir ederken genelde bunları zikreder. Bazen bir ayetin yorumunda etkili olan luğavî yönleri verdikten sonra hangisini tercih ettiğini de zikreder.² Bazı yerlerde kıraat farklılıklarına da değinir ve farklı kıraat rivayetlerini verir. Bu rivayetler arasındaki tercihini de zaman zaman belirtir.³ Zira kendisi de kıraat ilmini okumuştur.⁴ Ancak şunu belirtmekte fayda var ki; Bereketzâde'nin tefsir anlayışı lafız ve gramer tahlillerinden ziyade manaya ağırlık vermek; tefsiri bu gibi ayrıntılarla boğup dikkat çekilmek istenen manadan uzaklaştırmamaktır. Bu anlayış esasen döneminde etkili olan tefsir anlayışıyla da bağlantılıdır. Çünkü bu tefsirin yazıldığı dönemde etkili olan ve Bereketzâde'nin de takip ettiği tefsir anlayışı, bu tarz bir yaklaşım öngörmekteydi.⁵ Dolayısıyla Bereketzâde'nin bu konulara fazla ağırlık vermediğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte bu tarzın diğer bazı temsilcileri gibi, bu tür bilgileri vermekten tamamen de uzak kalmamıştır. Luğavî ve nahvî konularda metnin anlaşılmasında zarurî olarak gördüğü kadarını açıklamakla iktifa etmiş, klasik tefsir ve haşiyelerin bir çoğunda olduğu gibi bu konularda çok fazla ayrıntıya girmemiştir.

3.1.3.3. Belâgat Durumları

Genelde ayetlerde geçen Belâgat yönleriyle alakalı açıklamalarda bulunur. Bir ayette belâgat yönünden bir nükte varsa onu mutlaka zikreder. Buna önem verdiğini de, zaman zaman kullandığı, Kur'an'ın belâgat yönüne vurgu yapan bazı ifadelerinden anlıyoruz.⁶ Ancak bu açıklamalarla bazen ayetin tefsirinden biraz uzaklaşarak konuyu Belâgat ilmiyle alakalı mülâhazalara yöneltir.⁷ Kur'an'ın belâgatiyle ilgili görüşlerinde

---

¹ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.30-41

² Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.295

³ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.51,158

⁴ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.24

⁵ Mertoğlu, *Osmanlı'da II.Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı*, s.43-44

⁶ Bkz: Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.133,319

⁷ Bkz: Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.116

zaman zaman Muhammed Abduh'a da atıfta bulunur.¹

3.1.3.4. Sebeb-i nüzûl Rivayetleri

Bereketzâde gerekli olan yerlerde bazı sebeb-i nüzûl rivayetlerini zikreder. Ancak bu konuda hassas davrandığı hissedilmektedir. Zikrettiği sebeb-i nüzûller genelde meşhur ve bilinen rivayetlerdir. Bu rivayetleri genelde klasik tefsirlerden almaktadır.² Özellikle Musa (a.s.) ve İsrailoğulları hakkındaki ayetlerde, bilinen rivayetlere uygun olarak kıssayı anlatır. Müşrikler ve münafıklarla ilgili ayetlerin bazılarında da sebeb-i nüzûl rivayetlerini verir. Bu rivayetleri verirken bazen *'bu ayetin sebeb-i nüzûl'ü olarak rivayet edilenler şunlardır'* diye de tasrih eder. Örneğin Bakara Suresi'nin 97. ayetiyle ilgili iki farklı sebeb-i nüzûl zikretmiş, bu rivayetlerle ilgili yorum yapmamıştır. Aralarında tercihte bulunmamış, kaynak da göstermemiştir.³ Aynı şekilde başka bazı yerlerde de, zikrettiği sebeb-i nüzûllerin kaynağını göstermez.⁴

3.1.3.5. Ayetler Arası Münasebete Özen Göstermesi

Bereketzâde tefsirinde ayetler arasındaki münasebete çok özen gösterir. Bir ayeti tefsir etmeye başlarken bir önceki ayetle ilişkisini kurar ve *'bir önceki ayette şöyle şöyle buyurulduktan sonra şimdi de (ona bağlı olarak) şöyle buyuruluyor ...'* tarzında bir bağlantıyla aradaki münasebeti açıklar. Neredeyse her ayeti bir öncekiyle ilişkilendirmiştir. Örneğin Bakara Suresi 159. ayetin tefsirine başlarken, ayet-i kerimeyi zikrettikten sonra şöyle der:

“Ayât-ı celile arasında ne hayretfezâ (hayret artıran, hayretverici) âhenk ve intizâm-ı tâm var. Cenâb-ı hâlik-i zîşan âyet-i sâbıkada mebde' ve müntehâya, ihyâ ve emâteye, haşr ve neşre mütedâir delâil-i nefsiyyeyi o fâsiklara tezkâr buyurmuştu; bu nazm-ı celilde dahi hayatımıza, menâfi' ve huzûz-u hayatımıza muteallik delâil-i âfâkiyyeyi onlara beyân ile şöyle buyuruyor: ...”⁵

¹ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.133

² Bkz: Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.207,328

³ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.288

⁴ Bkz: Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.236, 314, 315

⁵ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.159

Görüldüğü gibi ayetler arasındaki münasebete büyük önem vermektedir.

3.1.3.6. Ayeti Ayetle Tefsir Etmesi

Bereketzâde'nin ayeti ayetle tefsir ettiği söylenmişse de¹ genel tarzı bu değildir. Bunu nadir olarak yapmaktadır.

3.1.3.7. Farklı Görüşleri Zikretmesi

Bereketzâde tefsir esnasında farklı görüşler varsa bunları zikretmiştir. Meselâ Besmele'deki 'ilah' lafzını ve bu bağlamda 'lafzatullah'ı açıklarken birçok farklı görüş ve izahlara yer vermiştir. Bu faslı çok uzun tutmuştur. Burada neredeyse 'ilah' kavramı hakkında söylenmiş bütün sözleri bildirmektedir. Bu kelimenin nerelerden türemiş olduğu, lafzî durumları, zat ve sıfat ayrımı, Allah (c.c.)'ın sıfatları hakkındaki bazı görüşler, 'ilah' lafzının Allah (c.c.) için kullanılması vs. hakkında geniş malumatlar verir. 'İlah' kavramıyla ilgili verdiği görüşlerden hangisini desteklediğini ve bunun da gerekçelerini zikretmiştir.² Bazen de bir konuyla alakalı görüşleri verdikten sonra, zikrettiği görüşlerin hiçbirisine katılmayarak kendi görüşünü ortaya koyar.³

3.1.3.8. Kelâmî Görüşlere Yer Vermesi

Envâr-ı Kur'an tefsirinde Kelâmî konular yok denecek kadar azdır. Bereketzâde bu tür konulara tefsirinde yer vermemiştir. Ancak bazen Kelâmî ve Tasavvufî konulara girdiği de olur. Örneğin Bakara Suresi'nin 97. ayetinde Bâtıniyye fırkası'nın Kur'an'ın Allah (c.c.) kelamı değil, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sözleri olduğu şeklindeki iddialarına cevap vermektedir. Batıniyye fırkasına göre Kur'an Hz. Peygamber (s.a.s.)'in kalbine ilham yoluyla indirilmiştir, Hz. Peygamber (s.a.s.) de kendi lafızlarıyla onu kelama dökmüştür. Dolayısıyla Kur'an Allah (c.c.) kelamı değil, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in kendi sözleridir. Bereketzâde bu iddiaya Şeyhzâde şerhinden alıntıyla beş yönden cevap vermektedir. Netice itibarıyla Kur'anın Allah (c.c.) kelamı

---

¹ Aydıöz, "Sırât-ı müstakîm ve Sebîlü'r- reşâd Mecmualarında Çıkan Tefsirle İlgili Yazılar", s.33

² Bkz: Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s .34-40

³ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.118

olduğunu, ilham yoluyla kalbe indirilen bir şey olmadığını söylemiştir.¹

3.1.3.9. Kur'an Tefsirinde Tevrât ve İncil'den Yararlanması

Bereketzâde'ye göre Bakara Suresi'nin 41. ayetinde geçen 'Kur'an'ın Tevrat'ı onaylaması'nın anlamı, Kur'an'ın Tevrat'ta vasfedildiği şekilde nazil olmasıdır.² Aslında bugün elimizde mevcut olan Tevrat'ta Kur'an'ı vasfeden açık bir ifade bulunmamaktadır. Ancak Kur'an'da ifade edildiğine göre Hz. İsa (a.s.) ashabına kendisinden sonra gelecek ve ismi de Ahmed olan bir peygamberi haber vermiştir.³ Bereketzâde de bu ayette bahsedilen 'peygamberden haber verme'yi 'Tevrat'ta Kur'an'dan bahsedilmesi' şeklinde değerlendirmek suretiyle bu ifadeyi kullanmış olabilir. Bu konuyu açıklarken de, Kur'an'ın Tevrat'ı onaylamasının kıssalar, ahiret, tevhide davet, insanlar arasında adaletle hüküm verme, sapıklık ve fuhşiyattan insanları sakındırma, daima iyiye ve güzele uygun olarak hareket etme gibi noktalarda vuku bulduğunu dile getirmiştir. Asırların geçmesiyle hükümlerde bazı değişikliklerin olması aslında zıtlık değildir. Dolayısıyla bazı noktalarda Kur'an'ın Tevrat'ı onayladığını söylemektedir.⁴ Bu düşüncede olduğu için olmalıdır ki bazı ayetlerin tefsirinde Tevrat'tan ve İncil'den sıkça istifade etmiş ve kaynak göstermiştir.

Bereketzâde'nin Tevrât ve İncil'e atıfta bulunması özellikle İsrailoğulları ve Musa (a.s.) ile ilgili kıssalarda kendini gösterir. Örneğin Bakara Suresi 54. ayetin tefsirinde Musa (a.s.)'ın kavmine nefislerini öldürmelerini emretmesini açıklarken, bu hadisenin şu anda Yahudilerin elinde bulunan Tevrat'ta da bulunduğunu söyleyerek o bölümleri zikreder.⁵ Yine aynı surenin 50. ayetinde Musa (a.s.) ile kavminin Mısır'dan çıkışlarının Tevrat'ın ilgili bölümlerinde zikredildiğini ifade eder.⁶ Benî İsrail'in Allah (c.c.)'ı görmek istediklerini haber veren 55. ayetin tefsirinde de, bu konunun Tevrat'ta

---

¹ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.289

² Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.199

³ Saff 61/6

⁴ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.199

⁵ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.228

⁶ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.222

da bulunduğunu dile getirir.¹ İsrailoğullarının çölde kırk yıl durmalarını ve bu müddet zarfında ‘menn’ yemelerini de Tevrat’a atıfla tefsir etmiştir.² Tevrat’a göre Musa (a.s.)’nin çölde asasını vurarak su çıkardığı ‘hicr’den maksadın ‘sahra’ olduğu bilgisini vermesi de buna örnektir.³

Bereketzâde İsrailoğullarının Musa (a.s.) nezaretinde Mısır’dan çıkışlarını anlatırken de zaman zaman Tevrat’a müracaat etmektedir. Bereketzâde’nin olayı anlatımı genel olarak İslam kaynaklarında anlatılan şekline uygundur. Ancak; örneğin Allah (c.c.)’in Firavun’un yüreğine katılık vereceğini Musa (as.)’ya haber verdiği⁴, Mısır’dan çıkış günlerinin Mart ayında olduğu⁵ gibi bilgileri Tevrat’tan almıştır. Yine Musa (a.s.)’nin Kızıldeniz’e asasını vurmasıyla denizin birdenbire yarılarak açılmasını ve ortada bir yolun oluşmasını, yolun iki tarafında da suların dağlar gibi yükselmesini tasvir eden ayetin⁶ Tevrat’ta anlatılan şekline paralel olarak nazil olduğunu zikretmektedir.⁷ Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu da Bereketzâde’nin, Tevrat’ta yer alan bilgilerden Kur’an’a muvafik olanları tefsirine almakta bir beis görmediğini ortaya koymaktadır.

Bazen de Süryani’ce kelimeler nakleder. Örneğin İsa (a.s.)’ın isminin Süryanice’de ‘İşû’ (ايشوع) demek olduğunu, bunun da ‘mübârek’ manasına geldiğini zikreder.

Buna göre, İsa’nın ismi olarak Arapça’da kullanılan (يسوع) kelimesinin (ايشوع)’den alınıp Arapçalaştırıldığını söylemektedir. Yine Hz. Meryem’in isminin de ‘hâdim’ manasına geldiğini ifade eder.⁸ Bakara Sûresi’nin 124. ayetinde İbrahim (a.s.)

---

¹ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur’an*, s.229

² Bereketzâde, *Envâr-ı Kur’an*, s.232

³ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur’an*, s.238

⁴ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur’an*, s.222

⁵ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur’an*, s.223

⁶ Şu’ara 26/63

⁷ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur’an*, s.224

⁸ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur’an*, s.227

ile ilgili açıklamalarında 'İbrahim' lafzının da Süryanice bir kelime olduğunu ve **أب** ve **رحيم** kelimelerinden mürekkebe olduğunu ifade eder ve bunu Ebussuud tefsirine dayandırır.

Bereketzâde'nin tefsirde İncil'den pek faydalanmadığı görülmektedir. En azından elimizdeki tefsir yazılarında bunun bariz bir örneğine rastlayamadık. Bunun sebebi tefsiri yapılan ayetlerin içeriğinin Tevrat'tan yararlanmaya müsait olması olabilir. Zira genelde İsrailoğullarıyla ilgili ayetlerin tefsirinde Tevrat'tan istifade etmektedir. İncil'e atıfta bulunmayı gerektirecek bir durum görmemiş olabilir.

3.1.3.10. Ayetteki Bazı Kavramları Özellikle Açıklaması

Bir ayetin anlaşılmasında, o ayetteki bazı kavramların özel olarak açıklanması bazen gerekli olmaktadır. Bereketzâde de buna dikkat eder. Genelde ayetleri tefsir ederken icmâlî tefsirini verdikten sonra, o ayette açıklanmasını gerekli gördüğü kavramları ayrıca açıklar ve o kavramın o ayet içerisinde nasıl anlaşılması gerektiğini izah eder. Örneğin müminlerin gayba ve ahiret gününe inanmaları hakkında bir ayeti tefsir edeceği zaman önce 'iman', 'gayb' ve 'ahiret' kavramlarının ne demek olduğunu izah eder, daha sonra müminlerin bu kavramlardan inanmalarından bahseder.¹

3.1.3.11. Kevnî Ayetlere Yaklaşımı

Bereketzâde'nin, Kur'an ayetlerinin ifade ettiği ilmî meselelerden çokça bahseder.² Bereketzâde 'kevnî ayetler' diye bilinen yer ve göğün yaratılışı, insanın yaratılışı, çeşitli tabiat olaylarının vuku bulma şekilleri, nimet olarak yaratılan bazı hayvanların ve gıdaların yaratılış özellikleri, yağmurların ve bitkilerin oluşması vs. gibi ayetleri tefsir ederken, mümkün olduğu kadar bilimsel verilere uygun bir biçimde açıklamaya çalışır. Bu konuda İsrailî rivayetlere veya bir takım delilsiz açıklamalara itimad etmez. Mümkün olduğu kadar mantıklı ve bilimsel bir izah sunmaya gayret eder. Bu tür

---

¹ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.87,92

² Ayduz, "Sırât-ı müstakim ve Sebilü'r-reşâd Mecmualarında Çıkan Tefsirle İlgili Yazılar", s.34

ayetlerin tefsirinde Fahreddin Er-Râzî'den sık sık alıntılar yapar.¹ Ancak bu tür ayetleri tefsir ederken; Kur'an'ın maksadının bu tür tabiat olaylarını açıklamak olmadığını, bunların insanların gayret ve çalışmalarıyla araştırılması gerektiğini, Kur'an'ın sadece bir örnek olması ve insanları bu gibi olayları araştırmaya teşvik etmesi mahiyetinde zaman zaman böyle konulardan bahsettiğini, bunların vahye tevakkuf eden konular olmadığını sık sık vurgular.² Dolayısıyla onun bu tür ayetleri tefsir etmesinden, bilimsel tefsir anlayışına sahip olduğunu söyleyemeyiz. Kaldı ki o bu tür ayetleri sadece açıklama mahiyetinde genel hatlarıyla tefsir etmiş, bilimsel teferruata fazla girmemiştir.

Örneğin Bakara Suresi 19. ayette geçen 'الصَّوَاعِقُ (yıldırımlar)' kelimesine 'yağmur ve şimşek esnasında gökyüzünden düşerek, isabet ettiği şeyi sersemleştiren veya harab eden akıcı maddedir' diye, Muhammed Abduh'tan alıntıyla mana vermiştir. Ancak bu manayı verdikten sonra asıl söylemek istediği şeye gelir ki o da şudur: Bu gibi şeyler; yani yağmurun yağması, şimşek çakması, yıldırım düşmesi gibi tabiat olayları, bilimsel izahlarla açıklanabilecek bazı oluşumlar vs. Kur'an'ı Kerim'in asıl olarak üzerinde durduğu konulardan değildir. Bunlar ilim ve fen tahsiliyle öğrenilecek ve izahı yapılacak şeylerdir. Bu gibi hadiseler vahye tevakkuf etmez.³ Bereketzâde bu tür ayetlerin tefsirinde Muhammed Abduh'un görüşlerinden çokça istifade ettiğini belirtmektedir.

3.1.3.12. Güncel Olaylarla Bağlantı Kurması

Bereketzâde İsmail Hakkı'nın döneminin önemli fikir adamlarından birisi olduğunu daha önce belirtmiştik. Tefsirinde de zaman zaman bazı sosyal ve siyasî olaylara, fikrî mulâhazalara yer vermiştir. Örneğin Bakara Suresi 49. ayette geçen Allah (c.c.)'ın Benî İsrâîl'e verdiği nimetleri hatırlatmasından yola çıkarak; ümmet bilincinden, ümmeti ümmet yapan unsurlardan bahseder. Bir toplumun fertleri arasındaki birlik ve

---

¹ Bkz: Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.131-132

² Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.130; *Necâib-i Kur'âniyye*, s.283

³ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.124

beraberliğin temelinde ortak tarih bilinci olduğunu, tarihini iyi bilen toplumların tarihten ders alarak geliştiklerini, tarihine önem vermeyen ve ders almayan toplumların zamanla yok olup gitmelerinin kaçınılmaz olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda, toplumların değişim ve gelişiminde tarih şuurunun ne kadar önemli olduğu hakkında uzun değerlendirmeler yapmıştır. Bereketzâde'ye göre geçmişte selefimiz Tarih ilmine çok önem vermişlerdi. O kadar ki, eskilerden aktarılan ne varsa sağlam senedlerle kayıt altına almışlar, en basit vakıa veya beyitleri dahi zaptetmişlerdi. Zamanla bu tarih bilinci azaldı ve neredeyse kendi tarihimizden habersiz ilim ve siyaset adamları ortaya çıktı. Bu bilgi ve bilincin azalmasına paralel olarak da geriledik ve muasır medeniyetlerin gerisinde kaldık. Üstüne bir de bunun sebebini ve bu durumdan kurtulma yollarını araştırmayan, işi kadere bırakan bir zihniyet oluştu. Müslümanların bir an önce bu hastalıktan kurtulması ve tarihimize gereken önemi vermeleri gerekmektedir. İşte Kur'an'ı Kerim de bu ve benzeri ayetlerde, ümmetleri tarihlerinden ders almaya davet etmektedir.¹ Aslında Bereketzâde bu ayetin tefsirinde biraz konunun dışına taşmıştır. Kendisi de bunun farkındadır ve:

“Âl-i Fir'avn'ın kudemâ-i Yehûda cevr ve ezâ ettiklerine ve Cenâb-ı Hakk onlara lutf ve in'am edip kendilerini bu renc ve mihnetten tahlîs eylediğine dair husûsât-ı sâlifeden dolayı, zamân-ı nuzûl-u Kur'an'da bulunan ahlâf-ı Yehûda ayet-i kerimede hitâb edilmiş olduğundan, bu münâsebet bizi saded hâricine çıkardı. Şimdi bu kadar tenbih ile iktifâ edip tefsir-i âyetin itmâmına avdet edelim.”²

diyerek ayetin tefsirine döner. Bu gibi konu dışına çıkmalar zaman zaman vuku bulmaktadır. Bereketzâde bazı konularda vermek istediği mesajları bu yolla tefsirinin satır aralarına serpiştirmektedir.

Ehl-i İslâm'ın bu günkü duruma nasıl geldiği ve bu durumdan kurtulmanın çareleri ile ilgili beyanları³, siyasî sistemler ve sosyal düzenler ile ilgili görüşleri⁴, dönemin bazı

---

¹ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.217-220

² Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.220

³ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.163

⁴ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.165

sosyal olaylarını eleştirmesi¹ namazın sosyal açıdan birlik ve beraberliği geliştirmedeki rolü üzerindeki görüşleri², bu tür güncel olaylarla bağlantı kurmasına örnek olarak gösterilebilir. Hatta tefsirde direkt olarak meclisteki milletvekillerine ikazda bulunduğu ifadeler bile geçmektedir.³

3.1.3.13. Yer ve Mekan İsimleri Zikretmesi

Bazen ayetlerde geçen yer ve mekan isimleriyle alakalı bilgiler verir. Ancak bu bilgilerin kaynağını vermez. Örneğin Bakara Suresi 102. ayette geçen Bâbil şehri hakkında bazı bilgiler vermiştir. Bu bilgilere göre Bâbil şehri Bağdat'ın 93. km güneyinde, Hille kasabası civarında, Fırat nehri kenarında bir şehirdi. O zaman Dünya'nın en mamur, en müzeyyen şehriydi. O vakte göre şimdiki Londra'dan daha büyüktü. Halkı da ilim ve fen yönünden ileri derecedeydi. Dünya'nın yedi harikasından biri olan Bâbil'in asma bahçeleri bulunduğunu, bu bahçelerin binaların üzerine yapıldığını ve buralarda büyük ağaçlar yetiştirildiğini ifade etmektedir.⁴

3.1.3.14. Ayet Numaralarındaki Farklılıklar

Bereketzâde İsmail Hakkı'nın *Envâr-ı Kur'an* tefsirinde ve *Necâib-i Kur'âniyye*'de dikkatimizi çeken bir nokta, bazı ayetlerin numaralarının elimizdeki mushaflardaki numaralarından farklı olmasıdır. *Envâr-ı Kur'an*'da Bakara Sûresi'nin 114. ayetinden sonraki ayetler elimizdeki mushaflara göre bir numara ilerden devam etmektedir. Bu durum *Necâib-i Kur'âniyye*'de yer alan Bakara Suresi 114. ayetten sonraki ayetlerde de aynıdır. Örneğin; Bakara Sûresi'nin 164. ayeti 165. ayet olarak, 282. ayeti 283. ayet olarak, 283. ayeti 284. ayet olarak verilmiştir. Diğer bazı sûrelerde de bu durum söz konusu olmaktadır. Hatta bazen iki numara ilerden gittiği de olur.

Bereketzâde bunun sebebini her iki eserinde de net olarak açıklamamıştır. Bunun sebebi olarak ilk etapta akla sûre başlarındaki besmeleleri bir ayet kabul etmiş

---

¹ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.209

² Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.208

³ Bkz: Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.207

⁴ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.296

olabileceği gelebilir. Zira *Envâr-ı Kur'an*'da Fatıha Suresi'ni tefsire başlarken Besmele'yi de tefsir etmiş; Besmele'nin ayet olup olmadığı hakkındaki farklı görüşleri verdikten sonra Ebu Hanife'nin bu konudaki görüşünü özellikle zikrederek kritiğini yapmıştır. Netice olarak Besmele'nin Kur'an'dan bir ayet olduğu, ancak her surenin başında ayrı bir ayet değil, tek bir ayet olup sureleri birbirinden ayırmak için tekrar edildiği görüşüne yakın durmaktadır.¹ Fakat bazı ayetlerin numaralarındaki farklılığın bu görüşte olmasından kaynaklandığını sanmıyoruz. Çünkü bundan kaynaklanmış olsaydı, bu farklılığın o surenin ilk ayetinden başlayıp bütün ayetlerde de devam etmesi gerekirdi. Oysa böyle bir durum sözkonusu değildir.

Diğer taraftan Bereketzâde *Envâr-ı Kur'an*'da Bakara Sûresi'nin -Fahreddîn Er-Râzî'den nakille- 287 ayet olduğunu zikretmiştir.² Tefsiri esnasında da adı geçen surenin 114. ayetini secâvendden ikiye bölüp, secâvendden sonraki kısma 115. ayet diye numara vermiştir.³ Halbuki elimizdeki mushaf baskılarına göre Bakara Suresi 286 ayetten ibarettir ve 114. ayet bölünmemiştir, tek bir ayettir. Dolayısıyla bu farklılığın Fahreddîn Er-Râzî'ye dayandırıldığını düşünmekteyiz. Çünkü daha önce zikrettiğimiz gibi, *Envâr-ı Kur'an* ve *Necâib-i Kur'âniyye*'de, Bakara Suresi 114. ayetten önceki ayetlerde böyle bir farklılık söz konusu değildir. Bu durum 114. ayetten sonraki ayetlerde söz konusu olmuştur. Bu itibarla numaralandırmadaki farklılığın Fahreddîn Er-Râzî'den kaynaklanmış olabileceği ihtimali kuvvet kazanmaktadır.

3.1.4. Kaynakları

Bereketzâde tefsirini yazarken faydalandığı kaynakları mukaddimesinde özel olarak zikretmiştir. Bunlar tefsirde en çok faydalandığı ve kendilerinden alıntı yaptığı müfessirlerdir. Ancak tefsir esnasında bunların dışında da bir çok müelliften faydalanmış; ayrıca Fıkhî konularda, Hadis alanında, özellikle şiir ve Belâgat konularında bir çok kişiden istifade etmiştir. Bu başlık altında Bereketzâde'nin

---

¹ Daha geniş bilgi için bkz: Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.29

² Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.81

³ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.317

tefsirinde ve diğer tefsir yazılarında faydalandığı kaynaklar ele alınacaktır.

3.1.4.1. Tefsir Kaynakları

Bereketzâde *Envâr-ı Kur'an* tefsirinde bazı müfessirlerden önemli ölçüde faydalanmış ve onların yorumlarına ayrı bir önem vermiştir. Berektzâde - dönemindeki diğer müfessirlerle kıyaslandığında - tefsirde klasik kaynakları oldukça fazla kullanan bir müfessir olarak tanınmaktadır.¹ Bir ayeti tefsir ettikten sonra, o ayetle ilgili yorumunda hangi müfessirden faydalandığını genelde yorumunun sonunda parantez içerisinde gösterir. Bu müfessirler Zemaşerî, Fahreddîn Er-Râzî, Kâdî Beydâvî, Hâzin Bağdâdî, Şeyhzâde², Ebussuûd, İsmail Hakkı Bursevî, Âlûsî ve Muhammed Abduh'tur. Zaman zaman bunların dışında bazı müfessirlere de atıfta bulunur, ancak en çok bu müfessirlere müracaat eder. Özellikle Muhammed Abduh onun tefsir anlayışında önemli etkiye sahiptir. Öyle ki; bazen bir ayetin tefsirini muhtelif müfessirlerden mefhum olarak faydalanmak suretiyle yaptıktan sonra “ *Bir de Şeyh Muhammed Abduh'un tefsirine müracaat edelim, bakalım ne diyor..*”³ diyerek Abduh'a ayrı bir önem atfeder. Bereketzâde'nin Abduh'tan bu kadar çok faydalanması, *Envâr-ı Kur'an*'ın büyük ölçüde Abduh'un tefsirinin bir özeti olarak kabul edilebileceği şeklinde de yorumlanmıştır.⁴ Ancak tefsir incelendiğinde bu yorumun biraz aşırıya kaçtığını söyleyebiliriz. Abduh'tan oldukça fazla istifade edilmiştir ancak özeti olarak kabul edilemez. Fahreddîn Er-Râzî ve Beydâvî de sıkça başvurduğu müfessirlerdendir. Genel olarak şunu söylememiz mümkündür: Ayet-i kerimelerdeki nahvî yönler, luğavî durumlar, bazı kelimelerin ne anlama geldikleri hakkındaki açıklamalarda ağırlıklı olarak Er-Râzî, Beydâvî, Ebussuûd gibi klasik müfessirlerden; hikmet-i teşri'yyesi ve hidayet yönü ile ilgili açıklamalarda Abduh'tan, tasavvufî yönlerle ilgili açıklamalar varsa İsmail Hakkı Bursevî'den

---

¹ Mertoğlu, *Osmanlı'da II.Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı*, s.17

² Beydâvî tefsirini şerheden müelliflerdendir. Şeyhzâde şerhi, Beydâvî şerhleri içerisinde en çok beğenilen ve rağbet edilen şerhlerden birisidir. Osmanlı döneminde çokça okutulurdu.

³ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.143, 261,263,318

⁴ Bkz: Mertoğlu, *Osmanlı'da II.Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı*, s.28

istifade etmiştir.

Bereketzâde *Envâr-ı Kur'an*'a başlarken, alıntı yaptığı müfessirleri hangi rumuzlarla gösterdiğini belirtir. Buna göre ك harfi *Keşşâf*'ı (Zemahşerî'yi), ف Fahreddîn Er-Râzî'yi, ق Kâdî Beydâvî'yi, خ Hâzin Bağdâdî'yi, ش Şeyhzâde'yi, س Ebussuûd'u, ب *Rûhu'l- Beyân* (İsmail Hakkı)'ı, م *Rûhu'l- Me'ânî* (Âlûsî)'yi, ع Muhammed Abduh'u remzetmektedir.¹

Bazı konuların tefsirinde zaman zaman Taberî'ye atıfta bulunur. Örneğin; İsrâiloğulları'ndan bir firkanın maymun suretine çevrilmeleri konusunda, bu çevrilişin mecâzî manada olduğuna dair bir rivayeti²; yine İsrâiloğulları'nın kesmeleri emredilen bir inek hakkında soru sormaları konusunda, aslında hangi ineği kesseler kabul edilecek olduğu halde işi zora koşmak için sorup durdukları ve Allah (c.c.)'ın da onlar sordukça şartları ağırlaştırdığı; İsrâiloğulları'ndan bir firkanın Allah (c.c.)'tan dinledikleri halde sonradan değiştirdikleri kitabın Tevrat olup olmadığıyla ilgili rivayetler Bereketzâde'nin Taberî'den aldığı rivayetlerdendir.³ İbn Kuteybe⁴ ve *Celaleyn*'den⁵ de bazı görüşler aktarmıştır.

3.1.4.2. Hadis Kaynakları

Bereketzâde İsmail Hakkı tefsirinde zaman zaman bazı hadisler zikreder. Ancak bu hadisleri temel bir hadis kaynağından değil, bazı klasik tefsirlerden gösterir. Bazen de hiç kaynak göstermeden hadis zikreder.⁶ Bu üslup Bereketzâde için önemli bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Örneğin Bakara Suresi 29. ayette Allah (c.c.)'ın gökleri ve

---

¹ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.18

² Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.249

³ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.254

⁴ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.252

⁵ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.146

⁶ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.351

yeri yaratmasıyla alakalı olarak *Rûhu'l- me'ânî* tefsirinden¹; Bakara Suresi 164. ayetin tefsirinde Allah (c.c.)'ın varlığının delilleri ile ilgili açıklamalar yaparken *Keşşâf*'tan hadis rivayet etmektedir². Muteber bir hadis kitabından değil de klasik bazı tefsirlerden rivayet ettiği bu tür hadisler çoktur.³ Diğer eserlerinde de buna rastlamak mümkündür.⁴ Bazen de Muhammed Abduh gibi son devir müfessirlerinin tefsirlerinden hadis naklinde bulunur.⁵ Ayrıca zikrettiği hadislerin sahih veya zayıflığı üzerinde de genelde durmaz. Nadiren bu konuda söz söylediği yerler de olmuştur.⁶ Halbuki terceme bir eserine yazdığı önsözde, eserde geçen hadislerin senetlerini kesmeyip olduğu gibi bıraktığını ve bunu Hadis ilminin kuralları gereği böyle yaptığını dile getirmektedir.⁷ Tefsirle ilgili olmayan ve terceme bir eserde dahi senetlere ve kaynağa bu kadar önem verirken, tefsirde zikrettiği hadisleri temel bir kaynaktan değil başka kaynaklardan rivayet etmesi doğrusu Bereketzâde gibi bir müellif için önemli bir nakısadır diye düşünüyoruz.

3.1.4.3. Fıkıh Kaynakları

Bereketzâde Hanefî mezhebine mensup bir müelliftir. Kendisi Fıkıh ilmiyle yakından ilgilenmiş, bu alanda bazı eserler vermiştir. Tefsirinde de ahkâmla ilgili meselelerde zaman zaman fikhî hükümler zikreder.⁸ Bu hükümler farklı fıkıh kitaplarına dayanır. Öneğin neshle ilgili meselelerde, hükümlerin neshedilmesine misal olarak zikrettiği, Adem (a.s.)'in ilk çocuklarına kardeşler arasında evliliğe cevaz verilmişken daha sonra bu hükmün neshedilmesi; sünnet Hz. İbrahim (a.s.)'in şeriatında caiz iken Musa (a.s.)'in şeriatında vacip olması; iki kızkardeşi aynı nikah altında bulundurma Yakub

---

¹ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.160

² Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.36-39

³ Bkz: Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.309; *Âyât-ı Furkâniyye, Sebîlü'r-reşâd*, XV, 366, s.23

⁴ Örnğn bkz: Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.21

⁵ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.344

⁶ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.325

⁷ Bereketzâde, *Bekây-ı Saltanat-ı Osmaniyye*, s.4

⁸ Aydıöz, “*Sirât-ı müstakîm ve Sebîlü'r- reşâd* Mecmualarında Çıkan Tefsirle İlgili Yazılar”, s.34

(a.s.)'in şeriatında caiz iken daha sonraki şeriatlerde haram kılınması rivayetlerini Molla Hüsrev'in *Mir'atü'l- usûl* kitabından aldığını söylemektedir.¹

Nadir olmakla birlikte, bazen bir ayette geçen konuyla alakalı fikhî hükümleri mezheplere göre ayrı ayrı zikreder. Örneğin Bakara Suresi 114. ayetiyle alakalı olarak, gayr-i müslimlerin mescidlere girmesinin mezheplere göre durumunu zikretmiştir. Burada Ebu Hanife, İmam Şafi ve İmam Malik'in görüşlerini ayrı ayrı zikreder. Ne var ki bu görüşleri -hadis rivayetlerinde yaptığı gibi- o mezhebin muteber herhangi bir fikhî kaynağı kitabından değil, bir takım tefsirlerden aktarmaktadır.²

Envâr-ı Kur'an ve *Necâib-i Kur'âniyye*'de fikhî hükümlerde faydalandığı eserlerden bazıları *Reddü'l- muhtâr*, *Dürrü'l- muhtâr*, *Mu'inü'l- hükkâm*, *Mülteka'l- ebhur*, *Mecme'u'l- enhur*, *Behcetü'l- fetâvâ*, *Tuhfetü't- terk*, *Ta'dîl-i 'ulûm*, *Nûru'l- 'ayn*, *Ali Efendi Fetâvâsı* olarak sayılabilir.

3.1.4.4. Tasavvuf Kaynakları

Bereketzâde bazı ayetlerin tefsirinde tasavvufî konulara da yer vermiş, bir kısım mutasavvıflardan bazı görüşler nakletmiştir. Ancak diğer konularda olduğu gibi bu nakillerde de görüşü ana kaynağından değil klasik tefsir kitaplarından nakletmiştir. Bu tefsir kitapları içerisinde en çok faydalandığı eser Bursevî'nin *Rûhu'l- beyân*'ıdır. Bunun dışında başka bazı mutasavvıflardan ve diğer eserlerden de nakillerde bulunmuştur. Örneğin 'ihlâs' hakkında Cüneyd-i Bağdâdî'den bir rivayet ve Ebu'l- Kasım Kuşeyrî'den bu konuda bir hadis nakletmiş, ancak bu nakli Şeyhzâde tefsirinden aldığını belirtmiştir.³

3.1.4.5. Edebiyat Kaynakları

Bereketzâde edebiyata ve şiire çok önem veren bir müelliftir. Bu özelliğini bir çok eserinde görebiliriz. Hatta Belâgat meseleleriyle ilgili bir eseri, terceme ettiği kasideler

---

¹ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.302

² Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.317

³ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.352

ve muhtelif yerlerde yayımlanan kendi şiirleri mevcuttur. Tefsirinde de zaman zaman Arapça ve Farsça şiirler zikretmektedir. Bu şiirleri bazen bir kelimenin manasına delil getirmek amacıyla, bazen de anlatımı zenginleştirmek maksadıyla getirir. Özellikle Mesnevî şiirlerinden bir çok yerde istifade etmiştir. Ayrıca İmam Bûsîrî, Ebu'l A'lâ el-Ma'arrî, Sâdî gibi şairlerden de zaman zaman bazı beyitler zikreder.

3.1.5. Dili

Envâr-ı Kur'an tefsirinin dili çok basit ve sıradan bir dil olmamakla birlikte karmaşık ve sanatsal bir dil de değildir. Orta seviyede sayılabilecek bir dille yazılmıştır. Ancak bunu söylerken mukaddimeyi istisna etmek gerekir. Çünkü mukaddimede bazı yerlerde oldukça süslü ve ağır bir dil kullanmış, daha zengin bir anlatımla kaleme almıştır. Fakat mukaddimenin de her tarafı aynı ağırlıkta değildir. Özellikle yöntemini anlattığı kısımlar sade ve herkesin anlayabileceği bir seviyededir. Tefsir esnasında kullandığı dil ise anlaşılır ve basittir. Bazen uzun cümleler kursa da, ifadeler düzgün ve anlatım düzenli olduğu için problem olmamaktadır. Güzel bir Türkçe (Osmanlıca) ile yazılmıştır. Zaman zaman Farsça ve Osmanlıca kelimeler kullanılmıştır fakat bunlar manası bilinmeyen garip kelimeler değil, o dönemde kullanılan ve herkesin bildiği kelimelerdir. Zaten bilinmeyen ve kullanılmayan bir kelime geçtiğinde dipnotta ne anlama geldiğini açıklar. Dolayısıyla bu tefsiri, anlaşılması kolay bir tefsir olarak değerlendirebiliriz.

3.1.6. Bazı 'Ulumu'-l- Kur'an Konularına Yaklaşımı

Bu başlık altında Bereketzâde İsmail Hakkı'nın 'Ulûmu' Kur'an'la ilgili bazı konularda nasıl düşündüğü incelenecektir. Bu düşünceleri *Envâr-ı Kur'an* tefsirinde ve tefsirle ilgili diğer yazılarında yer alan görüşlerinden ve tefsiri esnasında yaptığı uygulamalardan hareketle ortaya koyulmuştur. Burada Ulûmu'-l- Kur'an konularının tamamı değil, müellifin yazılarında örneklerini bulabildiğimiz kadarı değerlendirmeye alınmıştır. Diğer meselelerle ilgili ne düşündüğünü bilemiyoruz.

3.1.6.1. Nesh'le İlgili Görüşleri

Bereketzâde bu konuyu Bakara Sûresi 106. ayetin tefsirinde işlemektedir. Bereketzâde'ye göre nesh lugatte 'nakil' ve 'tahvil' anlamlarına gelir. Bu manada

‘nesh-i kitab’ dendiği zaman, bir kitabın suretini başka bir yere nakletmek kastedilir. Ancak bu manada ‘istinsah’ kelimesinin kullanımı daha yaygındır. Neshin lugatteki diğer bir anlamı da ‘ref’ ve ‘izâle’ demektir. Bu da, bir şeyin diğer bir şeyi takip ederek zail kılması, yok etmesi demektir. Güneş’in gölgeyi ortadan kaldırması gibi. Bu manaları Hâzin tefsirine dayandırmaktadır.¹

Bereketzâde’ye göre bir ayetin neshedilmesi üç türdür: Birincisi, ayetin yalnız hükmünün nesholunmasıdır. Kur’an-ı Kerim’de maruf olan nesh bu türden neshtir. Usûlcülerin ‘şer’î bir hükmü, kendisinden sonra gelen şer’î bir delille kaldırmak’ diye tarif ettikleri nesh ile, bu ahkâma ait nesh kastedilmektedir. Bu tür neshte, nesheden ayet ile mensuh olan ayet tilavette sabittir, ancak mensuh ayetle amel edilmez. Eşi vefat eden kadının iddeti “**وَالَّذِينَ وَيَذُرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِّأَزْوَاجِهِمْ مَّتَاعًا إِلَىٰ** **الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ** Sizden geride eşlerini bırakarak vefat edecek kocalar; eşlerinin bir yıl süre ile evden çıkarılmayıp geçimlerinin sağlanmasını şart koşacak şekilde vasiyette bulunsunlar.”² ayetine mebnî bir sene iken; nüzûl bakımından daha sonra gelen “**يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا** dört ay on gün iddet beklemeleri gerekir.”³ ayeti ile nesh edildiğinden, birincisi ile amel edilmez. Bu kısım ayetlerde hükmün neshedilip tilavetinin baki kalması, Kur’an-ı Kerim’in lafızlarını okumanın ibadet olması ve bu ayetlerin okunmasıyla da ibadet sevabı alınması içindir. Bir de, daha önce konulan hükümle sonra gelen hüküm arasında kıyaslama yaparak Kur’an’ın hikmetleri ve Allah (c.c.)’in nimetleri anlaşılabilir. İkincisi kısım nesh, ayetin yalnız tilavetinin neshedilmesidir. **إِذَا الشَّيْخُ وَالشَّيْخَةُ** gibi. Bu tür neshte bir ayetin tilavet ve kıraatıyla olan ibadetini neshetmek sözkonusudur. Üçüncü kısım nesh ise, bir ayetin hükmünün de tilavetinin de nesholunmasıdır. “**لَوْ كَانَ لِابْنِ آدَمَ وَادِيَانِ مِنْ ذَهَبٍ**

¹ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur’an*, s.299

² Bakara 2/240

³ Bakara 2/234

لابتغى إليه ثالثا ولو أن له ثالثا لابتغى إليه رابعا ولا يملأ جوف ابن آدم إلا التراب
لابتغى إليه ثالثا ولو أن له ثالثا لابتغى إليه رابعا ولا يملأ جوف ابن آدم إلا التراب
" فيتوب الله عن من تاب " gibi. Bu tür neshte ayetin hem kıraatiyle te'abbudünün
neshi, hem de hükmüyle amel edilmesinin neshi söz konusudur. Bu da hem mushaftan,
hem de zihinlerden tamamen silinmesiyle olur. Nitekim ashabdan bir cemaat bir sûre
okumak istediler, ama Besmeleden başka o sureden bir şey akıllarına gelmedi. Hz.
Peygamber'e gidip bunu arz etmeleri üzerine Hz. Peygamber "Bu sûre tilaveti ve
ahkamıyla birlikte kaldırıldı" buyurdu. Bereketzâde bu görüşleri Kâdî Beydâvî ve
Şeyhzâde tefsirlerinden aldığını belirtmektedir.¹ Bir ayetin hükmünün ve kıraatinin
birlikte kaldırılıp zihinlerden tamamen silinmesi şeklindeki nesh Hz. Peygamber'de de
vaki olmuş mudur? Bereketzâde bu konuda müfessirlerin ihtilaf ettiğini söylemektedir.
Bir kısmı olmuştur derken bir kısmının da olmamıştır dediğini nakleder. Tercihini
birinci görüşten yana kullanarak, bu tür neshin Hz. Peygamber'de de vaki olduğunu
kabul etmektedir. Bu nakillerini de Muhammed Abduh'a dayandırmaktadır.² Bu
ifadelerden anlaşıldığı üzere, Bereketzâde neshin varlığını ve Kur'an'da vâkî olduğunu
kabul etmektedir. Ancak Bereketzâde'ye göre; amelî hükümlerle ilgili iki ayeti
birleştirmek mümkün olmayıp nuzûl tarihleri de biliniyorsa ancak o zaman nesh ve
tebdil söz konusu olur ve ikinci ayet birinci ayeti nesheder. Ayrıca akide, faziletler ve
kıssalarda da nesh olmaz.³

Bereketzâde Sünnet'in de Kitab'ı neshedebileceğini, bunun mümkün olmadığını
söyleyenlerin görüşlerinin zayıf olduğunu açıkça ifade etmektedir.⁴ Bir gün Mecelle'yi
oluşturan heyetin başkanı ve dönemin ünlü ilim ve siyaset adamı Ahmet Cevdet Paşa
ile bir sohbeti esnasında, Ahmet Cevdet Paşa'ya sünnetin Kur'an'ı neshiyle ilgili
olarak:

"Kitabın Sünnet'le neshine nasıl kail olunuyor? Halbuki Rasûl-ü Ekrem
Efendimiz (s.a.s.) 'Benden sonra size gelen hadislerim çoğalır. Size bir hadis

¹ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.300

² Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.301

³ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.299

⁴ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.302

rivayet edildiği zaman onu hemen Allah (c.c.)'in kitabı ile karşılaştırm...' buyurmaktadır. Bu Peygamber buyruğu Kitab'a ters düşen Hadis'in reddinin gerekli olduğunu gösteriyor."¹

şeklinde bir soru yöneltmiştir. Ahmet Cevdet Paşa da bu soruya delilleriyle doyurucu bir cevap vermiş, Bereketzâde bu cevap karşısında Paşa'nın ilminin ne kadar geniş olduğunu bir kez daha itiraf ve takdir etmiştir.² Bu sorudan Bereketzâde'nin bu tür bir neshin varlığını kabul etmediği, özellikle Hadis'in Kur'an'ı neshetmesinin mümkün olamayacağına inandığı anlaşılmamalıdır. Zira belirttiğimiz gibi o, Sünnet'in Kur'an'ı neshedebileceğine inanmaktadır. Ayrıca *Envâr-ı Kur'an*'in önsözünde Tefsir ilmiyle ilgili bilgiler verirken; Kur'an'ın bazı ayetlerinin diğerlerini nesh ettiğini ve hatta bazı hadis-i şeriflerin bazı ayetleri neshettiğini, bunların yazılan tefsirlerde gösterildiğini ifade etmektedir.³ Buradan da bu tür neshin varlığını kabul ettiği anlaşılmaktadır.

3.1.6.2. Müteşâbihât Hakkındaki Görüşleri

Bereketzâde müteşâbihin iki türlü olduğunu ifade eder: Birincisi 'müteşâbihü'l-lafz'dır ki bunların manası tamamen kapalıdır, bunlar hiçbir şey anlaşılmayan lafızlardır. Bazı surelerin başındaki hece harfleri gibi. Diğeri 'müteşâbihü'l-ma'nâ'dır ki bu da manası zahiren anlaşılmayan lafızlardır.. Allah (c.c.)'in arşa istivâ etmesi konusundaki 'istivâ' kavramı gibi. Müteşâbihât konusunda selef ve halef olmak üzere iki ekol vardır. Selefe göre müteşâbihatı te'vil ve tefsirden imtinâ etmek gerekir. Onlara göre bu tür konular te'abbudîdir ve olduğu gibi iman etmek gerekir. Bu ayetlerin inzal olunmasının sebebi, kulların acizliklerini bilmeleri içindir. Halefe göre ise bu tür müteşâbihâtın te'vili caizdir. Onlara göre müteşâbihâtı akla ve şeriatın zahirine muvafık olarak te'vil etmek caiz olmasaydı bu müteşâbihât boşa indirilmiş olurdu ki bu da Cenâb-ı Hakk için muhaldir. Hem biz ilim elde etmekle emredilmişiz, ilim için uğraşmak ise ibadettir, onun için müteşâbihâtın manasını talep ederiz ve araştırırız derler. Bereketzâde bu iki görüşün ikisine de hak vermektedir. Şöyle ki; selef olaya te'abbudî açıdan yaklaşmaktadır, halef ise ibadet maksadı gütmektedir.

¹ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.223

² Bkz: Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.223

³ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.10

‘Ubûdiyyet’ rabbin istediği şeye rıza göstermek, ‘ibadet’ ise rabbin razı olduğu şeyi yapmak olduğundan, ubûdiyyet ibadete racidir ve selefin metodu daha evlâdır. Ancak son zamanlarda bir takım sapık fırkalar Kur’an’ı kendi heva ve heveslerine göre yorumlamaktadırlar. Bu da bazı konularda te’vili gerekli kılmakta ve zaruret hasıl olmaktadır. Bu ihtiyaca binaen bazı muteahhirûn ulemasının gerekli yerlerde akla ve seriata uygun te’viller yapmasının mustahsen olduğu da şüphesizdir.¹ Görülüyor ki bu konuda selefi doğru görmekle birlikte, bazı konularda özel sebeplerden ötürü belli şartlar içerisinde te’vil yapılmasına da karşı değildir.

Bereketzâde’nin müteâbih ayetlerin tevili konusunda selefi bir tavır takındığı söylenmiştir.² Ancak tefsirini incelediğimizde müteşâbihâtla ilgili konularda orta bir yerde durduğunu görürüz. Yani müteşâbihâtla ilgili bazı konularda çok fazla te’vile yönelmediği gibi, özellikle yaratılışa ilgili birtakım konularda da tefekkür ve araştırmanın caiz olduğu, hatta Allah (c.c.)’ın insanları bunlardaki hikmetleri araştırmaya teşvik ettiği görüşündedir. Örneğin Bakara Suresi 29. ayetin tefsirinde, Allah (c.c.)’ın gökleri ve yeri yaratmasıyla ilgili açıklamalarında şöyle der:

“Cenâb-ı Hakk şu arzı ve fevkimizde bulunan şu semâvatı tadrîc ile halk eyledi ve bunları halk ve icad ederken bizi eşhâd etmedi. Bu umûru zıkr buyurması kudret ve hikmetine istidlâl ve ni’met-i âliyyesiyle imtinân içindir. Yoksa semâvât ve arzın târih-i tekvinlerini tertib ile beyan etmek maksud değildir. Çünkü bu beyan, mekâsıd-ı dinden değildir. Binâen aleyh halkinin ne ibtidâsı ne tertibi malumdur. Şu kadar ki semânın heft-âsumân (yedi kat gök) olarak ta’dil ve tesviyesinden bu ta’dil ve tesviyenin tekvin-i arzdan sonra olduğu zahir olduğu gibi; semânın dahi tekvin-i arzdan evvel mevcut olup, ancak yedi aded olarak o zaman henüz tesviye ve ta’dil edilmemiş olduğu nûmeyân olur (açıkça görülür). Bunun içindir ki “fesevâhünne seb’e semâvât” kavli şerifinde mâ fi-l arzın halk ve icadından sonra zat-ı ulûhiyyetinin semâya istivâ eylediği beyân buyurulmuştur. İmdi, biz Hakk celle ve ‘ala hazretlerinin zât-ı ulâhiyyetine malum olan hikem ve mesâlihe mebni bunu böyle yaptığna ve tedebbür ve tefekkür etmekliğimiz için bunu bize bildirdiğine iman ederiz. Bu hususta ezdiyâd-ı ilmi (daha fazla bilgi) arzu edenler mükevvenâta dair mebâhise müracaat ile matlublarına (istedikleri şeye) destres(istegine ulaşan) olabilirler. Kitâbullâh’ın kendilerini hilkat-i âlem hakkında tedkikata irşâd ile bu hususu mübah kılması onlara kâfidir.”³

¹ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur’an*, s.83

² Mertoğlu, *Osmanlı’da II.Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı*, s.19

³ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur’an*, s.162

Yine Bakara Suresi 30. ayette Adem (a.s.)'in yaratılışı anlatılırken Allah (c.c.) ile melekler arasında cereyan eden konuşmanın mahiyeti hakkında te'vil yapmaktan sakınır ve bunun mahiyetini bizim bilemeyeceğimizi, ancak böyle bir olayın vuku bulunduğunu ve bizim bundan anlamamız gereken şeyin olayın mahiyeti değil, anlatılmasının hikmeti olması gerektiğini ifade eder.¹ Meleklerin mahiyeti hakkındaki görüşü de bu şekildedir. Onların mahiyetinin bilinemeyeceği ve olduğu gibi iman etmemiz gerektiğini ifade eder.² Görüldüğü gibi Bereketzâde itikad açısından bazı şeylere olduğu gibi iman etmemiz gerektiğine inanmakla birlikte, özellikle insanların menfaati için yaratılan eşya üzerinde ilmî araştırmalar yapmanın, bunlardaki hikmetin ve menfaatin ortaya çıkarılmasının ve bu yolla gelişme ve ilerlemenin önünün açılmasının da bizzat Cenâb-ı Hakk tarafından teşvik edildiği görüşündedir. Kevnî ayetlerle ilgili yorumlarında bu bakış açısı hemen göze çarpar. Bu tür ayetlerin tefsirinde en çok müracaat ettiği müfessir yine Muhammed Abduh'tur.

3.1.6.3. Hurûf-u Mukatta'a Hakkındaki Görüşleri

Bilindiği gibi hurûf-u mukatta'a Kur'an'daki bazı surelerin başlarında bulunan ve manası kapalı olan hece harfleridir. Alimler bu ayetler hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Selef alimleri genelde bu tür harfleri olduğu gibi bırakmış, bunların aslında birer sır olduklarını ve gerçek anlamlarının bilinemeyeceklerini söylemişlerdir. Onlara göre bu harflerin Kur'an'da bulunmalarından maksat muhatapların dikkatini çekmektir. Müminlere düşen, anlamlarını bilmeseler de bu harflere olduğu gibi iman etmektir. Halef alimlerinden bir gruba göre ise bu harflerin her birinin anlamı vardır. Allah'ın isim ve sıfatlarının her birinin kısaltılmış hallerinin birer harf olarak ifade edilmesinin Arap dilinde mevcut olduğunu belirtmişlerdir. Anlamsız kelime veya harfin Kur'an'da bulunmadığını dile getirmişlerdir.³

Bereketzâde bu konuda yukarıda bahsedilen iki grup arasında bir yerde durmaktadır. Aslında temel olarak -müfessirlerin bir çoğunun da yaptığı gibi- bu harfleri

---

¹ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.167

² Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.168

³ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.134-147

buldukları hal üzere bırakmış, te'vil etmemiştir. Bu harflerin bir sır olarak Kur'an-ı Kerim'de yer aldıklarını ve Allah (c.c.)'ın bunların manasını insanlara bildirmediğini, müteşabihât olarak varid olduklarını beyan eder. Sahabeden bu görüşü ifade eden rivayetler aktarır. "Manası belli olmayan şeylerle hitab etmekte esasen fayda bulunmamakla birlikte, bazı surelerin başlarında bulunan bu hece harfleriyle hitab edilmesinden maksad; Cenab-ı Hakk'ın bu ayetlere bu şekliyle iman edilmesini istemesidir. Dolayısıyla bizler bu harflerin ne manaya geldiklerini araştırma peşine düşmeyiz, olduğu gibi iman ederiz" der. Bununla birlikte bazı alimlerin bu harflerin manasının bilindiğini iddia ettiklerini ifade eder. Bunu söyleyenler bu harflerin ne manaya geldikleri konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazısı bu harflerden her biri esmaullahtan birine işaret eder; mesela 'elif' lafza-i celâlin, 'lâm' 'Latîf' isminin, 'mîm' 'Mecîd' isminin sembolüdür demişlerdir. Yine bazısı 'elif' Allah (c.c.)'a, 'lâm' lütf-ü ilâhîye, 'mîm' mülk-ü samedânîye işaret eder demişlerdir. Arapların bir kelimeyi söylemek istediklerinde onun sadece ilk harfini söylemeleri bu görüşleri savunanları destekler mahiyettedir.

Netice olarak şunu söyleyebiliriz: Bereketzâde temel olarak bu harflerin manasının kapalı olduğunu ve bunların ilminin ancak Allah (c.c.) tarafından bilindiğini söyleyen görüşü desteklemektedir; ancak son zamanlarda yapılan yanlış te'vil ve yorumları reddetmek ve bazı kötü niyetli kimselerin Kur'an hakkında insanları yanlış yollara sürükleyecek fasit düşüncelerini çürütmek için de -usûlüne uygun biçimde- Kur'an'ın zahirine ve dine aykırı olmayacak şekilde te'vil etmek mümkündür demektir.¹

3.1.6.4. İsrâiliyyât Hakkındaki Görüşleri

Bazı eserlerde Bereketzâde'nin tefsirde İsrâiliyyâta karşı olduğu söylenmektedir.² Görüşlerini incelediğimizde bunun doğru olduğunu söyleyebiliriz. Zira tefsirinde de zaman zaman bunu görüyoruz. Örneğin Bakara Suresi 19. ayet olan '*Yahut onların durumu gökten sağnak halinde boşalan ve içinde yoğun karanlıklar, gök gürlemeleri*

---

¹ Bkz: Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.82

² Keskiöglü, *Son Çağlarda İslam Dünyasında Fikir Hareketleri*, s.150; Mertoğlu, *Osmanlı'da II.Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı*, s.18

ve şimşekler bulunan yağmura tutulmuş kimselerin durumuna benzer. Yıldırımların verdiği dehşetle, ölüm korkusundan, parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Fakat Allah (c.c.) kâfirleri çepeçevre kuşatır.’ ayet-i kerimesini tefsir ederken; klasik müfessirlerden Celaleddin Suyutî’nin ayette geçen ‘رَعْدٌ (gök gürlemesi)’ kelimesinin bir melek olduğunu, ‘بَرْقٌ (şimşek)’ kelimesinin ise o meleğin kamçısı olduğunu ve o kamçıyla o bulutları sürüp götürdüğünü söylediğini nakleder. Bereketzâde Suyutî’nin bu nakliyle ilgili olarak: “Suyutî’ye göre güya melek maddî bir cisimdir ve berk de onun kamçısıdır. Bulutlar da dik dik bağırarak yürüyen akılsız bir eşektir ki zorlanmadan ve kamçılanmadan yürümez.”¹ tasvirini yapar. Bereketzâde’ye göre bu kelimelere Araplar bizim yüklediğimiz anlamlardan daha farklı anlamlar yüklemişler. Yani onlar da bu kelimelere ‘gök gürültüsü’ ve ‘şimşek’ anlamı verirler. O halde, açık bir delil olmadığı müddetçe, bizim onların vermedikleri ve kullanımı olamayan bu tür manalar vermemiz uygun değildir. Hele maddî anlamda kullanılan bu tür kelimelere, kimsenin bilmediği ve anlayamacağı bu tür manevî veya batınî anlamlar vermek hiç uygun değildir. Bu tür durumlar; müfessirlerin bir çoğunun Yahudî ve Hristiyanların sözlerini almaları ve tefsirlerinde bu nakillere yer vermeleri, ayetlerin tefsirinde bu kıssa ve yorumları açıklayıcı bir unsur olarak kullanmak suretiyle tefsirlere sokmaları sonucunda ortaya çıkmış durumlardır. Bu yanlış bir tutumdur. Tefsirlerde bu tür İsrâilî rivayet ve kıssaların bulunmaması ve okuyucuların da bunlara rağbet etmemesi gerekir.²

Bereketzâde tefsirde İsrâiliyyâta karşı olmasına rağmen tefsirinde zaman zaman İsrâilî rivayetler de zikretmiştir. Zikrettiği bu rivayetlerden bazıları şu şekildedir: Bakara Sûresi’nin 59. ayetini tefsir ederken, Allah (c.c.)’ın İsrailoğullarına öğrettiği dua cümlesini değiştirmeleri üzerine Cenab-ı Hakk tarafından kendilerine verilen hastalığın müfessirlere göre taun hastalığı olduğunu ve bu hastalık sebebiyle bir çok kişinin öldüğünü zikretmiştir. Bir rivayete göre bu hastalık sebebiyle bir saatte yirmi dört bin kişi öldüğünü ifade eder. Ancak bu rivayetin kaynağını vermemektedir. Rivayet

¹ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur’ân*, s.123

² Bereketzâde, *Envâr-ı Kur’ân*, s.123

hakkında herhangi bir eleştiri de getirmemiştir.¹ Yine Hz. Musa (a.s.)'nın çölde asasını yere vurarak su çıkarması hadisesinin anlatıldığı ayetin tefsirinde, bu asanın Kızıldeniz'e vurduğu asa olduğunu söylemiştir.² Hâzin Bağdâdî tefsirinden alıntıyla Musa (a.s.) ile İsa (a.s.) arasında geçen peygamberler olarak Yûşa , Eşmail, Şemûn, Dâvûd, Süleymân, Şa'sa', Ermiyâ, Uzeyr, Huzkil, İlyas, Elyesa', Yûnus, Zekeriyâ gibi isimler zikretmiştir.³ Bakara Sûresi 124. ayetin tefsirinde de, Hâzin tefsirinden faydalanarak İbrahim (a.s.)'in nesebini sayarak Nuh (a.s.)'a dayandırmış, farklı görüşlere göre nerede doğduğunu ve sonra babasının onu Bâbil'e getirdiğini söylemiştir.⁴

3.1.6.5. Hükümlerin Zamanla Değişmesi Konusuna Yaklaşımı

Bereketzâde Bakara Suresi 41. ayetin tefsirinde, Kur'an'ın, Tevrat'ta yapılan tavsifine muvafık olarak gelmek suretiyle Tevrat'ı onayladığını anlatırken satır aralarında bu konuya da vurgu yapmaktadır. Şöyle ki; Kur'an'ın Tevrat'ı neshetmesinin temel sebebinin asırların değişmesi olduğunu, nesh hadisesinin aslında asrın değişmesiyle hükümlerin de değişmesi demek olduğunu ifade ettikten sonra "*eğer önce inen kitap sonraya kalmış olsaydı sonraki zamanlara muvafık olarak nazil olur, sonra inen kitap da önceden inmiş olsaydı o zamanın şartlarına muvafık olarak nazil olurdu*"⁵ diyerek hükümlerin tarihselliğini kabul ettiğini hissettirmektedir. Tefsirinin mukaddimesinde veya tefsiri esnasında bu konuyla ilgili açık bir beyanına rastlanılmamıştır. Bu durum tarihsellik konusunun modern dönemde ortaya çıkan bir mesele olmasıyla açıklanabilir. Ancak olaylara ve hükümlere yaklaşımını genel olarak göz önünde bulundurduğumuz zaman -fıkıhçı kişiliğini de hesaba katarsak- zamanın değişmesiyle ahkâmın da değişebileceğini kabul etmesinin gayet normal olduğunu düşünmekteyiz. Özeldir Kur'an hükümlerine bunu uygulamasına gelince; bu konuda da Kur'an'ın zaten

---

¹ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.236

² Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.237

³ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.276

⁴ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.332

⁵ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.199

kendinden önce gelen kitapları neshettiğini en başta açıkça ifade etmiştir. Tevhid, nübüvvet, ahiret gibi konularda ilk kitaptan son kitaba kadar bütün ilahî kitaplarda temelde aynı asıllardan bahsedildiğini kabul etmektedir. Diğer meselelerin ise tâli konular olduğunu ve zamanın değişmesiyle değişmelerinin aklen mümkün ve gerekli olduğunu düşünmektedir.¹

3.1.6.6. Bismelenin Kur'an'dan Bir Ayet Olup Olmaması

Bereketzâde Fatiha Suresi'nin tefsirine başlarken Besmele'yi de tefsir etmiştir. Bu konuyla ilgili olarak mezheplerin ve bazı alimlerin görüşlerini zikreder. Besmele'yi ayet sayanların ve saymayanların görüşlerini verdikten sonra İmam Ebu Hanife'nin görüşünü ayrıca zikreder. Ona göre Ebu Hanife'nin bu konu hakkında açıkça görüş beyan etmemiş olması -kendisinin Kûfe'li olması ve Kûfe'lilerin genel görüşünün de Besmele'nin ayet olduğu şeklinde olması dikkate alınınca- mutekaddimûn uleması tarafından Ebu Hanife'nin de bu görüşte olduğuna yorulmuş ise de aslen böyle değildir. Ebu Hanife'nin görüşü -muteahhirûn ulemasının anlamış olduğu gibi- surelerin evvelindeki Bismelelerin Kur'an'dan bir ayet olması; ancak her surenin başında ayrı bir ayet olarak değil, tek bir ayetin sureleri birbirinden ayırmak için ve teberrüken tekrar edilmiş olması şeklindedir. Yani Besmele aslında tek bir ayettir ancak mükerrerdir. Bereketzâde'nin de bu görüşü desteklediği anlaşılmaktadır.²

3.1.7. Tefsirdeki Bazı Yorumları

Bu kısımda Bereketzâde'nin *Envâr-ı Kur'an* tefsirinde ve diğer yazılarında, Tefsir açısından kayda değer bulduğumuz, farklı veya önemli bazı görüş ve yorumları ayrı başlıklar halinde ele alınacaktır.

3.1.7.1. Tefsire Olan İhtiyaç

Bereketzâde'ye göre bir eserin şerh ve tefsir edilmesi üç sebebe mebnîdir: Birincisi, musannifinin ilim ve irfanda kemâl noktasına ulaşmış olmasıdır. Bu dereceye

---

¹ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.199

² Bkz: Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.29

ulaşabilmiş olan musannifler ince ve derin manaları en veciz sözlerle ifade edebilirler. Bu veciz ifadelerde anlatılmak istenen manaları herkes anlamaz. Dolayısıyla eserin şerhine ihtiyaç duyulur. Bu şerhi musannif bizzat yaparsa en iyi şerh o olur, çünkü maksadı en iyi bilen kendisidir. İkincisi, musannif bazen bir meseleyle ilgili her şeyi zikretmez. Bunun sebebi, o şeylerin meselenin furûundan olması veya diğer bir ilim dalıyla ilgili olması vs. gibi şeyler olabilir. Musannifin terkettiği şeyleri açıklamak ve konunun bütün yönleriyle anlaşılmasını sağlamak için şerhe ihtiyaç duyulabilir. Üçüncüsü, bazen bir lafız bazı yönleriyle birden çok manaya gelebilir. Musannifin bu manalardan hangisini kastettiğini belirlemek için şerhe ihtiyaç duyulur. Bazen de musannifin gözünden kaçan bazı hususlar, yazım hataları, tekrarlar vs. gibi herkesin sehven yapabileceği bazı yanlışlar olabilir ve bunlar manayı etkileyebilir. Bu gibi durumlarda da yanlışları düzeltmek amacıyla şerhe ihtiyaç duyulur. Allah (c.c.) bütün kitaplarını, kendilerine gönderilen kavmin diliyle göndermiştir. Kur'an-ı Kerim de Arapça'nın en fasih olduğu bir dönemde inmiştir. Ashâb Kur'an'ı en güzel şekilde anlamaya gayret etmişlerdir. Kur'an'ın doğru bir şekilde anlaşılması da ancak Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sünnetiyle mümkündür. Ashab Kur'an'daki hükümleri Rasulullah'a sorarlardı. Şu halde bizim, Kur'an tefsirine, Hz. Peygamber (s.a.s.)'i tanımak ve Kur'an'ın ince manalarını ondan öğrenmek şerefine nail olmuş olan bu sahabe efendilerimizden daha fazla ihtiyacımız olduğu kesindir. Çünkü onlar bile Hz. Peygamber (s.a.s.)'in açıklamaları olmadan her ayeti bütün yönleriyle anlayamıyorlardı.¹ Bereketzâde'nin bu görüşleri dikkate alındığında, Kur'an'ın anlaşılması için tefsirine mutlaka ihtiyaç olduğunu ve bunun da Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hayatında en önemli yeri işgal ettiğini düşündüğünü söyleyebiliriz. Bereketzâde'ye göre; bazen de Kur'an'da müteşâbih ayetler olduğunu, bunların bazılarının ne anlama geldiğini bilemeyeceğimizi görürüz. Allah (c.c.) bu gibi ayetlerin manasını kapalı bırakmıştır. Bu gibi yerleri ise kamilen anlamamız mümkün değildir.²

Kur'an-ı Kerim fesâhat ve belâgat yönünden zirvededir. Başka eserlerin ona ulaşması

---

¹ Bkz: Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.15-16

² Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.16

imkansızdır. Zira o Allah (c.c.) kelimidir. Bunun için de onun başka bir dile birebir tercemesi imkansızdır. Bereketzâde'ye göre Kur'an-ı Kerim başka bir dile aktarılırken ondaki fesâhat ve belâgat yönü büyük ölçüde kaybolur. Kur'an-ı Kerim'i başka bir dile aktarırken en önemli şey; ondaki fesâhat ve belâgat yönlerinin mümkün olduğu kadar muhafaza edilmesiyle birlikte, hükümlere kaynak teşkil eden ve kendine has ifade tarzlarıyla gelen ayet-i kerimelerdeki bu özelliklerin göz önünde tutulmasıdır. Elbette ki lisanımızda Kur'an'ın bütün bu yönlerini tamamiyle ortaya koyabilecek bir ifade tarzı bulmak mümkün değildir. Dolayısıyla bu vazife bu iki açıdan son derece zordur. Bereketzâde bu zorluğu hatırlatarak, tefsirde muvaffakiyet hasıl olmazsa bu cihetten değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder.¹

Bereketzâde de *Necâib-i Kur'aniyye*'de insanın yaratılışıyla ilgili Mu'minun Suresi 12-14. ayetlerini tefsir ederken bu ayetle ilgili iki rivayeti zikreder. Bir rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.s.) bu ayeti vahiy katibi Abdullah b. Ebî Serh'e yazdırırken, ayetin sonu gelmeden Abdullah son kısmını (**فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ**) okudu. Hz. Peygamber (s.a.s.)'de "Bu ayet böyle nazil oldu" dedi. Bunun üzerine Abdullah "Muhammed'e vahyolunuyorsa bana da vahyolunuyor" diyerek irtidat etti ve Mekke'ye kaçtı. Mekke'nin fethinde tekrar müslüman olduğunu söyleyenler olduğu gibi, mürted olarak öldüğünü söyleyenler de vardır. Bir başka rivayette de ayetin nuzülü sırasında son tarafı gelmeden Hz. Ömer (r.a.) son kısmını okudu. Hz. Peygamber (s.a.s.)'de "Ayet böyle nazil oldu Ey Ömer!" dedi. Bu iki rivayetten, 'insanların Kur'an nazil olmadan evvel Kur'an'ın nazmına benzer bir kelamı söyleyebilecekleri' şeklinde bir görüşün çıkabileceğini; ancak bunun Kur'an'ın icazına bir eksiklik getirmeyeceğini söyler. Çünkü insanların söylemekten aciz oldukları miktar en kısa bir sûre miktarıdır. Halbuki bu rivayetlerde, Hz. Ömer (r.a.)'in ve sonradan irtidat eden vahiy katibi Abdullah b. Ebî Serh'in söyledikleri miktar bir ayetin sadece küçük bir parçası kadardır. Dolayısıyla en kısa sureden daha kısadır.² Nitekim Rahman Sûresi 26. ve 27. ayetlerini konu edindiği başka bir yazısında da,

---

¹ Bkz: Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.17

² Bereketzâde, *Necâib-i Kur'aniyye*; s.316

hiçbir beşerin Kur'an'a benzer bir eser vücuda getiremeyeceğini, yeryüzünün bütün belâğleri ve fasihleri toplansalar bile bunu yapamayacaklarını açıkça bildirmektedir.¹

3.1.7.2. Tefsir ve Te'vil Kelimelerinin Anlamı

Bereketzâde bu iki temel kavramı şu şekilde açıklamaktadır: Tefsir, kapalı bir şeyi açmak ve izah etmek manasına gelir. Bazıları 'سفر' (sifr)'in maktubudur ('sîn' ve 'fe' harflerinin yer değiştirmiş şeklidir) demişlerdir. 'Sifr' sabah ortalığın açılıp aydınlanması anlamına gelir. Bazılarına göre 'تسفره' (tesefferehü)' vezninden alınmış bir isimdir. Bu fiil Arapça'da, doktorun hastalığın teşhisi için hastanın bevlene bakmasını ifade eder. Bu fiilden alınmış bir isim olarak da hastanın baktığı suya itlak olunmuştur. Te'vil ise 'bir şeyi diğerine döndürmek' manasına gelen 'آل' (âle)' fiilinden alınmıştır. Buna göre te'vil yapan kişi, te'vil ettiği ayeti, taşıdığı manalardan herhangi birisine hamletmiş olmaktadır. Bazıları da 'hüküm ve siyaset' manasına gelen 'ایال' (eyâle)' masdarından alınmış bir kelimedir demişlerdir. Buna göre de kelamı te'vil eden kimse sanki o kelamda hüküm ve siyaset yaparak kelamın manasını vaz' edildiği manaya koymuş olmaktadır.² Bereketzâde'nin bu kavramlar için getirdiği tanımlar diğer birçok müfessirin ve usulcünün verdiği anlamlarla aynıdır. Bu iki kavrama genelde bu şekilde açıklamalar getirilmiştir. Bereketzâde 'tefsir' ve 'te'vil' kavramlarının anlamlarını verdikten sonra bu iki kavram arasındaki farklara işaret eder. Burada ondan fazla birbirine benzer ve farklı görüşler rivayet etmektedir. Bazen bir rivayeti diğer bir rivayetinin biraz daha genişçe açıklanması şeklinde olmaktadır. Bu rivayetleri 'bazıları şöyle dedi..' şeklinde vermekte, isim veya kaynak göstermemektedir.³ Uzunca zikrettiği bu rivayetlerden aslında tefsir ve te'vilin ne olduğu iyice anlaşılmış olmaktadır ki Bereketzâde'nin ulaşmak istediği asıl amaç biraz da budur. Bu görüşleri verdikten sonra aralarında herhangi bir tercih yapmaması da

¹ Bkz: Bereketzâde, *Necâib-i Kurâniyye*; s.378

² Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.11

³ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.11-15

bunu göstermektedir.

3.1.7.3. Meleklerin Eşyanın İsmi Bilememeleri

Bakara Suresi 31. ayette Allah (c.c.)'ın Adem (a.s.)'e eşyanın isimlerini öğrettiğinden, daha sonra da bu isimleri meleklerle sorup onların da bu isimleri bilemediğinden bahsedilir. Adem (a.s.) ise bu isimleri bilmiştir. Bereketzâde bu ayetin tefsirinde şöyle der:

“Kendi hallerine münâsib ilham ile melâikeyi o eşyanın mecmû'una ikmâlen muttali' kıldı. Eğer o eşyâ melâikeye tafsilten arz ve erâe oluna idi onlar da o eşyâyı bilirler idi ve o halde ilimleri mahdûd olmaz idi. Halbuki Cenâb-ı Hakk o eşyâyı onlara arz ve erâe edip kendilerinden o eşyâyı suâl-i tebkît (azarlama, küçük görme) ile suâl ederek şöyle buyuruyor: ...”¹

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere Bereketzâde meleklerin eşyanın isimlerini bilmeye muktedir olmamalarının sebebinin, Allah (c.c.)'ın o isimleri meleklerle toplu olarak göstermesine dayandırmaktadır. Eğer Allah (c.c.) o isimleri ayrıntılı bir şekilde tek tek gösterseydi melekler de o isimleri bilebilirdi demektir.

3.1.7.4. Adem (a.s.)'in Masumiyeti

Bereketzâde Adem (a.s.)'in isyanı meselesinde de, müteşabihât yönü bulunması sebebiyle te'vile meyletmez. Sadece şu kadarını söylemekle yetinir: Adem (a.s.)'den sadır olan o muhalefet kendisine nübüvvet verilmeden önce idi. Emr-i ilâhîye muhalefetten masum olması ise ancak nübüvvet verildikten sonradır. Öncesinde Adem (a.s.) de her insan gibi bir insandır ve hata ve nisyân ile maluldür. Şu da denilebilir ki, Adem (a.s.)'in nisyânı ta'zim için 'isyan' diye isimlendirilmiştir. Sehv ve nisyân ise ismete münâfi değildir. Bereketzâde bu görüşünde de Muhammed Abduh'tan alıntı yaptığını belirtmektedir.²

3.1.7.5. Adem (a.s.)'in Çıkarıldığı Cennetin Mahiyeti

Bakara Suresi'nin 35. ayetinde ve devamında Adem ile Havva'nın Allah (c.c.)

---

¹ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.178

² Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.189

tarafından Cennet'e yerleştirildiğinden, ancak işledikleri bir günah yüzünden daha sonra buradan çıkarıldıklarından bahsedilmektedir.¹ Bereketzâde Adem (a.s.)'in çıkarıldığı cennetten maksadın neresi olduğu hakkında Ehl-i sünnet ulemâsının genelinden farklı düşünmektedir. Ona göre bu cennet ahirette müminlere vad edilen Cennet olmayıp, bu dünyada bulunan herhangi bir bahçe veya koru anlamındadır. Yani Adem (a.s.)'in içinde bulunduğu ve yaşadığı, Şeytan'la bilinen hadiselerin vuku bulduğu yer, keyfiyetini ve mahallini ancak Allah'ın bildiği fakat bu dünya üzerinde bulunan bir bahçelik, koruluk gibi bir yerdir. Bu şekilde bir yorumun bazı problemleri de çözdüğünü dile getirmektedir. Zira eğer bu cennetin ahirette müminlere vad edilen Cennet olduğuna kail olunursa bazı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bunlar; Kur'an'da vad edilen Cennet'e sadece mümin ve muttakiler girebilecekleri halde malum kıssada bahsedilen cennete Şeytan'ın da girdiği; vad edilen Cennet'te sorumluluk olmadığı halde bahsedilen cennette Adem ve Havva'nın malum ağaca yaklaşmamakla sorumlu tutuldukları; vad edilen Cennet'te müminler hiçbir şeyden engellenmeyecekleri halde bahsedilen cennette bir ağaca yaklaşmanın yasaklandığı; vad edilen Cennet'te isyan meydana gelmeyeceği halde bahsedilen cennette isyan vuku bulduğu; vad edilen Cennet'te boş ve günaha sokan bir söz olmayacağı halde bahsedilen cennette günah sayılan işlerin yapıldığı; vad edilen Cennet'ten çıkış olmayacağı halde bahsedilen cennetten Adem ve Havva'nın çıkarıldığı gibi sorulardır. Eğer bu cennetin vad edilen Cennet değil de bu dünya üzerinde bulunan, etrafı ağaçlarla çevrili bir bostan, bir bahçe, koruluk bir yer olduğu kabul edilirse yukarıda zikredilen bazı sorunlar ortadan kalkmış olur. Ayrıca 'cennet' lafzının Kur'an'da her zaman vad edilen Cennet anlamında kullanılmadığı da bir gerçektir. Nitekim Kalem Suresi 17.ayette bunun örneğini görmekteyiz.² Yine Kehf Suresi'nde bahsedilen bahçe sahibi iki adamın karşılaştırılmasında da aynı lafız kullanılmaktadır.³ Dolayısıyla bu lafızla her zaman vad edilen Cennet murad edilmemiştir. Buna binaen ayette bahsedilen cenneti bu dünyadaki bir bahçe olarak almamızda sakınca yoktur diye düşünmektedir. Esasen bu

---

¹ Bkz: Bakara 2/35-36

² "Biz onlara da, şu bahçe sahiplerine verdiğimiz gibi bela verdik..." Kalem 68/17

³ İlgili ayetler için bkz: Kehf Suresi 18/32-35

düşüncesinde İmam Maturîdî'ye dayandığını bildirmektedir.¹

Netice olarak Bereketzâde'nin bu konuda Ehl-i sünnet'in büyük çoğunluğuna muhalif kaldığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte -Ebussuud'dan iktibasla- bu hususta naklî delillerin muteâriz olması sebebiyle yine de tevakkuf etmeli ve murad şudur diye kesin bir şey söylememelidir demektedir.²

3.1.7.6. Havva'nın Adem (a.s.)'in Kaburga Kemiğinden Yarattılması

Bereketzâde bu konuyu Muhammed Abduh'un görüşlerinden faydalanarak açıklamaktadır. Ona göre bu mesele hakkında Kur'an ve Sünnet'te açık bir nass yoktur. Bu mesele Tevrat'ta nasıl kıssa tarzında geçmiş ise Kur'an'da da aynı şekilde geçmektedir. Kur'an-ı Kerim'den bazı ayetleri Tevrat'a uygun olsun diye te'vil etmeye gerek yoktur. Allah (c.c.) Adem (a.s.)'i yaratmakla mükevvenâtı kemâle erdirmiştir. Adem (a.s.) bu kainatta Allah (c.c.)'in halifesidir. Yeryüzünde Allah (c.c.)'in emirlerini uygulamak için yaratılmış ve diğer mahlûkât emrine verilmiştir. Kur'an'ın maksadı tarihi hikayeleri anlatmak değil, o kissadan alınacak ibrete ve mesaja vurgu yapmaktır. Bunun için de Kur'an'da bu meseleyle ilgili zaman ve mekan beyan edilmemiştir, çünkü bunlar önemli değildir. Tevrat'ta bu konuda bazı zaman ve mekanlar zikredilmektedir ancak yapılan bir takım araştırmalar onların söylediği vakitten önce de insanın var olduğunu ortaya koymuş ve yeryüzünde yaşamın delillerini bulmuştur. Bundan dolayı da ehl-i kitabın bir kısmı Tevrat'ı inkara kalkışmış, bir kısmı da te'vil yoluna gitmiştir.³

Bereketzâde bu açıklamaları, Havva'nın Adem (a.s.)'in eğri kaburga kemiğinden yaratıldığı şeklindeki inancı açıklamak maksadıyla ifade etmektedir. Ancak görüldüğü gibi net olarak Havva'yla ilgili bir bilgi veya yorum geçmemektedir. Daha çok Adem (a.s.)'in yaratılışı ile ilgili açıklamalar geçmektedir. Ancak onun bu ifadelerinden anlaşıldığına göre, kendis, bu meselenin içyüzü bize bildirilmediğinden -müteşâbih

---

¹ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.185

² Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.185

³ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.189

konulardaki genel tutumuna uygun olarak- buna olduğu gibi inanmamız gerektiğini düşünmektedir.

3.1.7.7. İbrâhim (a.s.)'in İmtihan Edildiği Konular

Bakara Sûresi'nin 124. ayetinde Allah (c.c.)'in İbrahim (a.s.)'i bazı kelimelerle imtihan ettiği ve İbrahim (a.s.)'in de bu imtihanı başarıyla geçtiği bildirilmektedir. Bereketzâde bu ayeti tefsir ederken sözkonusu kelimelerin ne olduğu hakkında farklı rivayetler bulunduğunu söylemiş ve bunları ayrı ayrı zikretmiştir. Bu rivayetlerden birine göre İbrahim (a.s.)'in imtihan edildiği kelimelerin 'mazmaza, istinşâk, saçları iki tarafa ayırmak, bıyık bırakmak, misvak kullanmak, sünnet olmak, edeb mahallini tıraş etmek, koltuk altını yolmak, tırnak kesmek ve su ile istincâ etmek' olmak üzere on fitrî özellik olduğunu söyler. Ancak bunların edâsı zor bir iş olmayıp, herkesin yapabileceği işler olduğu ve büyük bir peygamberin de bu tür basit işlerle imtihan edilmesinin uygun olmayacağı söylenerek bu rivayetin kabul edilmediğini bildirir. Diğer bir rivayete göre bu imtihan konularının otuz haslet olduğunu, bunların Berâe, İdrâb (Ahzâb), Mü'minûn ve Me'âric Sûreleri'nde bildirilen hasletler olduğunu zikretmiştir. Başka bir rivayete göre de bu konuların 'Şems, Kamer, büyük yaşta sünnet olmak, ateşe atılmak, evladını kesmek ve hicret' olduğunu belirtmiştir. Bazılarının da bunları 'Allah (c.c.)'in varlığı hakkında kavmiyle mücadele etme, namaz, zekat, oruç, ziyafet ve bu hususlarda sabır ve sebat ile imtihan edilmesi' olarak saydıklarını belirtir. Yine bazılarının bunları 'tavaf, sa'y, şeytan taşlama, ihrama girme, Arafat ve Müzdelife'de bulunma gibi hac menasiki' olarak gördüklerini; bir başka grubun ise Şu'arâ Sûresi'nin 78-82. Ayetleri arasında bildirilen hususlar olduğunu söylediklerini bildirmiştir.¹ Bereketzâde bu yorumların kaynağını göstermemekte ve hangisini tercih ettiğini de açıklamamaktadır.

3.1.7.8. Firavun'un İsrâiloğulları'nın Erkek Çocuklarını Öldürmesi

Bilindiği gibi Firavun İsrailoğulları'nın erkek çocuklarının öldürülmesini emretmişti. Bunun sebebi olarak klasik tefsirlerde, bazı kahinlerin Firavun'a, kendi soyundan gelecek bir erkek çocuğun ilerde tahtını elinden alacağını haber vermesi ile ilgili

---

¹ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.333

hadise gösterilir. Ancak Bereketzâde Firavun'un uygulamasının sebebi olarak anlatılan bu hadiseyi kabul etmiyor görünmektedir. Zira o, -Muhammed Abduh'tah iktibasla- bu konuyla ilgili mezkur rivayetin sahih ve makul olmadığı görüşündedir. Ona göre Firavun'un İsrailoğulları'nın erkek çocuklarını katletmesi, Mısır'da İsrailoğulları'nın çoğalıp da yerli halkı egemenlik altına almaları ve kendi hakimiyetlerini kurmaları riskini berteraf etmek içindir. Çünkü İsrailoğulları Mısır'da çok kısa bir sürede çoğalmış ve yerli halk da bundan rahatsız olmaya başlamıştır. Bir kavmin nesli erkek çocuklarıyla devam ettiğinden, Firavun İsrailoğulları'nın bu artışını durdurmak için, onların doğacak erkek çocuklarını öldürme kararı almış ve bunu uygulamıştır. Bereketzâde'ye göre tarihi vakıya uygun olan ve aklen de makul olan bu sebeptir. Klasik tefsirlerde anlatılan diğer rivayet sahih ve makul değildir.¹ Bu görüş, Bereketzâde'nin İsrailiyyâta karşı olmasından ve zikredilen rivayeti İsrâiliyyâtan kabul etmesinden kaynaklanmaktadır.

3.1.7.9. İsrâiloğulları'nın Maymun Suretine Çevrilmeleri

Bakara Suresi'nin 66. ayetinde Cenâb-ı Hakk'ın İsrailoğulları'na Cumartesi günü avlanma yasağı koyduğu, ancak bu yasağı çiğnemeleri üzerine onları maymun suretine çevirdiği zikredilir. Tefsirlerde bu değişimle ilgili iki temel yorum yapılmıştır. Bir kısım müfessirler bu tahavvülün hakikî manada olduğunu, İsrâiloğulları'nın suratlarının gerçekten maymun suratına çevrildiğini söylemişlerdir. Bazıları ise bu ayette ifade edilen tehavvülün hakikî manada olmadığını; onların suratlarının değil, ahlak ve mizaçlarının maymun karakterine çevrildiğini söylemişlerdir. Bereketzâde bu ayette anlatılan hadiseyi hakikî manada tehavvül olarak yorumlamıştır. Ona göre İsrâiloğulları'nın suratları gerçekten de maymun suratına çevrilmiştir. Ancak ayette bunun mahiyeti zikredilmediği için biz ayrıntısını bilemeyiz, olduğu gibi iman ederiz. Zaten murâd-ı ilahî de hadisenin içyüzünü ortaya koymak değil, ondan çıkarılacak derse vurgu yapmaktır. Bereketzâde bazı müfessirlerin bu ayete mecazî mana da verdiklerini ve bunlara bazı cevaplar verildiğini ifade ederek tafsilâtına girmez, bu

---

¹ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.221

konuda ayrıntılı bilgi isteyenleri Fahreddin Er-Râzî'nin tefsirine bakmaya yönlendirir.¹

3.1.7.10. Menn ve Selvâ

Bereketzâde'ye göre İsrailoğulları'na çölde verilen 'menn' yiyeceği, bal ve undan mürekkep bir çeşit katık olup, ekmek mukabilinde kendilerine verilmiş bir yiyecektir. Burada sadece bu iki nimetin zikredilmesi yalnızca bunları yedikleri anlamına gelmez. Bu nimetlerle birlikte koyunları da vardı ve onların çeşitli ürünlerinden faydalanıyorlardı. Ancak nebat ve sebzedden mahrum bırakılmışlardı.²

3.1.7.11. Hârût ve Mârût

Bereketzâde Hârût ve Mârût isimli iki meleğin gerçekte melek olmayıp Benî Adem'den oldukları, melek gibi temiz ve pâk sîrette olduklarında dolayı mecâzen melek diye isimlendirildikleri şeklinde bir görüş olduğunu zikretmiştir. Bu görüşe göre Yahudiler onlara o zaman böyle bir isim vermişlerdi. Kur'an da, bir çeşit sanat olmak üzere onlara kendi verdikleri isimle hitab etmektedir. Bu şuna benzer: Bir kavim veya bir fenle ilgili konuşan kimsenin; hakkında konuştuğu kavmin veya fennin ıstılahlarıyla konuşması daha güzeldir. Kur'an-ı Kerim de bu konudan bahsederken Hârût ve Mârût'u onların isimlendirmeleriyle ifade etmiştir.³

3.1.7.12. Sihir ve Mahiyeti

Bu kavramın ilk olarak geçtiği yer Bakara Suresi 102. ayettir. Bereketzâde bu ayetin tefsirinde sihrin ne olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Bu açıklamalara göre sihr, lugatte kaynağı latif ve dakik olan bir şeye denir. 'Aldatmak' manasına da gelir. Bu manalardan türeyen 'hokkabazlık vs.' gibi gözboyamaya veya 'bir kişinin, diğer insanlar üzerinde, meçhul sebeplerin tesiriyle oluşturduğu etkiye' sihir denir. Çünkü burada etkilenen insanlar, sihir yapan insanın yaptığı şeydeki sırlarına vakıf olamadıkları için hayrete düşmektedirler. Bazı beyan türlerine de, gönüllere sihir gibi

---

¹ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.249

² Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.233

³ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.296

tesir etmesinden dolayı sihir denmiştir: (*إن من البيان لسحرا*) Sihr Kur'an'da bazen olmayan bir şeyi olur gibi göstermek şeklinde 'aldatma ve hayal gösterme' manasında kullanılmıştır. Firavun'un sihirbazlarının, iplerini ve asalarını yılanı dönüştürmüş gibi göstermeleri buna örnektir. Bakara Suresi 102. ayette sihrin öğretildiği buyurulmuştur. Ancak Yahudiler arasındaki bu hususla ilgili kıssa, ayette *أَنْزَلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ* "Babil'de Hârut ve Mârut adlı iki meleğe indirilen şeyleri (öğretiyorlardı)." ifadesiyle mücmel olarak zikredilmiş, tafsilatına girilmemiştir. Yani sihrin nasıl öğretildiği vs. açıklanmamıştır. Dolayısıyla sihir gerçekten bir gözboyacılığı mıdır; yoksa fitrî bir özellik ve nefse ait bir tesir midir tam olarak belli değildir. Kelamcılar ve müfessirler de sihr konusunda ihtilaf etmişler, bir kısmı sihri harikulâde işler olarak görmüştür. Ancak hepsi de sihirle mucizenin arasını ayırmışlardır.¹ Bu ifadelerden anlaşıldığına göre Bereketzâde sihrin varlığını kabul etmekle birlikte onun mahiyeti hakkında net olarak bir bilgimiz olmadığını söylemektedir. Sihre 'aldatma' ve 'gözboyama' anlamı vermektedir. Yani ona göre sihirle yapılan şey gerçekte olmamıştır, ancak insanlar onu olmuş gibi görmüşlerdir. Bir anlamda hayal görmüş gibidirler. Sihirbazın bunu nasıl yaptığını anlayamadıkları için de yapılan işe hayret etmektedirler. Sihrin öğretilmesi konusu da ayette mücmel bırakılmış, nasıl öğretildiği hakkında bilgi verilmemiştir. Dolayısıyla sihrin mahiyeti tam olarak bilinmemektedir.

Netice olarak şunu söyletebiliriz: Bereketzâde sihr hakkında anlatılan bazı efsânevî ve mitolojik rivayetlere pek itimad etmemiş, konuyu müteşabihâtten kabul ederek, olduğu gibi inanmamız gerektiğini benimsemiştir.

Bakara Sûresi 102. ayette bildirilen, Bâbillilerin sihri karı – kocanın arasını açmak için öğrenmeleri konusunda ise; bunun o maksadı gerçekten hasıl ettiğini göstermediğini söylemektedir. Bereketzâde'ye göre burada sadece kıssa anlatılmaktadır. Hüküm yoktur. Onların amacı bu işi yapmaktır. Ancak netice hasıl olmuş mudur olmamış

---

¹ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.295

mıdır, bu belli değildir. Ayette buna herhangi bir işaret yoktur.¹

3.1.7.13. Mucize Hakkındaki Görüşü

Bakara Suresi 50. ayette Musa (a.s.)'nın asasını vurarak Kızıldeniz'i ikiye ayırması hadisesine vurgu yapılmaktadır. Bu olay Kur'an-ı Kerim'in başka surelerinde daha ayrıntılı biçimde anlatılmıştır.² İslam alimleri bu olayın, Allah (c.c.)'ın izniyle Musa (a.s.)'nın gösterdiği bir mucize olduğu hakkında görüş birliğindedirler. Bereketzâde de aynı görüştedir. Buradan hareketle bazılarının mucizeyi inkar ettiğini, bunların yanlış bir düşüncüyü savunduklarını ifade eder. Bu hadisede mucize olmadığını söyleyenler; Kızıldeniz'de zaman zaman kuvvetli med-cezirler olduğunu, bu med-cezirler esnasında suların çekilmesiyle bazen denizin bazı yerlerinden yürüyerek geçmenin mümkün hale geldiğini, işte Musa (a.s.) ve İsrailoğulları'nın geçişinin de böyle bir zamana denk geldiğini, daha sonra Firavun ve ordusu geçerken de çekilen suların tekrar geri gelerek onları boğduğunu söylerler. Bereketzâde bu görüşü kabul etmemektedir. Ona göre burada olan hadise tamamen mucizedir ve mucizenin olması da mümkündür. Mucize ile ilgili olarak Bereketzâde şöyle der:

“Mu‘cizât denilen keyfiyyât, iki nâkizin ictimâ‘ı veya irtifâ‘ı gibi muhâli mutazamim mevâddan değildir. Aklen câiz olan havârikdendir (hârikalardandır). Bunun içindir ki mütekellimûn mu‘cizâtı ‘havârik-i ‘âdât’ tesmiye etmişlerdir. Bu havârikin kudreti-i ilâhiyye ile enbiyâullahtan birinin yed’inde vukû‘na hiçbir mâni yoktur. Bizim bu havârika zâhir olduğu veche ile iman etmeliğimiz vâcibdir.”³

Görüldüğü gibi Bereketzâde mucizenin var olduğunu ve Allah (c.c.) tarafından bazı özel kullara (peygamberlere) verildiğini, künhüne vakıf olmamakla birlikte buna iman etmemizin vacip olduğunu ifade eder.

---

¹ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.297

² Bkz: Şu‘ara 26/60-66

³ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.224

3.1.7.14. Şefaât Konusu

Bereketzâde şefaât konusunda da Ehl-i sünnet çizgisini takip etmektedir. Mutezile'nin Bakara Suresi'nin 48. ayetini¹ şefaatin olmadığına delil olarak kabul etmelerini reddeder ve bunu klasik müfessirlerin açıklamalarıyla izah eder. Ona göre Kur'an'da şefaât konusuyla ilgili sarîh bir delil yoktur. Bu konudaki deliller rivayet edilen bazı hadisler vasıtasıyla ortaya koyulmaktadır. Bu hadisler de bazen birbirine muhalif gibi görünmektedir. Bu da bizi konunun müteşabihâtta olduğuna götürür. Bereketzâde'nin bu gibi konularda genel olarak takındığı tutum te'vile yönelmemektir. Selefin metodu da budur. Ancak halefin metoduna uyup mutlaka bir te'vil yapılacaksa, şefaati 'dua' gibi algılamamanın uygun olacağı görüşündedir. Yani şefaât aslında şefî'in (şefaât eden kişinin) şefaât edilen kişiye olan duası ve Allah (c.c.)'in de bu duayı kabul etmesidir. Hz. Peygamber (s.a.s.) ahirette secdeye kapanacak, Cenab-ı Hakk'a hamd ve senâ edecektir. Allah (c.c.) ona başını kaldırıp ne isterse istemesini, istediği şeyin mutlaka kabul edileceğini söyleyecek; Hz. Peygamber (s.a.s.) de ümmetine şefaât dileyecektir. Burada Allah (c.c.)'in şefaât etmesi, onun ilminde değişiklik olduğunu veya istediği bir şeyden kulunun isteğine uyarak vazgeçtiğini göstermez. Allah (c.c.) bu yolla şefaât hakkı verdiği kulunun izzet ve şerefini yüceltmış olur.

Kur'an'da şefaatin olmadığına dair geçen ifadeler; şefaatin Allah (c.c.)'in izni olmaksızın hiçbir şekilde gerçekleşmeyeceğini ve Yahudiler'in iddia ettiği gibi, kendi soylarından gelen peygamberlerin onlara öbür dünyada şefaât edeceklerine dair inancının boş bir hayal olduğunu belirtmek içindir. Yoksa mutlak manada şefaatin muhal olduğunu beyan etmez.²

3.1.7.15. 'Takva' ve 'Muttakî' Kavramlarının Anlamı

Bereketzâde Bakara Suresi 2. ayette geçen 'muttakî' kelimesinden hareketle 'takva' ve 'muttakî' kavramları hakkında bazı açıklamalarda bulunmaktadır. Beydâvî ve Ebussuûd gibi müfessirlerden iktibasla yaptığı açıklamalara göre takva üç mertebedir:

---

¹ "Öyle bir günden sakının ki; o gün hiç kimse başkasının yerine birşey ödeyemez, kimseden şefaât kabul edilmez, hiç kimseden fîdye alınmaz, hem onlara yardım da edilmez." Bakara 2/148

² Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.216

Birincisi avâmın takvasıdır ki şirkten kaçınmakla ebedî ahiret azabından korunmaktır. İkincisi havâsın takvasıdır ki şirkten kaçınmakla birlikte bunun kapsamına girebilecek her türlü şeyden de kaçınmak ve hatta küçük günahlardan bile uzak durmaktır. Şer'î ıstılah olarak kullanılan takva bu anlamdadır. Üçüncüsü ise havâssu'l-havâsın takvasıdır ki nefsi Allah (c.c.)'ı zikir ve tefekkürden alıkoyan herşeyden kaçınmak, kendini tamamen Allah (c.c.)'a adamaktır.¹

Zikri geçen ayetteki 'muttakîler'den maksat ise; kavmi şirk ve küfrü üzerine bulunduğu halde onların yolundan gitmeyerek nefsinin bu gibi azabı hakettirecek fiillere kaptırmayan, onlardan uzak duran ve içerisinde doğru yola bir meyil bulunan kimselerdir. Cahiliyye devrinde ve daha önceki zamanlarda bu tür insanlar bulunmaktaydı. Onlar putlara ve diğer tapınılan şeylere tapmaktan ictinab ederek uzlete çekilirler ve onların bu habis fiillerine bulaşmazlar, yüce yaratıcıyı onların nitelendirmelerinden tenzih ederler, hayırlı işler peşinde koşarak şirk ve küfre buğzederlerdi. Fakat kamil manada ibadet etmeyi ve dinî kuralları bilmezlerdi. Bildikleri sadece birtakım iyi işler yapmak, kötülerin tarafında olmamaktı. Yine ehl-i kitaptan bir kısım insanlar da vardı ki, onlar rablerine ve ahirete inanırlar, kendilerine göre bir takım ibadetlerde bulunurlar, iyiliği emredip kötülüğü yasaklardı. İşte 'muttakî'ler ile murad bu iki fırka ve bunlar gibi olanlardır. Bunlar kendilerine hidayet yolu gösterildiği zaman hemen benimserler, o yola ittiba ederler ve hakkın karşısında inat ederek küfre yönelmezler. Dolayısıyla muttakî kimseler; mümin ve müslüman olmadıkları halde bu yola girmeye fitraten ve fiilen müsait olup, tefekkür ederek ve hak yola girmeyi arzu ederek bu yolda gayret gösteren, hidayete ermeye istidadı olup da kendi vecd ve gayretleriyle de hidayet yolunu benimsemeye iştiaak duyan kimselerdir. Görüldüğü gibi Bereketzâde 'muttakîler'i sadece İslam dinine mensup olanlarla sınırlandırmayıp, diğer inanç sistemlerine mensup olanlar arasında da muttakî kimselerin olabileceğini söylemektedir. Bereketzâde muttakîler kavramına bu manayı verirken Muhammed Abduh'u kaynak göstermektedir.²

---

¹ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.84

² Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.86

3.1.7.16. Namaz ve Orucun Toplumsal Hayattaki Rölü

Bakara Suresi'nin 45. ayetinde Allah (c.c.)'a karşı kulluk görevimizi ifa etmekte sabırdan ve namazdan yardım almamız emredilmektedir. Yani kulluk vazifesinde sabırla ve namaza devam etmekle sebat gösterin buyurulmaktadır. Bereketzâde bu ayetin tefsirinde bu gibi ibadetlerin toplumsal yönü üzerinde durmaktadır. Özellikle namaz ve orucun ruhu temizleyip arındırma ve motive etmesinin yanında toplumsal açıdan da bazı hikmetleri ve faydaları olduğunu zikreder. Ona göre namaz ve oruç öyle iki ibadettir ki; Allah (c.c.) bizden önce gelenlere de bu iki ibadeti emretti ve onlar da bu ibadetlere devam etmek suretiyle ruhlarını ve ahlaklarını temizlediler, arındılar. Ancak bu iç temizlikle birlikte dış görünüşte de bazı güzellikler kazandılar. Şöyle ki; namaz ve oruç onlara belirli zamanlarda bir yerde toplanıp bir araya gelmeyi ve belirli zamanlarda yemek yemeyi talim ederek onları derli toplu ve sanki tek bir kişiymiş gibi düzenli yaptı. Bu şekilde, namaz ve oruç onların iç hallerini düzelttiği gibi zahiren de halleri düzeldi. Bu sayede Allah (c.c.)'ın belirttiği 'tek bir ümmet' ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in buyurduğu 'sağlam bir bina' gibi oldular. Dolayısıyla bu iki ibadetin ahlakî alanda olduğu kadar dünyevî alanda da çok önemli fonksiyonları vardır.¹

3.1.7.17. İslam'da Sosyalizm'e Yer Olmaması

Sosyalizm düşüncesi ferdi mülkiyetin olmaması ve mülkiyetin toplumun tamamına ait olması, dolayısıyla bütün malların insanlar arasında eşit olarak paylaşılması gerektiği esasına dayanır. Bereketzâde Avrupa'daki bazı sosyalistlerin (İştirâkiyyûn) Bakara Suresi'nin 29. ayetindeki “ **هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا** ” *Yeryüzünde bulunan her şeyi sizin için yaratan O'dur.*” ifadesinden hareketle Kur'an-ı Kerim'de Sosyalizm düşüncesinin var olduğu hakkındaki görüşlerini şiddetle eleştirmektedir. Kâdî Beydâvî ve Şeyhzâde'den iktibasla bu ifadeyi açıklar. Ona göre ayette 'yeryüzünde bulunanların hepsi sizin için yaratıldı' denmesi, ehl-i ibaha'nın dediği gibi ferdi mülkiyeti yasaklamaz. Çünkü burada maksat bu değildir. Bu ifade 'yeryüzünde yaratılanların tamamı sizler için yaratıldı, yani size has kılındı' anlamındadır.

¹ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.209

Bereketzâde'ye göre bir müddetten beri Avrupa'daki bu Sosyalizm düşüncesinin İslam dünyasına girmeye başladığı müşahade edilmektedir. İslam dünyasındaki bazı saf insanlar ise bunu benimsemektedirler. Bu düşünce yeni bir düşünce olmayıp, eskiden beri mevcuttur. Farklı zamanlarda farklı şekillerde tezahür etmektedir. Bu düşünceyi savunan sosyalistlere göre bir insanın mesaisine, çalışıp kazandığı mallara diğer insanların da sınırsızca ortak olması gerekir. Bu ise beşeriyet arasında çekişme ve kavgalara sebep olur ve alemin nizamını bozar. Burada maksat insanlar arasında eşitlik ve adalet ise; bundan asırlarca evvel İslamiyet bunu emretmiştir. Düşkün ve yoksullara bakmayı, malın kırkta birinden zekat vermeyi ve diğer sosyal yardım müesseselerini oluşturmayı katiyetle emretmiştir. Bereketzâde'ye göre Sosyalizm düşüncesinin diğer memleketlerde revaç bulması mümkün olsa da, zikrettiğimiz sebepler dolayısıyla İslam dünyasında revaç bulması mümkün değildir.¹ Bereketzâde İsmail Hakkı aynı meseleden *Necâib-i Kur'aniyye* isimli eserinde de bahsetmektedir.²

3.1.8. Diğer Önemli Tefsirlerle Mukayesesi

Envâr-ı Kur'an tefsirinin tamamlanmamış bir tefsir olduğunu daha önce belirtmiştik. Dolayısıyla diğer tefsirlerle mukayesesinde bu durum çok önemli bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte elimizdeki veriyi değerlendirirsek şunu söyleyebiliriz: Sözkonusu tefsiri diğer tefsirlerden ayıran en önemli özelliği ilk Türkçe tefsir denemelerinden olmasıdır. Bu alandaki ihtiyacı gidermek amacıyla kaleme alınan bir eserdir ancak tamamlanamamıştır.

Tefsiri muhteva açısından değerlendirdiğimizde diğer tefsirlerden temelde çok fazla bir farkı olmadığını görürüz. Luğavî açıklamalar, sebab-i nüzûl rivayetleri, Kelâmî ve Fikhî görüşler, kıraat farklılıkları gibi konularda klasik müfessirlerden; Kur'an'ın hidayet yönü ve ahlakî öğütleri gibi meselelerde son dönem müfessirlerinden faydalandığını görüyoruz. İsrâilî rivayetlere karşı olmakla temâyüz etmiştir. Ancak nadir de olsa bu rivayetleri kullandığına şahit oluyoruz. Ayrıca gözümüze çarpan en önemli hususlardan birisi de her ayeti aynı derinlikte tefsir etmeyip, bazılarını ayrıntılı

---

¹ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.165

² Bkz: Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.28-29

açıklarken bazı ayetleri çok yüzeysel geçmesi ve hatta neredeyse hiç tefsir etmemesidir.

Bir ayetin tefsirinde gerekli gördüğü bilgileri vermekle yetinip fazla ayrıntıya girmemeyi ilke edinen müellif, tefsirini 'muhtasar bir tefsir' olarak görmektedir.¹ Gerçekten de bazı klasik ve modern tefsirlerde olduğu gibi çok geniş hacimli bir tefsir değildir. Daha çok Kur'an'ın hidayet yönüne önem veren bir tefsir olduğu için, bunun dışındaki ayrıntılı meselelere hiç girmez. Yalnızca o ayetteki bazı kavramların açıklanması, gerekli dil tahlillerinin yapılması, yanlış gördüğü bazı görüşlerin eleştirilmesi gibi konularda söz söyler.

Bazı müellifler bu eserin geniş izahlı bir meâl-tefsir niteliğinde olduğu görüşündedirler.²

3.2. Diğer Tefsir Yazıları

Bu başlık altında Bereketzâde'nin *Envâr-ı Kur'an* dışındaki tefsirle ilgili yazıları incelenecektir.

3.2.1. Necâib-i Kur'aniyye

Bereketzâde İsmail Hakkı bu eserinde Kur'an-ı Kerim'den muhtelif ayetleri alarak tefsir etmiş ve ayetlerde geçen konularla ilgili bazı yorumlarda bulunmuştur. Kendisi bu ayetleri Kur'an'daki tertibine göre sıralamıştır. Ancak biz bu eseri anlatırken Bereketzâde'nin tertibine göre değil, konularına göre sınıflandırarak anlatmayı tercih ediyoruz. Bu durumda hem mevzu daha anlaşılır olacak, hem de aynı konudan bahseden ayetlerde tekrardan kaçınılmış olacaktır. *Envâr-ı Kur'an* tefsirinin Bakara 2/142'ye kadar olduğu dikkate alındığında bu eserdeki ayetlerin -ilk dördü dışında- hiçbirisinin *Envâr-ı Kur'an*'da bulunmaması; Bereketzâde'nin *Envâr-ı Kur'an* dışında kalan bazı ayetlerle ilgili yorumları, tefsir anlayışı ve düşünceleri hakkında bilgi edinmemiz açısından önemlidir. Bu başlık altında verilecek olan mealler

---

¹ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.10

² Okuyan, *Son Dönem Osmanlı'da İki Müfessir*, s.26

Bereketzâde'ye aittir.

Bereketzâde'nin *Necâib-i Kur'âniyye* isimli eserinde ele alıp işlediği konular anahatlarıyla şunlardır:

3.2.1.1. Allah (c.c.)'ın Varlığının Delilleri

Bu konuyla ilgili olarak Bereketzâde'nin ele aldığı ayetlerden birisi şudur:

“Semâvât ve arzın halk ve icadında ve leyl ve nehârın takibinde ve nâsa nefî' olarak (faydalı olarak) deryada cereyân eden süfünde (gemilerde) ve semâdan Zât-ı Bârî yağmur inzâliyle yeri öldükten sonra ihya etmesinde ve rûy-i zemînde her nevi mahluku bess (yaymak) eylemesinde ve rüzgarları cihât-ı muhtelifeden estirmekte ve yer ile gök arasında müsahhar olan bulutları sevk eylemekte, te'akkul eden (aklını kullanıp düşünen) kavim için nişâneler vardır.”¹

Bereketzâde bu ayet-i kerimede anlatılan şeylerin tamamının Allah (c.c.)'ın varlığına ve birliğine delil olduğunu ve dolayısıyla ibadetin Allah (c.c.)'a has kılınması gerektiğini söylemektedir. Ayette geçen örnekleri açıklarken aşırı bir şekilde bilimsel veya tasavvufî te'villere girmemiştir. Diğer birçok müfessirin yaptığı gibi, yüzeysel ve ayetin anlaşılmasına yardım edecek temel bazı fizikî olayları zikreder ve asıl hedef olarak bu ayetlerin Allah (c.c.)'ın varlığına ve birliğine delalet etmesi ve tefekkür edildiğinde insanlara hidayet etmesi yönü üzerinde durur.²

Bereketzâde diğer bazı ayetlerde olduğu gibi bu ayetin tefsirinde de *Keşşâf*'tan bir

---

¹ Bakara 2/164. Kitabın orijinalinde ayet numarası 165 olarak verilmiştir. Bu durum ya Bereketzâde'nin -Fahreddin Er-Râzî'den naklen- anılan surenin 287 ayet olduğunu belirtmesine binâendir (Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.81), ya da bu surenin 114. ayetini ikiye bölmesinden kaynaklanmaktadır. İkinci ihtimal daha ağır basmaktadır. Çünkü Bakara 2/ 21,22,29,30. ayetlerde böyle bir durum söz konusu değildir. Bu durum 114. ayetten sonraki ayetlerde söz konusu olmuştur. Bereketzâde bu ayetin neden ikiye bölüldüğü hususunda herhangi bir izah getirmemiştir. Cumhura ve elimizdeki mushaf baskılarına göre Bakara Suresi 286 ayetten ibarettir ve 114. ayet bölünmemiştir, tek bir ayaftır. Bu durumda tefsiri yapılan ayetin numarası 164 olmaktadır. Ayetlerin meâlleri mümkün olduğu kadar Bereketzâde'nin yaptığı şekliyle, orijinali bozulmadan verilmiştir. Günümüz Türkçe'sindeki kullanımının verilmesi çok gerekli olan bazı kelimelerin karşılığı, parantez içinde olmak üzere tarafımızdan eklenmiştir.

² Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.36-39

hadis rivayet etmiştir.¹ Rivayet ettikleri bu hadisleri muteber bir hadis kitabından değil de tefsir kitaplarından vs. kaynak göstermesi doğrusu Bereketzâde için önemli bir eksiklik olarak gözükmektedir. Bu ayetin tefsirinde de yine Er-Râzî'den Hz. Ömer (r.a.)' le ilgili bir rivayeti alıntı yapmıştır.

Bereketzâde ayeti tefsir ederken ayette geçen örneklerle ilgili başka ayetlerden de misal getirmektedir. Bu misallerden birisi olarak sunduğu “ **وَجَعَلْنَا تَوْمَكُمْ سُبَاتًا** **وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا** **وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا** *Uygunuzun dinlenme yaptık. Geceyi bir örtü, gündüzü geçiminiz için çalışma zamanı kıldık.*”² ayetlerinde geçen **سُبَاتًا** kelimesini açıklarken ‘Mağz-ı Kur’an’ diyerek *Mesnevî*’den alıntı yapmıştır.

Allah (c.c.)’in varlığının delilleriyle ilgili Bereketzâde’nin ele aldığı diğer bir ayet Zariyat 51/20-21 ayetleridir. Ayetler şöyledir:

“*Ehl-i İkan için arzda âyât vardır, sizin nefislerinizde de vardır, siz bunları görmüyor musunuz?*”³

Bereketzâde bu ayetin de Allah (c.c.)’in varlığı ve birliğine delil olduğuna işaretle; kainattaki bunca yaratılmışın ve bunların yaratılışındaki ilahî maksat ve eşsiz sanatın, dağların, ovaların, binlerce çeşit hayvanların ve bitkilerin, gökyüzünün ve gezegenlerin, insanın ve daha nice mevcûdâtın yaratılışı hep ilahî bir gaye ve eşi benzeri bulunmayan harikulade bir sanat eseri olarak var olduğunu beyan etmektedir. O halde bunlara ibret nazarı ile bakıp Allah (c.c.)’in yüceliğini ve kudretini ilme’l-yakîn takdir etmek ve ona hak ettiği şekilde kulluk etmek insanlığın vazifesidir demektir. Bu ayetin tefsirinde Sadi Şirâzî’nin *Bostan*’ından bol bol beyitler almakta ve bu beyitlerde geçen bazı Farsça kelimelerin de karşılıklarını vermektedir.⁴

¹ Bereketzâde, *Necâib-i Kur’âniyye*, s.40

² Nebe’ 78/9-11

³ Kitabın orijinalinde ayetler Hucurât Suresi’nin 20-21. ayetleri olarak verilmiştir. Ancak zikredilen ayetler Hucurât Suresi’nin değil Zâriyât Suresi’nin 20 ve 21. ayetleridir.

⁴ Bereketzâde, *Necâib-i Kur’âniyye*, s.369-374

3.2.1.2. İnsanın Yaratılışı ve Bundaki Hikmetler

“Biz insanı balçıktan olan bir hülâsadan yarattık. Sonra onu bir karâr-ı mekînde nutfeye kıldık. Sonra nutfeyi ‘alaka halk eyledik, müteâkiben ‘alakayı mudgaya (et parçası) halk ettik, müteâkiben mudgayı kemikler halk ettik, müteâkiben o kemiklere lahm (et) iksâ ettik (giydirdik), sonra onu diğer bir halk ve icad ile inşâ eyledik. İmdi ehzenü'l-hâlikîn olan Allah (c.c.) âlî oldu.”¹

Bu ayet insanın yaratılış evrelerini anlatan ayetlerden biridir. Bereketzâde bu ayeti tefsir ederken insanın yaratılışının ancak Allah (c.c.) tarafından yapılabilecek bir sanat eseri olduğunu ve bu yaratılışta ne kadar büyük hikmetler bulunduğunu dile getirmekte ve bedendeki bazı önemli uzuvların mahiyeti ve yaratılış harikaları üzerinde durmaktadır. Bu cümleden olarak kemiklerin oluşumu ve yapısını, etin kemikleri sarmasını ve kasların fonksiyonel özelliklerini, kol ve bacakların konumu ve kullanımlarını, ellerin ve ayakların üstlendikleri hayafî vazifeleri, kafatası ve başta bulunan organların vasıflarını, gözdeki eşsiz sanatı, ağız, dil, dudak vs. gibi bir çok organın özelliklerini ve yaratılışlarındaki eşsiz sanat ve hikmetleri anlatır.² Bu bölümler adeta bir beden ansiklopedisi gibidir. Azaların özelliklerini vermesinin yanı sıra, Bereketzâde'nin akıcı üslubu ve etkileyici zengin anlatımıyla zevkli bir hal alır ve okuyucuyu derinden etkiler, insanın yaratılışındaki hikmetleri düşünmeye sevk eder. Bu açıdan yazı sürükleyici ve etkileyicidir.

Bereketzâde bu konuyla alakalı olarak Bakara 2/30³ ve Hucurât 49/13. ayeti⁴ de tefsir etmiştir.

3.2.1.3. Dünya'nın Yaratılışı ve Su Mucizesi

İnsanın yaratılışında olduğu gibi Dünya'nın yaratılışında da birçok mucize ve ibretler vardır. Bereketzâde bu konuyu aşağıdaki ayet bağlamında anlatmaktadır:

---

¹ Mü'minûn 23/12-14

² Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.309-316

³ Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.31-32

⁴ Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.361-367

“Küfr ve inkar edenler görmediler mi ki, semâvât ve arz mültehem (birleşik) ve mültezîk (yapışık) iken biz onları birbirinden ayırdık ve her zinde şeyi (canlıyı) sudan yarattık. Yine iman etmezler mi?”¹

Ayet-i kerime Dünya'nın oluşumuna işaret etmektedir. Bereketzâde ayetteki **كَانَتْ رَتْقًا** ifadesini, 'gökler ve yer başlangıçta tek bir madde olup cüzleri gaz zerrelere olarak birbirine yapışık iken' diye tefsir etmiştir.² Bu ayette anlatılan oluşumun, günümüzdeki tabiat bilimcileri tarafından kabul edilen yaratılış aşamalarıyla uyum içerisinde olduğunu, Kur'an'ın bu olayı anlatan diğer ayetleriyle birlikte bu ayetinde de ilm-i tekvîn'e muhalif hiçbir cihet görülmediğini ifade eder. Burada dikkati çeken bir husus, Bereketzâde'nin bu tür ayetlerle ilgili genel bakış açısıdır. Ona göre bu tür ayetlerde anlatılan hadiselerden maksat bizzat o hadisenin kühünü ve mahiyetini bildirmek ve izah etmek değil, nazarları bu tür hadiselerden alınacak ibrete çekmek ve bu yolla Allah (c.c.)'a imana ve salih amele irşad etmektir.³ Bu da gösteriyor ki Bereketzâde Kur'an'ı tamamen bilimsel bir bakış açısıyla tefsir etmeyip, ayetin tefsirinde ihtiyaç duyulacak bir takım zarûrî bilimsel verileri vermekle birlikte asıl olarak anlatılan olaydan alınacak ders ve irşad üzerinde durmakta, yani Kur'an'ın hidayet rehberi olması özelliğine vurgu yapmaktadır.

Bereketzâde bu ayetle ilgili yazısında özellikle suyun hikmetleri üzerinde durur. Su ile ilgili özel bir başlık açan Bereketzâde, burada suyun buharlaşıp gökyüzüne çıktından sonra yağmur olarak tekrar yeryüzüne inip canlılara hayat vermesi ve gökyüzündeyken de Güneş'in zararlı ışınlarından ve aşırı sıcaklığından insanları koruması; deniz ve okyanusların, içerisinde yaşayan canlılar öldükten sonra kokup rahatsızlık vermemesi ve hastalıklara yol açmaması için tuzlu olarak yaratılması; dere ve nehirlerin insanların yaşamlarında üstlendiği hayatî rolü gibi hikmetleri ve özellikleri üzerinde durur. *Mesnevî*'den su ile ilgili uzunca açıklamalar aktarır. Mevlânâ'nın, suyun temizleyici vasfıyla yeryüzünü temizledikten sonra Allah (c.c.)'ın emriyle temizlenmek üzere

---

¹ Enbiya 21 / 30

² Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.281

³ Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.283

tekrar gökyüzüne çekildiği ve ‘suyun suyu’ olan Allah (c.c.)’ın suya yeniden temizleme vasfı bahşederek tekrar yeryüzüne insanların hizmetine gönderdiği şeklindeki yorumlarının Bereketzâde’de büyük hayranlık ve beğeni oluşturduğu göze çarpmaktadır. Öyle ki bu kısmı neredeyse tamamen *Mesnevî*’nin anlatımıyla doldurmuştur. En sonuna da *Mesnevî*’nin fikir ve ilahî aşkla ilgili bir beyitini ekleyerek yazıyı bitirir.¹ Bereketzâde’nin, eşyanın bu tür harikalıklarının hepsinin Allah (c.c.)’ın kuvvet ve kudretine delalet ettiği ve hikmetle bakan gözlere Allah (c.c.)’ın mevcûdâta verdiği lütuf ve keremi açıkça gösterdiği şeklindeki yorumu; onun Kur’an tefsirinde bir kaynak olarak ‘bilim’e ve Kur’an’da bu tür olayların anlatıldığı ayetlere bakış açısını ortaya koymaktadır. Yine Bakara Suresi 22. ayetin tefsirini işlerken bu konuda oldukça ayrıntılı bilgiler vermektedir.²

3.2.1.4. Allah (c.c.)’ın Kullarına Verdiği Nimetler

Bu konuyla ilgili Kur’an’ı Kerim’de birçok ayet vardır. Bereketzâde bu ayetlerden bazılarını ele almıştır. Ale aldığı ayetlerden birisi şudur:

*“O perverdigâr (rızk verip besleyici, terbiye edici) ki arzı size firâş kıldı ve semâyı inşâ eyledi ve semâdan su inzâl edip onunla size rızık için semerât çıkardı. İmdi siz bildiğiniz halde Cenâb-ı Hakk’a emsâl ve şürekâ ittihaz etmeyin.”*³

Bereketzâde bu ayet-i kerimenin tefsirinde öncelikle yeryüzü için kullanılan **فِرَاشًا** kelimesi üzerinde durmaktadır. Yeryüzünün ‘firaş’ kılınmasını Zemahşerî, Fahreddin Er-Râzî, Kâdî Beydâvî ve Ebusuûd Efendi’nin görüşleri çerçevesinde değerlendirmektedir. Buna göre yeryüzünün ‘firaş (döşek)’ kılınmasının anlamı; düz bir zemin yapılması, suyun bütün yeryüzünü kaplamayıp alçaklık ve yüksekliklerle bunun önüne geçilmesi, toprağın ne çok sert ne çok yumuşak yapılmayıp tarıma ve işlemeye elverişli halde yaratılması vs. demektir. Böyle olunca da, insanların her bakımdan huzur ve istirahatlerine uygun olan bir yatak gibi olmaktadır. Bu ise

¹ Bereketzâde, *Necâib-i Kur’âniyye*, s.285-295

² Daha geniş bilgi için bkz: Bereketzâde, *Envâr-ı Kur’an*, s.131-132

³ Bakara 2/ 22

Dünya'nın düz olmasını gerektirmez. Yerkürenin yuvarlak olmasına rağmen çok büyük olması, üzerinde insanların rahatça dolaşmalarını ve istikrar içinde yaşamalarını temin etmektedir. Bereketzâde bu konuda yukarıda ismi geçen müfessirlerin ifadelerinden bazı pasajlar alıntı yapmış ve tercemelerini vermemiştir. Ayrıca Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın *Marifetnâme*'sinden de dünyanın yuvarlaklığıyla ilgili ifadelerini yazısına almıştır. Yine Er-Râzî'nin Bakara 2/165. ayetinin tefsirindeki bazı ifadelerini de eklemiştir. Bütün bunlarla, Dünya'nın düz gibi görünmekle birlikte aslında yuvarlak olduğunu ve ayetten anlaşılması gereken mananın, Allah (c.c.)'ın bunu insanlara bir lütuf ve kerem olarak böyle yapması olduğunu ifade etmeye çalışmaktadır. Bu konuda 'tenbih' diye özel bir başlık açar ve tefsirlerde geçen bazı kelimelerle ilgili olarak insanların "Dünya küre şeklinde değildir" zehabına kapılmış olmalarının sebebinin, Kur'an'da zikrolunan luğavî lafızları, bilim adamları arasında sonradan meydana çıkmış ıstılahî manalara hamletmeleri olduğuna dikkat çeker.¹

Ayet-i kerimenin devamında anlatılan 'gökten su indirilmesi' ve bu suyla 'türlü rızıklar bitirilmesi' hakkında da yine bu müfessirlerden aynen alıntı yaparak konuyu anlatır. Ancak bu alıntıların hangi müfessire ait olduğunu açıkça beyan etmeyip "adı geçen müfessirler" ve "bazı müfessirler" gibi kapalı ifadeler kullanmıştır. Bu yazının son kısımlarında ise Er-Râzî'nin 'felek' konusuyla ilgili bir paragrafını (terceme olarak) alıntı yapmıştır.² Dolayısıyla Bereketzâde bu ayeti genellikle müfessirlerden alıntı yapmak suretiyle tefsir etmiş, kendi görüşlerine çok az yer vermiştir. Ayet Allah (c.c.)'ın kullarına verdiği nimetleri ihtiva etmektedir. Ancak Bereketzâde'nin anlatımında bu husus açıkça ortaya konamamıştır. Yazı genel hatlarıyla okunduğunda sanki Bereketzâde'nin bu ayeti niçin konu edindiği, bununla ne anlatmak istediği, hangi mesajı vermeye çalıştığı net olarak anlaşılmamaktadır. Çünkü ayetle ilgili coğrafi ve fizikî bilgileri verdikten sonra konuyu bitirmiş, bunları herhangi bir yere bağlamamıştır. Bu da konuyu muallakta bırakmakta, bu ayetin seçilip tefsir edilmesinden muradın ne olduğu veya ayetin tefsirinden çıkan neticenin bizi nereye

---

¹ Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.14

² Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.17

götdürdüğü hakkında görüş bildirilmemektedir.

Bu konuyla ilgili diğer bir ayet Bakara Sûresi 29. ayet-i kerimedir:

“O’dur ki arzda olan eşyâyı sizin için halketti. Sonra semâyâ istivâ edip onları heft-âsumân (yedi gök) olarak tesviye eyledi. O herşeyi alîmdir.”

Bereketzâde bu ayet-i kerimenin tefsirini, diğer birçok ayete nazaran oldukça uzun tutmuştur. Önce giriş mahiyetinde ayeti genel hatlarıyla kısaca tefsir eder. Bu tefsirinde ayetin bize Allah (c.c.)’ın kudretinin büyüklüğünü ve nimetlerinin sonsuzluğunu ne kadar güzel tasvir ettiğini zikreder. Allah (c.c.)’ın Dünya üzerinde olan her şeyi insanların emrine musahhar kılmasının en büyük bir lütuf ve kerem olduğunu ifade eder. Ona göre cismanî hayatımızda dünya nimetlerinden bedenî olarak, aklî hayatımızda da istidlâl ve ibretle faydalanıyoruz. Şöyle ki; kara ve denizlerdeki bütün hayvanlar, bitkiler ve cansız varlıklar menfaatimiz ve hazlarımız için bize musahhar kılınmış ve onlardan istifade ediyoruz. Elimizin ulaşamadığı ve gücümüzün yetmediği şeylerde ise yaratıcının kudret ve hikmetini temâşâ ve istidlâl ederek onlardan da aklen ve idrâken faydalanıyoruz. Bu bakış açısı gerçekten farklı ve önemlidir. Daha sonra Allah (c.c.)’ın gökyüzünün ve gök cisimlerinin tanzim ve tesviyesine yöneldiğini ve onları insanlığı hayrete düşürecek mükemmellikte münasip ve muntazam yarattığını ifade eder. Sanatla yapılan bu şeylerdeki güzellik Allah (c.c.)’ın varlığına ve birliğine ve ‘ilim’ ve ‘kemâl’ sıfatlarının yüceliğine en büyük delildir. Akıl sahipleri bunlara bakıp Allah (c.c.)’ın büyüklüğünü anlayabilirler. Bereketzâde de buna vurgu yapmaktadır.¹

Bereketzâde bu şekilde genel manada kısaca ayeti tefsir ettikten sonra müfessirlerin bu konudaki görüşlerine geçer. Onlardan nakledilen; sema ve arzın hangisinin önce hangisinin sonra yaratıldığı hakkındaki görüşleri zikreder. Burada bazı hadislerin Arapçasını vermiş ve bunu dipnotta terceme etmiş, ancak kaynak göstermemiştir. Yine burada ayette geçen ‘yedi’ sayısı üzerinde durarak müfessirlerin bu konu hakkındaki görüşünü de zikreder. Bu görüşler hakkında herhangi bir yorum ve eleştiride

---

¹ Bereketzâde, *Necâib-i Kur’ânîyye*, s.20

bulunmaz. Tefsirlerde geçen bilgileri anahatlarıyla verdikten sonra tekrar kendi yorumlarına başlar.¹

Bereketzâde'ye göre Cenab-ı Hakk'ın bu ayette zikrettiği yer ve göklerdeki şeylerin yaratılmasına ilişkin şeyleri zikretmesinin sebebi, kudret ve hikmetine delil getirmek ve yüksek nimetiyle insanları minnet altında bırakmak içindir. Yoksa göklerin ve yerin yaratılış sırasını bildirmek değildir.² Bu yorum tarzına bakılırsa Bereketzâde ayetlerin hidayet yönüne vurgu yapmakta ve içerikle ilgili fazla yorum yapmanın gereksiz olduğuna inanmaktadır. Bunu Allah (c.c.)'ın bize bildirmemesinin sebebini, insanların onları düşünmeye teşvik edilmesi olarak görmekte, dileyenin bu konuda gerekli araştırmalar ve ilmî çalışmalar yapabileceğini, tedebbür ve tefekkür yolunun insanlar için daima açık olduğunu söylemektedir. Ehl-i Kitab'ın iddia ettiği gibi din ve akıl birbiriyle çelişkili değildir. Ehl-i Kitab'ın bunu iddia ettiği zamanlarda, böyle bir dönemde nazil olan Kur'an, bu ve benzeri birçok ayet-i kerimeyle insanları kainat hakkında düşünmeye, tefekkür ve tedebbüre sevk etmiştir.³

Bereketzâde buradan İslam dünyası ve Batı medeniyetinin akıl ve bilime bakış açısı arasındaki farka girer. Ona göre vaktiyle Hristiyan Avrupa'da din kuralları dışında hiçbir şey kabul edilmeyip akla ve mantığa en ufak bir yer verilmezken, Kur'an'ın yol göstermesi ve teşvik etmesiyle İslam alemi ilim ve teknolojide büyük ilerlemeler katetmişti. Haçlı seferleriyle İslam dünyasının bu zengin fikir ve ilim mirasını Avrupa'ya taşıyan Hristiyan alemi bu ilim medeniyeti üzerinde ayağa kalkmış, ancak bu medeniyete 'Hristiyanlık Medeniyeti' adını vermiştir. Hatta bununla da kalmamış, son iki yüz yıldır 'Akla ve ilme en çok yer veren din Hristiyanlıktır, diğer dinlerde bu gibi şeylerin ehemmiyeti yoktur, hele İslam dini akla ve mantığa tamamen terstir' diyecek kadar ileri gitmişler ve bunun göstergesi olarak da İslam dünyasının geri kalmışlığını göstermişlerdir. Ancak burada yanlış olan şey şudur: İslam dünyasının geri kalmışlığı İslam dininin kendisinden veya onun kitabı Kur'an-ı Kerim'den değil,

---

¹ Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.21-23

² Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.25

³ Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.25

bilakis o dinin ve kitabının gösterdiği çizgiden uzaklaşmak ve İslam'ı gereği gibi tatbik edememekten olmuştur. Ümid ederiz ki İslam dünyası bir gün yine eski azamet ve heybetli günlerine kavuşacak ve ilim ve sanatta yine dünyanın en ileri medeniyetlerini kuracaktır. Bu milletin evlatlarının bu yolda ilerlemesi için biz kendilerine Kur'an'ın hakikatlerini hatırlatıyoruz, diye fikir mütâlâlarında bulunur.¹ Bu görüşlerinde önemli ölçüde Muhammed Abduh'tan nakillerde bulunmaktadır.

Bereketzâde bu ayetin tefsirinin son kısmında Sosyalizm'le ilgili önemli tesbitlerde bulunmuştur.² Bu meseleyi *Envâr-ı Kur'an* tefsirinde de hemen hemen aynı cümlelerle dile getirmiştir.³ Bununla ilgili görüşlerini daha önce zikrettiğimiz için burada tekrar etmeye gerek duymuyoruz.

Görüldüğü gibi Bereketzâde ayetlerin tefsirinde dönemin önemli olaylarını gözeterek Kur'an'ı günün problemlerine çözüm üretecek şekilde tefsir etmeye çalışmakta ve bu şekilde müslümanları uyandırmaya gayret etmektedir.

Allah (c.c.)'ın kullarına verdiği nimetlerle ilgili olarak Ali İmran 3/190,191⁴; Kehf 18/109-111⁵; Sebe' 34/15-19⁶ ve Mülk 67/15. ayetleri⁷ de tefsir etmiştir.

3.2.1.5. Yeryüzünün Allah (c.c.)'ın Salih Kullarına Has Kılınması

*"Biz Zikr'den sonra (Teyrat'ta belirttikten sonra) Zebûr'da dahi yazdık ki, arza salih kullarım varis olurlar."*⁸

Bereketzâde bu ayetin tefsirini neredeyse tamamen Osmanlılar'a hasretmiştir.

---

¹ Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.25-27

² Bkz: Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.28-29

³ Bkz: Bereketzâde, *Envâr-ı Kur'an*, s.165

⁴ Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s. 123-131

⁵ Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s. 277-279

⁶ Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.327-338

⁷ Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.305-315

⁸ Enbiya 21/105

Anlaşıyor ki Bereketzâde, ayette belirtilen ‘arza salih kulların varis olması’nı Osmanlı Devleti’nin üç kıtadaki hâkimiyeti olarak telakkî etmektedir. Osmanlı hükümranlığı ile alakalı yazılmış bazı eserlerden Osmanlılar’ın kıyamete kadar yeryüzünde bâkî kalacağını ve dünyayı adaletle yöneteceğini ifade eden alıntılar yapar. Ama bu konudaki asıl görüşlerini ayrı bir başlık altında vermektedir.¹

Bereketzâde ‘istidrat’ başlığı altında Osmanlı Devleti’nin kuruluşunu bir tarih kitabı formatında anlatır. Haçlı savaşları ve Moğol istilalarının yaşandığı bir devirde Anadolu’ya gelen Osmanlılar’ın atalarının, buralarda çeşitli vesilelerle kaldıktan sonra Söğüt ve Domaniç çevresine yerleşmelerini ve burada büyüyüp gelişerek sonunda bağımsız bir devlet kurmalarını anlatır. Yazı Osman Bey’in Osmanlı Devleti’ni kurmasıyla sona erer.² Doğrusu bu yazıda Bereketzâde ayetin tefsirinden uzaklaşmış ve Osmanlı tarihini anlatmıştır. İlk iki paragraftan sonra konu Osmanlılar’a gelmiş ve bundan sonra bir daha ayete hiç değinilmemiştir. Ayet-i kerimenin tefsirinin tamamen Osmanlılar’a hasredilmesi söz konusudur. Ayetteki genel mananın sadece bir kavme veya bir devlete has kılınması kanaatimizce doğru değildir. Burada Bereketzâde’nin, bu ayetin manasından yola çıkarak konuyu Osmanlı Devleti’ne getirip, halka ve özellikle de genç nesillere atalarını ve onların İslam dinine ne kadar büyük hizmetler yapmış olduklarını hatırlatmaya ve bir tarih bilinci aşlamaya çalıştığı göze çarpmaktadır. Bu ayetin tefsirinde Bereketzâde’nin, Şam müftülerinden Mahmud Hamza’ya ait *el- Burhân ‘alâ bekâ-i milk-i benî ‘Osmân ilâ âhiri’z-zamân* isimli eserden etkilendiği açıkça görülmektedir. Zira adı geçen eserde bu ayetin Osmanlılar’a işaret ettiği iddia edilmektedir.³

3.2.1.6. İbadetin Allah (c.c.)’a Has Kılınması

“Ey nâs! Sizi ve sizden evvel gelenleri yaratan Rabbinize ibadet edin, me’muldur ki

---

¹ Bkz: Bereketzâde, *Necâib-i Kur’âniyye*, s.297-300

² Bereketzâde, *Necâib-i Kur’âniyye*, s.300-304

³ Geniş bilgi için bkz: Hamza, *Bekây-ı saltanat-ı Osmâniyye*, Trc: Bereketzâde İsmail Hakkı, s.12

ittikâ edersiniz."¹

Bereketzâde İsmail Hakkı *Necâib-i Kur'aniyye* isimli eserine bu ayetle başlamıştır. Ona göre bu ayet-i kerime insanları dünya ve ahiret saadeti için kendilerini yaratan Allah (c.c.)'a ibadet etmeye çağırılmaktadır. Bu çağırımı yaparken insanlar arasında hiçbir ayırım gözetmeden bütün insanlığa seslenmektedir. İnsanoğlu bu dünya hayatında olup biten harikulade olayları, Dünya'nın ve insanın yaratılışını, bunlardaki hikmetleri vs. tefekkür ederek bunları yaratanın varlığını kavradıktan sonra, bütün gayretiyle ona ibadet etmeye çalışmalıdır. Çünkü Allah (c.c.) bu ayette insanlığı kendisine ibadet etmeye çağırıyor. Bu ibadetin neticesinde dünya ve ahiret saadeti vadediyor. Bereketzâde'ye göre, her ne kadar ayette **لَعَلَّ** ifadesi geçmiş olsa da, bu ifade hükümdar ve büyük devlet adamları gibi kimseler için kullanıldığında 'ummak' değil 'vaad' manasında olur. Dolayısıyla kâdir-i mutlak olan Cenab-ı Hakk için ise bu mana daha elzemdir. Bereketzâde bu görüşü Zemahşerî'den aldığını belirtmektedir.²

3.2.1.7. İyilik Ve Takva Sahibi Olmak

Kur'an'ı Kerim birçok yerde iyilik ve takvadan bahsetmektedir. Bereketzâde bu konuyla ilgili olarak şu ayeti işlemiştir:

*"Yüzlerinizi cihet-i meşrik ve mağribe döndürmeniz birr (iyilik ve taat) değildir. Ve lâkin birr ol kimselerdir ki, onlar Allah (c.c.)'a ve ahirete ve meleklerle ve Kitab'a ve enbiyâyâya iman etti. Ve hubben lillah (Allah (c.c.) rızası için) akrabaya ve eytâma (yetimlere) miskinlere ve ibn-i sebîle (yolculara) sâillere (ihtiyaç sahibi olup başkalarından istemek zorunda kalanlara) mal verdi ve rikâba da mal vaz' ve tahsîs eyledi. Ve namaz kıldı ve zekatı verdi. Ve onlar muâhade ettikleri zaman ahidlerini ifâ ederler ve mihen (sıkıntılar) ve şedâidde (zorluklar) ve harb ve cihad vaktinde sabır ve metanet gösterirler. İşte sadık olanlar ve takva edenler bunlardır."*³

---

¹ Bakara 2/21

² Bereketzâde, *Necâib-i Kur'aniyye*, s.9

³ Bakara 2/177

Bereketzâde bu ayetin tefsirinde ‘birr’ kavramını Beydâvî, Ebussuûd, *Rûhu’l- Meânî* ve Şeyhzâde’den iktibasla açıklamış ve bu açıklamalarında onlarda geçen bazı kıraat farklılıklarına da yer vermiştir.¹

Ona göre bu ayet hem açıkça ve hem de kinaye yoluyla tüm insanî olgunlukları kapsamaktadır. Çünkü bu olgunluklar temelde şu üç noktada toplanır:

- Sahih itikad,
- İnsanlarla güzel geçinmek,
- Nefsin ıslah edilmesi ve ahlakın güzelleşmesi.

Sahih itikada ayette zikredilen ‘iman’, insanlarla iyi geçinmeye ‘malî hayırlı işlere sarfetmek’, nefsin ıslah edilmesi ve ahlakın güzelleştirilmesine de namaz vs. gibi ibadetler işaret etmektedir. Bundan dolayı; bu özelliklere sahip olanlar iman ve itikatlarına nazaran ‘sadık’ olmakla, insanlarla iyi geçinmelerine nazaran ve hakk ile muamele etmelerine nazaran da ‘takvâ’ ile nitelendirilmişlerdir. Bereketzâde bu yorumları Beydâvî ve Ebussuûd tefsirlerinden aldığını belirtmiştir.²

3.2.1.8. İyiliği Emredip Kötülükten Alıkoymak

Kur’an’da en çok bahsi geçen konulardan birisi budur. Hakkında birçok ayet vardır. Bereketzâde’nin ele aldığı ayetlerden birisi Âl-i İmrân Sûresi 104. ayettir ki şöyledir:

*“Sizden hayra davet eder ve emr-i bi’l- ma’rûf ve nehy-i ‘ani’l- münker eyler bir cemaat bulunsun. Felah bulan onlardır.”*³

Bereketzâde’ye göre; ‘ma’rûf’ dinin ve aklın güzel gördüğü, ‘münker’ ise dinin ve aklın çirkin gördüğü her şeydir. Ayet-i kerimede hitap ümmetin tümüne olduğu halde, bu vazifenin faziletli bir öncü cemaate tahsis edilmesi; müfessirlerin çoğunluğuna göre bu vazifenin farz-ı kifâe olup, diğer meseleler gibi eğer hiç kimse tarafından yerine

---

¹ Bereketzâde, *Necâib-i Kur’âniyye*, s.45

² Bereketzâde, *Necâib-i Kur’âniyye*, s.46

³ Âl-i İmrân 3/104

getirilmezse farz-ı ‘ayn hükmünde olacağı şeklinde tefsir edilmiştir. Ayrıca bu vazife ihtisas ve yetkinlik gerektirdiği için, bu vazifeyi yerine getirecek olanların ancak ümmet içindeki faziletli ve ehliyetli kişiler olması gerekir. Bu vazifenin bu vasıflara sahip olmayan kişiler tarafından yerine getirilmeye çalışılması zararlı neticeler doğurur. Çünkü böyle kişiler bu vazifeyi ifa ederken gerektiği şekilde hareket edemeyip, mesela yumuşaklık gerektiren bir durumda sert tavır takınabilir veya bazı kimselerin münkerde devam etmelerine sebebiyet verecek şekilde münkeri nehyetmeleri ihtimali çok fazladır. Bir de Bereketzâde’ye göre, bu vazifeyi toplu halde yerine getirecek olan kimselerin bu tür işlerine mahsus olan ve meşveret ve müzakerenin yapılabileceği ve ümmetin toplanıp istişare edebileceği özel bir toplantı yeri olması çok iyi olur. Böylece bu vazife daha sistemli ve faydalı bir şekilde yerine getirilmiş olur.¹

Bereketzâde bu bağlamda Maide Sûresi 5/70² ve Nahl Sûresi 16/90. ayetleri³ de tefsir etmiştir.

3.2.1.9. Emaneti Ehline Vermek

Bereketzâde emanetlerin ehline verilmesiyle ilgili şu ayeti konu edinmiştir:

“Tahkîk (gerçekten) Allah (c.c.) size emrediyor ki emânetleri ehline te’diye edesiniz (veresiniz) ve hükmettiğiniz vakit ‘adl ile hükmeyleyesiniz. Allah (c.c.)’ın size va’z ettiği şey ne güzel! Cenâb-ı Hakk semî’dir, basîrdir.”⁴

Bereketzâde ayeti tefsir ederken emaneti hem yöneticilerin belirli makamlara atama yaparken ehil ve yetenekli kişiler ataması, hem de halkın birbirleriyle olan her türlü muamelesinde hak ve adaletten ayrılmaması, dürüst davranması olarak ele almıştır. Bu ayetin sebab-i nüzulü olarak bilinen, Mekke’nin fethinde Osman b. Talha’dan Kabe’nin anahtarlarının önce alınıp sonra Hz. Peygamber’in emriyle iade edilmesi

---

¹ Bereketzâde, *Necâib-i Kur’âniyye*, s.107-108

² Bereketzâde, *Necâib-i Kur’âniyye*, s.181-184

³ Bereketzâde, *Necâib-i Kur’âniyye*, s.245-259

⁴ Nisa 4/58. Kitabın orijinalinde ayet numarası 56 olarak verilmiştir, ancak doğrusu 58’dir.

olayını aktarır. Ayetin sebab-i nüzulu bu olsa da, bu bütün mülümanları kapsamaktadır diyerek tefsirini genişletir. Ona göre insanın muamelesi ya Rabbiyle, ya diğer insanlarla, ya da kendi nefsiyle olur. Bu üç durumda da emanete riayet etmesi gerekmektedir. Rabbiyle olan muamelesinde emanete riayet etmesi, Allah (c.c.)'ın emir ve yasaklarını eksiksiz ve hassasiyetle yerine getirmesi yönüyledir. Diğer insanlarla olan ilişkilerinde emanete riayet etmesi ölçü ve tartıda eksiklik yapmaması, insanların ayıplarını açığa vurmaması, meliklerin ve emirlerin halka adaletli davranmaları, alimlerin halkı batıl taassuplara değil dünya ve ahirette faydalı amel ve inançlara yöneltmesi, eşin namusunu koruyup kocasına ihanet etmemesi gibi çok yönlü ele alınabilir. Kişinin kendi nefsi için emanete riayet etmesi ise, insanın din ve dünya hususunda kendisi için en faydalı ve uygun olan şeyleri seçmesi, şehvet ve gazab sebebiyle zarar göreceği şeylerden kaçınmasıdır.¹ Bu ayetin özellikle emîr ve yöneticilere hitap ettiğini söyleyenler ise; onların emanete riayet etmelerini yetkileri altında bulunan işlere görevli tayin ederken hak ve adaletle hareket etmelerini, göreve layık uygun kişiler getirmeleri, o işleri yönetirken ve insanlar arasında hüküm verirken hiç kimseye haksızlık etmemelerini şeklinde yorumlamışlardır. Zira onların emanete riayetleri bu şekilde olur. Berekzâde özellikle bu yön üzerinde durmaktadır. Buna misal olmak üzere Hz. Ali (r.a.)'den, Kâdî Şüreyh'ten, Ebu Yusuf ve Harun Reşit'ten bazı olaylar nakleder. Bu konuda önemle üzerinde durduğu husulardan biri de hakimlerin gelir düzeyleridir. Ona göre geçim sıkıntısı altında inleyen ve başkasına muhtaç olan bir hakim görevini hakkıyla yerine getiremez ve menfaat sağlamak amacıyla başka yollara tevessül eder. Bu da kazâ makamının ve müessesesinin yıpranması ve toplumun bu yolla çökmesi sonucunu doğurur. Dolayısıyla devletin bu konuda çok hassas ve dikkatli olması gerektiğini, hakimlerin gelirlerini iyileştirip onları başkalarına muhtaç bırakmaması gerektiğini ifade eder. Ayrıca hakimlerin de hemen erken yaşta emekli olup da kenara çekilmemeleri gerektiğini, görevde uzun yıllar kalıp ilimlerinden, tecrübelerinden ve olgunluk devirlerindeki önemli

---

¹ Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.145

görüşlerinden istifade edilmesi gerektiğini söyler.¹

3.2.1.10. Başkasının Malını Haksız Yere Yememek

*“Aranızda mallarınızı bi gayr-i hakk (haksız yollarla) yemeyin ve bilip dururken nâsin emvâlinden bir kısmını ism (günaha sebep olacak şeyler) ile yemek için mallarınızı hakimlerin (hükmüne) düşürmeyin.”*²

Bereketzâde bu ayetin tefsirinde kendisinden hiçbir şey katmamıştır. Zaten ayeti muntazam bir şekilde tefsir de etmemiştir. Ayetin sebab-i nüzulüyle alakalı Ebussuud tefsirinden iki hadiseyi zikreder. Bunun peşinden de Kâdî Şüreyh'e ait bir anekdotu anlatarak yazıyı bitirir.³ Bu tür yazılar ilk bakışta sanki tamamlanmamış veya yazının bazı parçaları sonradan çıkartılmış, yahut bilgiler bir başka yerden alınıp birleştirilmiş gibi durmaktadır. Tamamı okunduğunda belli bir ana fikir vermektedir ama şekil ve anlatım açısından bilgiler düzgün bir biçimde işlenip sistematik olarak sunulmamıştır.

3.2.1.11. Anne- Babaya İyilik ve İtaat

Anne- baba hakkı İslam'da çok önemli yer tutmaktadır. Bereketzâde de bu konuyu şu ayetlerde işlemiştir:

*“Rabbin katiyyen emretti ki ancak zât-ı ulûhiyyetine ibâdet ve ‘ubûdiyyet edesiniz ve peder ve mâderinizden biri veya her ikisi senin nezdinde (yanında, evinde) sinn-i kibere (yaşlılık çağına) vâsıl olurlarsa onlara fert-i ihsan ile (fazlasıyla) ihsan eylesiniz. Şu halde onlara of deme! Onları gızet (kabalık) ile zecr de etme (zorlama), onlara kavî-i kerîm ile hitâb et! Ve onlar için fart-ı merhamet (alabildiğine meerhamet) ve şefkâten nâşî tezellül ve tevâzû kanadını indir ve sen de ki: Yâ Rabbi! Onlar ben küçükken beni büyüttükleri gibi sen de onlara merhamet kıl!”*⁴

Bu ayet-i kerime meydana gelmemizin zahirî sebebi olan ana ve babamıza iyilik ve

---

¹ Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.146-148

² Bakara 2/188

³ Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s .67

⁴ İsra 17/23-24

itaat etmemizi emreden ayet-i kerimedir. Bu ayette Cenâb-ı Hakk kendine şirik koşulmamasını emrettikten hemen sonra anne babaya iyilik etmeyi emretmektedir. Bu da konuya verilen önemi ortaya koymaktadır. Bereketzâde'ye göre ane babaya iyilik ve ihsan her zaman vacip olduğu halde ayette bunun ihtiyarlığa hasredilmesi, ihtiyaç vaktinin genellikle ihtiyarlıkta olduğu içindir. Anne ve babalarımızın bizim büyüüp yetişmemizdeki emekleri sayılamayacak kadar çoktur. Dolayısıyla onlara iyilik ve ihsanda bulunmak her evladın üzerine borçtur ve farzdır. Asi olmak ve üzme ise haramdır. 'Of' bile demenin yasaklanması, diğer fiillerin (dövme, sövme, aşağılama vs.) zaten yasak olduğuna delalet eder. Ana babaya birr ve ihsan etmek; onlara karşı bağıra çağıra söz söylememek, onlara hışım ve gazapla bakmamak, onlara açık ve gizli muhalefet etmemek, hayatta oldukları sürece onlara şefkat ve merhamet gösterip vefatlarından sonra da dost ve ahbablarını ziyaret etmektir.¹

Bereketzâde anne babalara da önemli bir hatırlatma yaparak, evlatlarından iyilik görmek isteyen anne babaların onları güzel bir ahlak ve terbiyeyle yetiştirmeleri gerektiğinden bahsetmektedir. Çocuğu dinî ve ahlâkî terbiyeyle yetiştirmeyen anne babaların, onlardan kendilerine saygı ve hürmet göstermelerini beklemeleri boşunadır. Anne babanın evlat üzerinde hakları olduğu gibi evladın da anne baba üzerinde hakları vardır. Karşılıklı olarak bu haklara riayet edildiği takdirde anne baba ve evlat arasındaki saygı-sevgi ve hürmet artarak devam edecek, Cenab-ı Hakk'ın bu ayetindeki emir ve yasakları hayata geçirilmiş olacaktır.²

3.2.1.12. İnsanlara Güzel ve Yumuşak Davranmak ve Tevekkül Sahibi Olmak

Âl-i İmrân 3/159. ayette şöyle buyurulmaktadır:

"Allah (c.c.)'ın rahmet ve keremi iledir ki onlara mülâyim oldun. Eğer katı yürekli bir bedhuy (kötü huylu) olsaydın, elbette senin yanından dağılırlardı. Şu halde sen onları affet ve onlar için mağfiret talep eyle ve onlarla emr'de (iş hususunda) müşâvere et, bir şeyi 'azm ve tasmîm eyledikte (bir şeye karar verdiğinde) Allah (c.c.)'a mütevekkil

¹ Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.261-266

² Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s 267

ol. Cenâb-ı Hakk tevekkül edenleri sever."¹

Bereketzâde bu ayeti önce kısa ve öz bir biçimde ele alır ve tefsirini yapar. Ayette geçen 'yumuşaklık ve tatlılık' meselesine değinir ve bu konuda Er-Râzî'den alıntı yapar. Buna göre yumuşaklık ve tatlılık Allah (c.c.)'ın haklarından birinin ihlaline yol açmayan durumlarda caiz olur. İfrat ve tefritin ikisi de yerilmiştir. Fazilet orta yolda ve itidaldedir. 'Fezz' ve 'galizü'l- kalp' kavramlarına değinir. Yine Zemahşerî'den Hasan Basrî'nin Hz. Peygamber (s.a.s.)'in istişare etmesiyle alakalı görüşünü nakleder. Ona göre Hz. Peygamber (s.a.s.)'in istişareye ihtiyacı yoktur fakat Allah (c.c.) Hz. Peygamber (s.a.s.)'den sonra istişarenin sünnet haline gelmesi için ona istişare etmesini emretmiştir.²

Bu ayetin yumuşaklık, gönül alma, affedip bağışlama, başkaları için hayır ve mağfiret talep etme gibi güzel ahlâkı, müşâvere ve tevekkül gibi övülen faziletleri ihtiva ettiğini belirterek; bu faziletler arasından tevekkülü ele alır ve bu başlık altında tevekkülle ilgili düşüncelerini dile getirir.³

Müslümanların geri kalmalarının sebeplerini İslam dininde arayan ve bu konuda İslam'a eleştiriler getiren bir çok kişiye cevap mahiyetinde yazılmış bu yazıda Bereketzâde İsmail Hakkı tevekkül kavramının yanlış anlaşıldığını veya bazı kimseler tarafından bilinçli olarak çarpıtıldığını, müslümanların buna kanmamaları gerektiğini söylemekle; aslında bazı kişiler tarafından o dönemin sloganı haline getirilen 'İslam terakkîye manidir' düşüncesini eleştirmekte ve İslam'ı yüceltmekte, tevekkül kavramının doğru şekilde anlaşılıp geri kalmışlığın ona maledilmemesi gerektiğini ifade etmeye çalışmaktadır

3.2.1.13. Gıybet, Sû-i Zann ve Tecessümün (Ayıpların Araştırılmasının) Yasak Oluşu

Önemli ahlakî öğütler veren Hucurât Sûresi'nde şöyle bir ayet bulunmaktadır:

---

¹ Âl-i İmran 3/159

² Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.121

³ Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.112

“Ey iman edenler! Zannın bir çoğundan ictinâb üzere olun! Bazı zann ism’dir (günahtır). Ve teccessüs de etmeyin! Ve birbirinizi gıybet eylemeyin! Sizden biriniz karındaşının ölmüş etini ekl etmeyi (yemeyi) sever mi? Bak, onu kerih gördünüz, Cenab-ı Hakk’tan ittikâ edin, Cenâb-ı Hakk tevvâb u rahîmdir.”¹

İnsanlardaki bazı kötü huy ve davranışların yasaklandığı bu ayeti kerimenin tefsirinde Bereketzâde zandan kaçınmanın gerekliliğinden bahseder. Teccessüs üzerinde durur ve sahabeden bu konuyla ilgili bazı olayları nakleder. Gıybetle ilgili bazı görüş ve rivayetler vererek, gıybetle iftira arasındaki farka ve bazı durumlarda gıybetin caiz olabileceğini söyleyenlerin görüşlerine yer verir.²

3.2.1.14. İslam Hukukunda Adam Öldürmek ve Cezaları

“Sizin için ey ulü’l- elbâb (akıl sahipleri), kısısta hayat var. Belki ictinâb edersiniz.”³

Bereketzâde’ye göre bu ayette kelimelerle ifade edilemeyecek kadar büyük bir hayat vardır. Şöyle ki; öncelikle cinayet işleyen kişi kendisinin de öldürüleceğini bilerek öldürmekten vazgeçer, böylelikle katil ve maktûlün hayatları kurtarılmış olur. Belki de katil öldürdüğü kişinin yakınlarının kisas ve intikam isteğiyle kendisini öldürebileceklerinden korktuğu için onları da veya şahitleri de öldürmeye kalkışacaktır. Bu ayete riayet edip öldürmezse onların da hayatları kurtarılmış olur. Yine katilin kisas ile öldürülmesi durumunda ondan ders alarak aynı fiili yapmaktan vazgeçecek birçok kimseler olabilir. Böylelikle onların ve daha bir çok kişinin hayatı korunmuş olur. Bütün bunlar düşünüldüğünde kısısta çok büyük bir hayat olduğu anlaşılır. Dolayısıyla kisas ayetinin hükmünün uygulanması zahirde cana kıymak gibi görünse de, bu yolla birçok hayat kurtarılmış olmaktadır. Bu ilahî hikmet ve faydaların bir- iki kelimeyle ifade edilmesi ise ayrı bir eşsiz hitab güzelliğidir.⁴

Bereketzâde ayetin tefsirini kısa ve öz şekilde böylece yaptıktan sonra ‘fer’ diye bir

---

¹ Hucurat 49/12

² Bereketzâde, *Necâib-i Kur’âniyye*, s.351-358

³ Bakara 2/179

⁴ Bereketzâde, *Necâib-i Kur’âniyye*, s .50

başlık açarak uzunca fikhî bilgiler verir.¹

Yazının son kısmında ‘tenbih’ başlığı altında ceza ve muhakeme konularına ait önemli fikirler ileri sürmüştür. Bereketzâde’ye göre hukuk ve cezâ kurallarının belirlenmesi ve geliştirilmesi hususunda takip edilecek yol şöyle olmalıdır: Bizim bu konularda yazılmış çok güzel klasik fıkıh kaynaklarımız vardır. Bu kaynakların derinlemesine ve ince bir anlayışla iyice gözden geçirilmesi ve oralarda bizim ahlâk ve adetlerimize, bölge ve memleketlerimize uygun güzel mütâlaalar ve isabetli görüşlerin alınması gerekmektedir. Bu mütâlaalar esas alınmak şartıyla, Batı’nın da ahlâkımıza ve ülkemize uygun düşen hukuk ve ceza kuralları incelenip faydalı olanlar alınarak bu esaslara eklenmek suretiyle oluşturulacak ceza kanunları ümmet üzerinde daha etkili ve caydırıcı olacaktır, idare ve topluma daha faydalı olacaktır. Çünkü ahlâk ve marifet her zaman yalnızca bir yere, bir diyara mahsus değildir. İlmî meseleler her yerde ve her zaman birbirini destekleyip yardımcı olmakla gelişir ve kemale ulaşır. Doğu’nun ve Batı’nın müsbet ve faydalı yönleri, evrensel değerleri daima araştırılmalı ve bu şekilde gelişip ilerlemeye gayret edilmelidir.² Bu görüşleri Bereketzâde’nin fıkha ve hükümlere bakış açısını, evrensel değerlere yüklediği manayı, toplumların hukukî ve siyasî açıdan gelişmesi için yardım ve dayanışmaya ve karşılıklı olumlu etkileşime verdiği önemi ortaya koymaktadır.

3.2.1.15. Kız Çocuklarının Diri Diri Gömülmesi

Bereketzâde cahiliye döneminin en acı olaylarından birisi olan bu konunun anlatıldığı ayeti şu şekilde yorumlamıştır:

“Ol demde ki mev’ûdeye (diri diri gömülen kız çocuğuna) ne günah ile katlolunduğu sorulur.”³

Ayette, cahiliye döneminde Araplarda bulunan kız çocuklarını diri diri gömmeye adetine şiddetle karşı çıktığı ve bunu yapanların çok şiddetli bir biçimde kınandığı

---

¹ Bereketzâde, *Necâib-i Kur’âniyye*, s.51-60

² Bereketzâde, *Necâib-i Kur’âniyye*, s. 63

³ Tekvîr 81/8-9

bildirilmektedir. Bereketzâde ayette “kız çocuğuna ... sorulur” demekle iki maksad güdüldüğünü söylemiştir: Birincisi o yavrucakların gönlünü almak, tesellî etmek içindir. Yani Allah (c.c.) onları kendisine muhatap almakla onlara lütufta bulunmuş ve tesellî etmiştir. İkincisi ise, bu zalimliği yapanları muhatap bile almayarak onlara hitap bile edilmemiş, böylelikle Allah (c.c.) onları kendilerine hitap edilip muhatap alınacak insan zümresinden bile görmemiştir.¹ Daha sonra bu olaylarla ilgili cahiliye devrinin adetinin nasıl cereyan ettiği hakkında bilgi verir. Hz. Ömer (r.a.)’in bu konuyla ilgili meşhur rivayetini aktarır. İslam gelmeden önce cahiliye Araplarının ne kadar vahşi olduklarından, İslam’ın gelmesiyle kendilerinin ne büyük bir değişikliğe uğrayıp aleme örnek fâzıl insanlar seviyesine ulaştıklarından bahisle yazıyı bitirir.

3.2.1.16. Helal- Haram Sınırlarının Belli Oluşu ve İsrafın Haramlığı

Bereketzâde bu konuyla ilgili A’raf Sûresi’nin 31-33. ayetlerini ele alır.

Bereketzâde ilk ayeti tefsir ederken, bu ayetteki ‘zînet’ ifadesine müfessirlerin ittifakla ‘setr-i avret’ manası verdiğini ifade etmiştir. Cahiliye devrinde Arapların Kabe’yi çıplak olarak tavaf etmeleriyle alakalı olarak inen bu ayette, namaz vakitlerinde en güzel elbiselerin giyilmesi teşvik edilmektedir.² Daha sonra israf ve cimrilik üzerinde durarak, bu konuda ifrat ve tefrit noktasında olmamak gerektiği, ikisinin ortasında bir yol takip edilmesi gerektiği dile getirilmiştir. Burada özellikle sağlıklı beslenme ve beden sağlığına dikkat etme, az yeme, vücudu yormama vs. gibi sağlıklı yaşam prensipleri üzerinde durur ve bu konularla ilgili hadisler ve olaylar aktarır.³

Bereketzâde’ye göre ikinci ayet-i kerime, fakihlerin ‘eşyada aslanan ibahadır’ kuralına delil teşkil ettiğini söyledikleri ayettir. Ancak ayette de belirtildiği gibi eşya aslolarak müminler için yaratılmıştır, fakat kafirler de dünya hayatı boyunca ondan istifade edeceklerdir. Ahirette ise tamamen müminlere has kılınacaktır.⁴

---

¹ Bereketzâde, *Necâib-i Kur’âniyye*, s.417

² Bereketzâde, *Necâib-i Kur’âniyye*, s.200

³ Bereketzâde, *Necâib-i Kur’âniyye*, s.199-206

⁴ Bereketzâde, *Necâib-i Kur’âniyye*, s.207

Üçüncü ayette geçen ‘fevâhiş’ kelimesinin ‘büyük ve aşırı kabahat’ ve ‘fazla olan büyük günah’ manasında olduğunu ifade etmiştir. Bu ayet de Allah (c.c.)’ın yasakladığı herhangi bir şeyi hiç kimsenin helal sayamayacağı gibi, helal kıldığını da kimsenin haram sayamayacağı bildirilmiş; dolayısıyla helal ve haramı belirleyenin ancak Cenâb-ı Hakk olduğu tekid edilmiştir.¹

3.2.1.17. İçki ve Kumarın Haramlığı

Her dönemin en büyük hastalıklarından olan bu hastalıklar Kur’an-ı Kerim tarafından tedrici bir biçimde yasaklanmıştır. Bunların yasak olduğunu bildiren ayetler Mâide Sûresi 90-92. ayetlerdir.² Bereketzâde ayet-i kerimelerin tefsirini genel manada verdikten sonra bu ayetlerde yasaklanan şeylerden özellikle içki ve kumar üzerinde durur. İçki ve kumarın yasak kılınmasının maddî ve manevî sebeplerini izah ettikten sonra içki yasağı hakkında bilinen tedricî merhaleleri ve bu aşamalarda inen ayetleri zikreder. Bu tadrîcilikteki hikmetten bahseder. Daha sonra da bazı fıkıh kitaplarının ilgili bölümlerinden içki ve sirke vs. gibi bazı içecekler hakkındaki fetvaları aktarır. Yine aynı şekilde ‘önemli bir ayrıntı’ başlığıyla, bazı fıkıh kitaplarından, haram kılınan şeylerin bazı hastalıkların tedavisinde kullanılıp kullanılmayacağı hakkındaki görüşleri verir. Yazısının sonlarına doğru, bugün insanlık aleminin içki ve kumar yüzünden karşı karşıya kaldığı tehlikeleri ve Ümmet-i Muhammed’in bu tehlikelerden diğer milletlere göre çok uzak olduğunu, ancak yine de ilim ve din adamlarının her ortamda bunların zararlarını ve haramlıklarını anlatmaya özen göstermeleri gerektiğini ifade eder.³

3.2.1.18. Ölçü ve Tartıda Dürüstlük

Kur’an-ı Kerim ölçü ve tartıda hile yapanları şiddetle uyarmakta ve bunu kesinlikle yasaklamaktadır. Konuyla ilgili olarak Bereketzâde Mutaffifin Sûresi’nin 83/1-6. ayetlerini ele alır. Bereketzâde ölçü ve tartıda ve insanlarla olan ticarî muamelelerde

---

¹ Bereketzâde, *Necâib-i Kur’âniyye*, s.208

² Bereketzâde, *Necâib-i Kur’âniyye*, s.187. Kitabın orijinalinde ayetlerin numaraları 93-95 olarak verilmiştir. Doğrusu 90-92’dir.

³ Bereketzâde, *Necâib-i Kur’âniyye*, s.187-197

adalet ve dürüstlüğün emredildiği bu ayetleri tefsir ederken; alışverişte zulüm, hile ve hıyanet eden hiçbir tacirin kazancında sebat edemediğini ve türlü türlü sıkıntılara düşüp sonunda zarar ve ziyana uğradığını, doğruluktan ayrılmayan bütün tacirlerin de sonunda daima kazançlı çıktığını bildirmekte ve sahabe ve İslam tarihinden bu konudaki çeşitli rivayetlerle yazısını bitirmektedir.¹ Bu yazı *Necâib-i Kur'aniyye*'nin son yazısıdır. Bu yazının sonunda, ticarî faaliyetlerle alakalı olarak kurulan 'Ahilik Teşkilatı'na dair iki tebliğ ve memuriyet döneminde ticari faaliyetlere ilişkin yaptığı bir düzenlemeyi konu edinen üç ek yazı bulunur. Bunların ayetin tefsiriyle direkt alakası olmayıp, sadece ticaretle alakalı olduğu için buraya eklemiştir.²

3.2.1.19. İslam'ın Temizliğe Verdiği Önem

*"...Allah (c.c.) size güçlük vermek için murâd etmez, velâkin size tathîr ve tanzîf ve size olan nimetini itmâm (tamamlamak) için murâd eder. Me'muldur ki (umulur ki) teşekkür edersiniz."*³

Bu ayet boy abdesti ve namaz abdestinin emredilip açıkça tarif edildiği önemli bir hüküm ayetidir. Ancak Bereketzâde ayetin baş tarafını almamış, sadece bu emirlerden muradın bildirildiği son kısmı almış ve bu kısmı değerlendirmiştir. Bereketzâde genel anlamda 'tahâret' konusuyla alakalı olan bu ayeti tefsir ederken, tahâretin lugat ve istilâh manalarını verdikten sonra İslam toplumlarının tahârete ve temizliğe verdikleri önemden bahseder. Bunun en büyük göstergesinin, fethedilen yerlerde hemen su yolları yapılarak şehre su getirildiğini ve hamam, şadırvan, çeşme gibi temizlik merkezlerinin inşa edildiğini zikreder. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in temizlikle ilgili hadislerine ve bazı uygulamalarına yer verir. Misvak kullanmanın teşvik edildiği hadisten hareketle, diş etleri hakkında ayrıntılı bilgiler verir. Haftada bir kere edep yerini tıraş etmenin, banyo yapıp temizlenmenin, saç sakalı temiz tutup güzel kokular sürünmenin öneminden bahseder. Bedende bulunan kirlerle alakalı çok ayrıntılı

---

¹ Bereketzâde, *Necâib-i Kur'aniyye*, s.423-425

² Bereketzâde, *Necâib-i Kur'aniyye*, s.427-441

³ Maide 5/6. Kitabın orijinalinde ayet numarası 7 olarak verilmiştir. Doğrusu 6'dır.

bilgiler vermesi ise enteresandır.¹ Bu bahisler sanki bir temizlik kitabını andırmaktadır. Beden temizliğinin nasıl yapılacağını en ince teferruatına kadar anlatması, bu konuya verdiği önemi göstermektedir.

3.2.1.20. İslam'da Borç İlişkileri

Borç ve borçlular arasındaki ilişkilerin anlatıldığı ayet-i kerime, Kur'an'ın en uzun ayeti olan Bakara Sûresi 282. ayetidir. Bereketzâde İsmail Hakkı 'müdâyene ayeti" diye bilinen bu ayeti, Bakara Sûresi'nin sonlarına doğru zikredilen ahkâm ayetlerinden birisi olarak konu edinmiş ve tefsir etmiştir. Günlük hayatta çok sık karşılaşılan durumlardan birini ihtiva etmesi hasebiyle açıklamaya ihtiyaç duymuş olabilir. Bu ayetin öncesinde zikredilen ribâ (faiz) ile ilgili hükümlerde malın helal yoldan elde edilmesi emredilmiştir. Bu ayetle de, helal yoldan elde edilen bu malların alışverişinde takip edilmesi gereken yöntemler açıklanmaktadır. Bereketzâde'ye göre, Kur'an lafızlarında genellikle tercih edilen kısa ve öz anlatımların yerine, bu ayette konunun uzun uzun ve ayrıntılı bir biçimde anlatılması, konuya verilen ehemmiyeti ve ihtiyata teşviki göstermektedir.²

Bereketzâde ayetin tefsirine başlarken önce alışveriş şekillerinden bahsetmekte, bu ayetle ilgili olan alışveriş çeşidinin sadece iki tür alışveriş olduğunun ittifakla kabul edildiğini beyan etmektedir. Yine 'tedâyin', 'deyn', 'müsemmâ' gibi lafızları da bazı tefsirlerden iktibasla açıklar.³ Yazma ve şahit tutmanın hikmeti ve pratik faydaları üzerinde birkaç söz eder. Ayetteki yazma ve şahit tutmayla ilgili ibarelerin mutlak emir manasında değil, daha güzel olana teşvik manasında tavsiye olarak kabul edildiğini söyler. Katiplerin yazma esnasındaki tutumlarının nasıl olması gerektiğine değinir. Alım satım esnasında şahit tutulmasının mahiyetinden ve tutulacak şahitlerin vasıflarından bahseder. Ticarete tarafların ve şahitlerin hiçbir surette zarara uğratılmaması gerektiğini önemle zikreder. Ayette geçen emir lafızları ve bazı zamirlerin merci'i hakkındaki kıraat farklılıklarına ve bunların hükümlere yansımalarına

---

¹ Bkz: Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.173-179

² Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s .70

³ Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s .72

dair farklı görüşlere yer verir. Ancak bunların hepsinde göze çarpan husus şudur ki; Bereketzâde bu ayetin tefsirinin neredeyse tamamını hep başka tefsirlerden nakil yoluyla almıştır. Bu tefsirler Bereketzâde'nin tefsirdeki başlıca kaynakları olan Er-Râzî, Beydâvî, Ebussuûd ve Şeyhzâde tefsirleridir.¹ Bereketzâde kendisinden neredeyse hiçbir şey katmamıştır diyebiliriz. Dolayısıyla ayetle ilgili bütün ahkâmı ve durumları açıklamış olmakla birlikte, kendi görüşlerine yer vermediği için bu konularda nasıl bir tutum izlediğini ve genel kabul körmüş hükümlere ve uygulamaya ait yeni bir düşüncesi veya yorumu olup olmadığını tespit edemiyoruz. Görünen o ki, klasik kaynaklarımızda yer alan hüküm ve yorumları aynen kabul etmekte, ahkâm ayeti olduğu için herhangi bir te'vil ve açıklamaya girmemekte, olayı tamamen fikhî boyutu ve bilinen hükümleri çerçevesinde sunmaktadır.

3.2.1.21. İslam Hukukunda Şahitlik ve Noter Müessesesi

Bereketzâde bu konuyla alakalı olarak Bakara Sûresi 283. ayeti ele almıştır.² Bu ayet hüküm açısından aslında önceki ayetin devamı niteliğindedir. Bereketzâde bu ayeti tefsir ederken de yine -bir önceki ayette olduğu gibi- adı geçen müfessirlerin görüşlerine müracaat ederek, ayeti onların görüşlerine paralel olarak işlemiştir. Ayette geçen 'rehin' kavramıyla ilgili bilgiler verir. Bu hükmün seferde mi ikamet halinde mi uygulanacağı, hikmeti, alimlerin bu hükmün emir mi ibaha mı ifade ettiği hakkındaki farklı görüşleri, şahadetin gizlenmemesi gerektiği, bunun taraflara zarar vereceği için yasaklandığı vs. zikredilir. Bereketzâde'nin burada rehmin tanımı ve mahiyetiyle ilgili *Mecelle*'den alıntı yaptığını görüyoruz. Ancak genellikle konuya girerken verilen lugat ve ıstılah anlamı ve bundan türeyen farklı kavramların tanıtılmasını Bereketzâde daha sonralara bırakmıştır. Bu pek tercih edilen bir metod değildir ve bir yöntem yanlışı olarak göze batmaktadır. Konuya girerken bu tanımları verip daha sonra açıklamaya başlasaydı daha veciz ve sistematik bir sunum olabilirdi. Bu tanımları verdikten sonra da kaynakları olan malum tefsirlerin konuya bakışı çerçevesinde ve büyük oranda

¹ Bkz: Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s .71-79

² Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s .81. Kitabın orijinalinde ayet numarası 284 olarak verilmiştir. Doğrusu 283'tür.

onlardan alıntı yaparak ayeti tefsir eder.¹ Önemli fıkıh kitaplarından olan *Mülteka'l-ebhur* ve onun şerhi *Mecme'u'l- enhur*'un '*Kitabü's- şehâdât*' bölümlerinden, had cezalarında şahitliği gizlemenin açığa vurmaktan daha efdal olduğuna dair açıklamaları ve bu konuda Hz. Peygamber (s.a.s.)'den nakledilen olay ve hadislerle ilgili bilgiler verir.²

Bereketzâde bu yazının sonunda noterlik müessesesiyle ilgili görüşlerini içeren bir bölüm ele almıştır. 'Önemli bir ayrıntı' başlığı altında zikrettiği görüşler onun bu konudaki şahsî düşüncelerini içermesi açısından değerlidir. Ona göre noterlik müdâyene ayetinden hareketle İslam aleminde oluşturulan çok önemli bir kurumdur ki bugün buna 'Mukâvelât Muharrirliği' denir. Vaktiyle sözkonusu kurumda görev yapan kimselere 'adl (çoğulu 'udûl')' denilirdi. 'Kâtib-i vesâik (çoğulu 'Küttâb-ı vesâik')' (vesikalar katibi) de denirdi. Her iki isimlendirme de **وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ** ibaresinden alınmıştır. Birincisinde **بِالْعَدْلِ** ifadesine, ikincisinde **كَاتِبٌ** lafzına itibar edilmiştir. Söz konusu kurum ve görevlileri kadılık makamına bağlıydı. Bu kurumda görevlendirilecek memurlar kadılar tarafından seçilip tayin edilirdi. Bu hizmet çok önemli ve görev sahaları bu günkü noterlerin görev sahalarından çok daha genişti. Bu göreve atanmak başlıca iki şarta bağlıydı: Kişilik olarak adaletli, dürüst, kınanma ve ayıplanma gibi kusurlardan uzak olan güvenilir bir kimse olması ve vesikalarla ilgili bilgilerde (alanında) uzman ve yetkin olması. Bazı yerlerde çarşı- pazarda bunlara mahsus bürolar vardı ve vatandaşlar alışveriş, miras, hibe vs. gibi muamelelerinde bunlara müracaat ederek şer'î kaidelere uygun ve resmî geçerliliği olan evraklar tanzim ettirir ve tutanaklara geçerlerdi.³ Bereketzâde bu müesseselerin ve buralarda görev alacak kişilerin vasıflarını anlatma hususunda *Mu'înü'l- hükkâm* isimli eserden alıntı yapar. Bu göreve ehil olmayanların getirilmemesi gerektiği üzerinde de ısrarla durur ve oldukça detaylı bilgiler verir.⁴ Bu bilgiler ve ortaya koyduğu düşünceler Bereketzâde'

---

¹ Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s. 81-85

² Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s. 86

³ Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s. 87-88

⁴ Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s. 94

nin ne kadar ileri görüşlü ve sistemin işlemleriyle alakalı sorunlara ne kadar vakıf olduğunun, çözümü konusunda önemli fikirlerinin bulunduğu göstermektedir. Bunda başsavcılık yapmış olması ve sistemin içinden gelip, adliye ve hukuk alanında yaşanan sorunları iyi bilmesi, günlük yaşamla alakalı problemleri iyi analiz edebilen sosyolojik bir bakış açısına sahip olmasının önemli rolü vardır. Kurumlarda ve sistemde yapılabilecek ıslahat ve düzenlemelere ilişkin görüşlerinin değeri ve faydası, bugünden baktığımız zaman daha net olarak görülmektedir.

3.2.1.22. Nikahın Hikmeti ve Evlilik Müessesesi

Nikah ve evlilik müessesesi hem fert ve hem de toplum açısından son derece önemli konulardan birisidir. Bereketzâde bu önemli konuyu şu ayet kapsamında değerlendirmektedir:

“Sizden zevce ve zevcesiz bulunanları ve köle ve cariyelerinizden salâh halleri olanları âhara tezvîc edin (evlendirin). Eğer fakir iseler Allah (c.c.) onları fazl u keremiyle ganî eder. Allah (c.c.) vâsi'dir, alîmdir.”¹

Bereketzâde'ye göre, nikah beşer cinsinin bekâsına sebep olması itibariyle bizzat maksuttur. Bununla kastedilen amaçların en önemlilerinden bir tanesi nesebin korunmasıdır. Neseb ahlak temizliğine, ülfet ve terbiyenin güzelliğine, şefkatin artmasına sebep olduğu için mutlaka korunmalıdır.² Evlilikle ilgili rivayet edilen bazı hadisleri zikrettikten sonra sahabe hayatından bir iki örnek verir. Ayette hür ve kölelerin ayrı ayrı zikredilmesi ve kölelerin evliliğinin iyi halleri gözetilerek yapılması konusunu; bunların tasarruflarında farklı oldukları ve kölelerin efendilerine bağlı olmaları sebebiyle evliliklerinin efendilerinin uygun gördüğü durumlarda olabileceği şeklinde açıklamıştır.³ Evliliğin rızık bolluğuna ve berekete vesile olacağını da beyan eder.

Bereketzâde evliliğin teşvik edilmesinin sebeplerinden birinin de çocuk yapmak ve

---

¹ Nur 24/32

² Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.320

³ Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.322

çoğalmak olduğunu zikreder. Buna bağlı olarak son zamanlarda az çocuk yapma gibi bir davranış sergilendiğini, bunun yanlış ve çok üzücü olduğunu ifade eder. Amerika'lı çağdaş bir yazarın, aynı tutumun Amerika'da bulunduğunu ve bu sebeple Amerika'da nüfus artışının durduğunu söylediğini; bu tarz bir düşüncede olan milletin geleceğinden korkulması gerektiğini belirttiğini aktarır. Dolayısıyla evlilikten maksadın nesebi korumak ve çoğalmak olduğu dikkate alınır, az çocuk yapmak istemenin sakıncalı ve bize ilerde zararı dokunacak yanlış bir düşünce olduğunu söylemektedir.¹

Boşanmanın İslam'da en hoş görülmeyen helal olduğunu ve mümkün olduğu kadar evlilik müessesesini devam ettirmek gayreti içerisinde olunması gerektiğini; ancak çok şiddetli geçimsizliklerde bu yola müracaat edilmesi gerektiğini belirtir. İslam'ı eleştiren Batı'nın, bugün boşanmayı umumî olarak kabul ederek İslam'ın bu konudaki hükmüne tabi olmasının da, boşanmanın helal kılınmasındaki hikmeti açıklayan bir delil olarak yeterli olduğu görüşündedir.²

3.2.1.23. Toplumsal Birlik ve Beraberliğin Önemi

Bereketzâde konuyu Âli İmran Sûresi'nin 3/103. ayetinin tefsirinde işler. Bu ayet-i kerime, üzerinde çok durulan ve müslümanların birlik ve beraberliğini konu edindiği için her ortamda dile getirilen bir ayettir. Bereketzâde'nin yaşadığı dönem ve ortam dikkate alınır; milliyetçilik akımlarının had safhada olduğu, siyasî ve kültürel kargaşanın yoğun olarak yaşandığı bir dönemde, toplumun birlik ve beraberliğinin temini için uğraşan bir ilim ve fikir adamının bu ayet-i kerimeyi konu edinip bununla ilgili bir yazı kaleme alması gayet normaldir. O da bu konuya dikkat çekmek üzere, kıraat farklılıklarına, nahvî kaidelere vs. hiç girmeden, akıcı bir üslupla ayeti yorumlar ve 'intibah (çıkartılacak ders)' diye bir başlık açarak mesajını verir.

Bereketzâde son zamanlarda bazı kavimler adına özel cemiyetler, loncalar, teşkilatlar oluşturulduğundan bahseder. Ona göre; bir bilim dalının ilerletilmesi, bir sanatın

---

¹ Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.324

² Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.325

yaygınlaştırılması, bir ticaretin gelişmesi, yardımlaşma ve dayanışmanın artması gibi fertlerin ve devletin yararına olabilecek her türlü faydalı iş için dernek, cemiyet vs. gibi müesseselerin kurulması son derece güzel ve hatta gereklidir. Bu gibi faaliyetler içerisinde bulunanları toplum takdirle karşılar ve gelişip ilerlemeleri için de her türlü kolaylık ve yardımı gösterir. Ancak; her hangi bir ırka veya millete mensup özel teşkilatların ve cemiyetlerin kurulması bu şekilde değerlendirilemez. Çünkü bir Osmanlı vatandaşı nazarında ümmetin tüm fertleri, vatanın her yanı eşit olup; birini diğerinden, bir kavmi ötekenden, bir diyarı öbüründen ayrı tutmaya makul hiç bir sebep yoktur. Bir Osmanlı bütün bir ülkenin ve bütün vatandaşların aynı haklara sahip olmasını, vatanın her yanın aynı medeniyet ve gelişmişliğe sahip olmasını, ihtiyaçların birlikte ve toplu düşünülmesi gerektiğini bilir ve böyle inanır. Onun için, böyle her kavim adına ayrı ayrı dernek ve cemiyetler oluşturulması, bunların hep kendi ırk ve mensuplarının menfaatleri adına çalışmalar yapması, toplumların en büyük gayesi olan vahdeti zedeleyip yok etmeye sebep olacağından toplumun yararına olmasa gerektir. Bize düşen, fırka fırka olup düşmanların avı olmamak, sağlam bir bina gibi yekvücut olmaktır.¹ Burada *Mesnevi*'den bazı beyitler iktibas eder. Kur'an'ın Müslümanlar arasında nasıl bir birlik ve kardeşlik tesis ettiğini, misal olarak da Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki düşmanlığın nasıl bir anda kardeşliğe dönüştürüldüğünü mukayese ederek -Mevlâna'nın yorumuyla- anlatmaya çalışır. Netice olarak muhtelif Müslüman toplumlar milliyetleri ve ayırıcı özellikleri bakımından birbirini destekleyen birer kardeştir. Hakikatte ise sıkılıp tek bir sıra halini almış üzüm taneleri gibi, kendilerinden milliyetleri ve ayırıcı özellikleri soyutlanmış ve tek bir millet mahiyetini almışlardır. Görüldüğü gibi; Fransız inkılâbının ve bunun getirdiği milliyetçilik akımlarının özellikle Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı yurdunda körüklenmesini ve bu yolla devleti oluşturan unsurların tefrika edilip ülkenin parçalanmasını isteyen dış güçlere karşı; bu tür duygu ve davranışların Osmanlı'da meydana getireceği yıkıcı etkiyi gözler önüne sermek ve toplumu bu konuda aydınlatmak isteyen her Osmanlı aydını gibi Bereketzâde de bu konuya dikkat çekmekte ve ümmetçilik düşüncesine vurgu yapmaktadır.

---

¹ Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.100

Bu yazı ilk olarak *Sırât-ı müstakîm* mecmuasının 1324 tarihli 10. sayısında yayımlanmış,¹ daha sonra *Sebilü'r-reşâd* mecmuasının 1329 tarihli 283. sayısında da tekrar yayımlanmıştır.²

3.2.1.24. Allah (c.c.)'a ve Ulu'l- emr'e İtaat ve İmamet Konusu

Kur'an-ı Kerim'de Nisa Sûresi 59. ayette şöyle buyurulmaktadır:

*“Ey iman edenler! Allah (c.c.)'a itaat edin ve rasûlüne ve sizden olan ülü'l- emr olanlara dahi itaat edin. İmdi, eğer bir şeyde tenâzu' (çekişme, ihtilafa düşme) ederseniz o şeyi Allah (c.c.) ve rasûlüne reddedin (arzedin), eğer siz Allah (c.c.)'a ve yevm-i ahirete iman etmişseniz.. Bu hayırdır ve esasen meâl ve akibetçe pek güzeldir.”*³

Bu ayet Bereketzâde'nin uzunca tefsir ettiği ayetlerden biridir. İslam dünyasında bu ayet üzerinde bir çok tartışmalar ve siyasî ihtilaflar vuku bulmuştur. Siyaset ve toplum yapısıyla yakından ilgilenen Bereketzâde de bu ayeti konu edinmiştir. Bereketzâde'ye göre, bu ayetten önceki ayette idarecilere hak ve adalete riayet etmelerinin, sonra da insanlara onlara itaat etmelerinin emredilmesi; itaatın hak ve adalet üzere olma şartına bağlı olduğunu bildirmek içindir. Dolayısıyla kendilerine itaat edilmesi emredilen 'ülü'l- emr'den maksat hak ve hukuka riayet eden dürüst ve adil idarecilerdir. Toplum içerisinde yaşamak belirli nizam ve intizamlara riayet edilmesine bağlıdır. Bu düzeni sağlayan ve gerekli yasama ve yürütme faaliyetlerini gerçekleştirenler ise idareciler veya halifelerdir. Onların emirlerine itaat etmemek toplum düzenini bozacağından, böyle toplumların bekası mümkün olmaz. Dolayısıyla toplumun bekası için halifeye veya idarecilere itaat şarttır. Ancak bu itaat, emir ve halifelerin, yani idarecilerin hak ve adalet üzere olmalarına bağlıdır. Allah (c.c.)'a isyan üzerine itaat olmaz. Ayette geçen 'sizden olan emir sahiplerine' kaydının anlamı budur. Yani Allah (c.c.)'ın emir ve yasaklarına saygılı olan, bunları çiğnemeyen ve idaresini buna göre yapan, buna

---

¹ *Sırât-ı müstakîm*, I, 103, s.148-149

² *Sırât-ı müstakîm*, XI, 283, s.353-354

³ Nisa 4/59. Kitabın orijinalinde ayet numarası 57 olarak verilmiştir, doğrusu 59'dur.

itaate teşvik eden emir sahiplerine itaat farzdır. Yoksa harama ve isyana çağırın emir sahiplerine itaat edilmez.¹

Bereketzâde *Ihyâ'*dan bu konuyla ilgili Abbâsî halifelerinden Ebu Ca'fer el-Mansur'un başından geçen uzunca bir rivayeti ihtisar ederek nakletmiştir. Bu olayda halifenin hatalarını uzun uzun inceleyerek yüzüne vuran ve kendisini uyaran bir vatandaşla halife arasında geçen diyalog konu edilmiştir.²

Bereketzâde'ye göre, bir milletin talihsizliğinin ve düşkünlüğünün asıl sebebi kendisidir. Bir toplum kendilerinde olan güzel halleri değiştirmedikçe Allah (c.c.) onlara vermiş olduğu huzur ve afiyeti bozmaz. Fakat kötü ahlaka mübtelâ olan bir toplum her yönden çöküntüye uğrar ve sonunda yıkılıp gider. Onun için milletlerin ve toplumların kendilerinde olan güzel huy ve meziyetleri daima muhafaza etmeleri, diğer kavimlerde olan başka güzel huy ve işleri de örnek alarak kendilerini geliştirmeye çalışmaları gerekir. Ancak bu şekilde hayatîyetlerini devam ettirebilirler ve huzurlu olurlar.³

Bereketzâde burada 'imamet' meselesine de girmiştir. Ona göre bizde imamet/hilafet vahiy yoluyla Allah (c.c.) tarafından bildirilmez. Müslümanlar kendi aralarında imamlarını seçerler. Bu son derece önemli bir iştir. Öyle ki, İslam geleneğinde, halife öldüğü zaman yeni halife seçilmeden ölen halife defnedilmez, hemen yeni bir halife seçildikten sonra toprağa verilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) de dahil olmak üzere, onun ölümünden itibaren hep bu usul uygulanmıştır. İmamet meselesi Kelâm ilminin de önemli konularından birisidir. Bu konuyla ilgili çok yoğun tartışmalar ve çekişmeler yaşanması bu meselenin öneminden ve hayatî fonksiyonundan kaynaklanmaktadır. Hanefî imamlara göre müslümanların imamının Kureyş'li olması şart değildir. Bu konuyla ilgili 'İmam Kureyş'tendir.' hadisi hilafetin ilk otuz yıllık raşid halifeler dönemine şamildir. Bu devirden sonra müslümanlar hak ve adalete en uygun biçimde

---

¹ Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.153-158

² Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.158-165

³ Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.165-168

ve o makama en layık olacak kişiyi imam olarak seçerler ve ona itaat ederler.¹ Bereketzâde'nin üzerinde durduğu bir husus da, imamet makamında bulunan kişinin kendini halktan soyutlamaması, halkla içiçe olması, herhangi bir şikayet iletilmek istendiğinde kolay ulaşılabilmesi ve hiçbir zaman kendini lüks ve şatafatlı saraylara hapsedip tebasıyla arasına mesafe koymaması gerektiğidir.

3.2.1.25. Müslümanların Askerî Yönden Daima Güçlü ve Olası Tehlikelere Karşı Hazırlıklı Bulunmaları

Milletler arası ilişkilerde barışçıl olmak her zaman birinci amaçtır. Ancak bazen savaş da kaçınılmaz olmaktadır. Bu gibi durumlarda Müslümanların yenilgiye uğramamaları için her zaman uyanık ve olası savaşlara karşı hazırlıklı olmaları Enfâl Sûresi 60,61. ayetlerde zikredilmektedir.² Bereketzâde'ye göre bu ayetler İslam devletinin savaşta ve barışta her zaman teyakkuzda olması gerektiğini ve düşmanla savaş çıkması halinde yenilgiye uğramamak için sürekli ve kuvvetli bir ordu hazır bulundurulması gereğini ifade etmektedirler. Savaşta kuvvetli olmaya yarayacak her ne varsa hepsinin elde edilmesi ve hazırlanması gerekir. Barış içinde ve güvenle yaşamının en önemli sebeplerinden birisi de kuvvetli olmak ve düşmanların gözünde çetin olmaktır. Onun içindir ki kuvvetli bir ordu sulh ve barış içinde olmanın en büyük garantisidir denilmiştir. Bu ayetler her asırda savaş kuvvetlerinin o asrın gerektirdiği şekilde hazırlanması gerektiği, asrın icaplarına ve teknolojisine uygun en gelişmiş techizat ve savaş tekniklerinin kullanılmasını ifade eder. Burada 'bağlanan atlar' tabiri üzerinde durulmuştur. Bu tabir savaş kuvvetlerinin tamamını ihtiva etmekte iken özellikle bu kuvvetlerin zikredilmesi, savaşta bu kuvvetlerin (süvarilerin) diğer kuvvetlere oranla daha etkili ve eşsiz bir güce sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Savaş için beslenen atlarla ilgili hadis-i şerifler ve hadiseler nakletmiştir.³ Elbette bu asırda bu birimin yerini tank birlikleri, savaş uçakları vs. gibi en etkili savaş birlikleri almış durumdadır.

---

¹ Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.168-170

² Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.211. Kitabın orijinalinde ayet numaraları 62-63 olarak verilmiştir. Doğrusu 60-61'dir.

³ Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.211-214

Bereketzâde burada İslam düşmanlarının İslam'ı savaş diniymiş gibi göstermeye çalışmaları konusuna değinir. 'Cihad' kavramına yöneltilen ithamları dile getirir. Bu eleştirilerin savunmasını yaparken İslam'da maksadın tevhid, vaaz ve ahkâm olduğunu, bu emelleri gerçekleştirmede fiilen bir engelleme olmadıkça müslümanların muhaliflerine savaş açmadığını, tarihte bunun bir çok göstergesi olduğunu ifade eder.¹ İslam'da aslolan barıştır. Ayette geçen 'düşmanları böylelikle korkutursunuz' manasından maksat, düşmanların müslümanların kuvvetinden çekinerek savaşa yeltenmemeleri, böylelikle de savaşız barış içerisinde bir ortam oluşturulmasına teşviktir. Ama bütün bunlara rağmen yine de savaş çıkarsa, o durumda da her zaman adaletle muamele edilmesini, savaş ehli olmayan kadın, çocuk, yaşlı, din adamı gibi kimselere dokunulmamasını, esirlere güzel muamele edilmesi gerektiğini emreden İslam dinidir. Dolayısıyla İslam'ın bu konuda kinci ve savaşçı bir tutum izlediğini söylemek asla mümkün değildir. Bu söylentilerin altında İslam ordularını kıskanma, bu ordular karşısında yenilgilere uğrama, müslüman devletlerin gücünü ve kudretini çekememe veya zayıf düşürme istekleri yatmaktadır. Bugün Orta Aya'dan Afrika'ya kadar her yere saldıran devletlerin İslamiyet'e bu tür eleştiriler yönelmesi gülünçtür. Dahası şu an Rumeli'de onbinlerce müslüman kanı dökülüyor ve ırz ve namus ayaklar altında çiğneniyorken buna seyirci kalan Avrupa, nasıl oluyor da İslam'a savaş dini diye eleştiri yöneliyor. Halbuki tarih Hristiyan Avrupa'nın dünya üzerinde yaptığı katliamlarla doludur. Bereketzâde'ye göre bu gibi durumlardan ötürü İslam'a yöneltilen bu şekildeki eleştiriler asla gerçekçi değildir ve ifiradan ibarettir. Bereketzâde bu yazıda adeta İslam dünyasının Birinci Dünya Savaşı'ndaki durumunu tasvir etmektedir. Osmanlı mülküne yapılan saldırı ve işgalleri, bölge bölge hangi ülkelerin nerelere saldırdığını, Osmanlı ülkesini bölüp paylaşmak arzusunda olan ülkelerin izledikleri politikaları, yaptıkları zulüm ve işkenceleri zikretmektedir.² Bereketzâde burada sanki biraz ayetin tefsirinden uzaklaşmıştır. Ancak sözü buraya getiren genel anlamda ayetin zımında bulunan 'savaş' olgusudur. Döneminde gündemde olan bir konu olduğu düşünülürse mazur görülebilir. Ona göre savaş her

---

¹ Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.215

² Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.218-221

durumda kötüdür ve mutlaka engellenmesi gerekir. Ancak bir şekilde çıktıktan sonra da zarara uğramamak için önceden gerekli hazırlığın yapılmış olması gerekir. Bugüne kadar çıkan savaşlardan ders alınarak savaş taraftarı olmamalı, mümkün olduğunca barıştan yana tavır alınmalıdır.¹

3.2.1.26. Ahlakî Erdemlerin Toplumların Varlıklarını Devam Ettirebilmelerindeki Hayatî Rolü

“ ... bir kavim nefislerindeki hali tağyîr etmedikçe Allah (c.c.) o kavmin halini tağyîr etmez.”²

Bereketzâde bu ayetin tefsirinde önemli ahlakî mesajlar vermiştir. Ahlâk kavramı üzerinde önemle durduğu yazısında Roma Devleti’ni örnek olarak ele almıştır. İlk zamanlardaki ahlakî faziletleri sayesinde ulaştıkları kemâl noktalarını daha sonra içerisine düştükleri ahlâksızlık sebebiyle nasıl kaybettiklerini ve nasıl aşağıların aşağısı pozisyonuna düştüklerini, ibret nazarlarına hitaben belîğ bir biçimde ortaya koyar. Ona göre bir milletin ahlakî yönden sağlam oluşu, o milletin bekâsının garantisidir. Ahlâk ne kadar zayıflarsa millet de o kadar çözülür ve yıkılır gider. Dolayısıyla bizim üzerinde en önemle durmamız gereken şey ahlâk mefhumudur. Ahlâk din ile doğru orantılıdır. Ahlak bozukluğundan itikad bozukluğu doğar. Bunun farkında olan din ve vatan düşmanları ahlakî yozlaşmayı getirecek her türlü faaliyete girişmektedirler. Bununla İslam toplumunun dinî duygularını zayıflatmak ve toplumu birbirinden koparıp yıkmak istemektedirler. Çünkü İslam toplumlarını ayakta tutan ve birbirleri arasındaki dayanışma ve irtibatı sağlayan bağ din bağıdır. O bağı koparınca bu toplumlar birbirinden kopar ve her biri başka tarafa savrulur. Bunun farkında olan düşmanlar ahlakî çöküntüyü sağlamak için var güçleriyle çalışmaktadırlar. Onların bize ahlâk ve edep adına sunmak istedikleri şeyler gerçekte ahlâk ve edepten çok uzaktır. Zaten İslam dini ahlakî faziletler, hak ve hürriyet, ilim, şahsî teşebbüsler, sanayileşme vs. gibi üstün meziyetlere onlardan daha çok teşvik etmekte ve değer vermektedir. Dolayısıyla bizim bu konularda onların rehberliğine ve tavsiyelerine

---

¹ Bereketzâde, *Necâib-i Kur’âniyye*, s.222-224

² Ra’d 13/11

ihtiyacımız yoktur. ‘Kendi ahlâmımızı bırakalım da Batı’nın ahlâk ve âdâbını alalım’ demektedir hiçbir mantık yoktur.¹

3.2.1.27. İslam’ın Ehl-i Kitab’a Bakışı ve Diyalog Meselesi

Bugün üzerinde çokça tartışılan konulardan birisi olan bu mesele hakkında Bereketzâde aşağıdaki ayet bağlamında konuyu işlemektedir:

“Ehl-i Kitap’tan bazıları vardır ki onlar Allah (c.c.) için huşû ederek, âyâtullâhı semen-i kalîl (az bir karşılık) ile mübâdele eylemeyerek zât-ı ulûhiyetine ve size inzâl olunan ile kendilerine inzâl edilene iman ederler. Onların Rableri indinde ecirleri vardır. Cenâb-ı Hakk serî ‘û’l-hisâbdır.”²

Bereketzâde *Yâd-ı mâzî* isimli eserinde Akka’dayken zaman zaman tartıştığı bir Hristiyan papazla aralarında geçen diyalogu ‘istidrat’ başlığı altında zikretmektedir.³ Bu papazla görüşmelerinde genelde Hristiyanların İslam’a ve Hz. Muhammed (s.a.s.)’e, müslümanların da Hristiyanlığa ve Hz. İsa (a.s.)’ya bakışları konuşulmuştur. Dünya’daki düzen ve intizamın sağlanması ve beşeriyetin barış içerisinde yaşaması için gerekli olan şeyin karşılıklı hoşgörü ve diyalog olduğunu söyleyen muhatabına; Müslümanların Hz. İsa (a.s.) ve Hz. Meryem (a.s.)’e verdikleri değer ve öneme karşılık Hristiyanlar’ın Hz. Muhammed (s.a.s.)’e gereken saygı ve hürmeti göstermediklerini, bu saygı ve hürmet gösterilmediği müddetçe de beklenen hoşgörü ve diyalog ortamının oluşamayacağını ifade etmiştir.⁴ Bu sohbetler esnasında Bereketzâde müslümanların Hz. İsa’ya çok büyük tazim ve hürmet duyduğunu, Kur’an’ın Hz. İsa’yı ulul’l- ‘azm peygamberlerden olarak tanıttığını ve müslümanların da böyle inandıklarını; aslında ilahî dinlerin hepsinin kaynağının Allah (c.c.) olduğunu, hepsinin temelinde tevhid inancı olduğunu, aradaki farkların ancak zamanın ve şartların değişmesiyle değişen furûattan olduğunu zikreder. Tarih sahnesine baktığımız zaman İslam’ın hakim olduğu

---

¹ Bereketzâde, *Necâib-i Kur’âniyye*, s.237-243

² Âl-i İmran 3/199

³ Bkz: Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.151-155

⁴ Bereketzâde, *Necâib-i Kur’âniyye*, s.135-138

memleketlerde veya yeni fethettiği topraklarda diğer din mensuplarına geniş hoşgörülerde bulunulduğunu, başka bir dine mensup olduğundan dolayı asla kimseye zulmedilmeyip tek bir kişinin bile kanının dökülmediğini ifade eder. Diğer taraftan haçlı savaşlarında, Endülüs coğrafyasının tekrar Hristiyanlar tarafından ele geçirilmesinden sonra yaşanan katliamlarda, Avrupa’da Katoliklerle Protestanlar arasındaki savaşlarda, Fransız inkilabında akıtılan kanlarda, daha asrımızda meydana gelen Fransa ile Almanya arasındaki otuz yıl savaşlarında vs., bunların hiçbirisinde İslam’ın dahli sözkonusu değildir; dolayısıyla İslam zaten barışçıl ve hoşgörülü bir dindir, diyerek muhatabına söyle seslenmektedir:

“Bakalım muhabbet ne tarafta, buğz ve düşmanlık ne tarafta? Muhammediler Hz. İsa (a.s.)’ya nasıl hürmet ediyorlar ve Cibrîl-i emîn’in nefhasıyla babasız dünyaya geldiğini tasdik edip Hz. Meryem’in de böylece günahsız ve temiz oluşuna şehâdet ediyorlarsa; İsevîler de Hz. Muhammed (s.a.s.)’e hürmet ve muhabbet etseler bahsettiğiniz birlik ve beraberliğin ortaya çıkmasına bir mani kalmazdı.”¹

Bu ifadelerinden anlaşılacağı üzere Bereketzâde Hristiyanlar ve Yahudilerle karşılıklı hoşgörü ve diyalog ortamının oluşturulabilmesi için, onların, İslam’ın Peygamberini müslümanların inandığı şekilde kabul etmelerini temel şart olarak görmektedir. Müslümanlar nasıl ki onların peygamberlerini hak peygamber olarak görüp hürmet ve muhabbet besliyorlarsa, Hristiyan ve Yahudilerin de Hz. Muhammed (s.a.s.) hakkındaki düşüncelerinin bu şekilde olması, hoşgörü ve diyalog için temel şarttır.

Bereketzâde bu ayette geçen ‘*âyâtullahı semen-i kalîl (az bir karşılık) ile mübâdele eylemeyerek...*’ ifadesini, Ehl-i Kitab’ın Hz. Peygamber’in Tevrat ve İncil’de bulunan vasıflarını küçük bir menfaat karşılığında gizlememeleri olarak tefsir etmiştir. Ehl-i Kitap’tan kimlerin bu övgüye layık olduğu hususundaki tartışmaları zikrettikten sonra Habeşistan kralı Ashame (Necâşi)’yle ilgili Hz. Peygamber (s.a.s.)’in cenaze namazı kıldırması olayını zikreder.²

---

¹ Bereketzâde, *Yâd-ı mâzî*, s.151-155

² Bereketzâde, *Necâib-i Kur’âniyye*, s.133

3.2.1.28. Dünya'nın Fani ve Geçici Oluşu

Kur'an'da bir çok yerde bu hayatın fani ve geçici olduğu, asıl hayatın ahiret yurdu olduğu, bu hayatın öncelikle ahiret yurduna hazırlıkla birlikte bu dünyadan da gerektiği kadar faydalanmak için yaratıldığı vurgulanmıştır. Bu konuyu Bereketzâde iki farklı yerde işlemiştir. O ayetlerden birisi şudur:

*"Rûy-u arzda (yeryüzünde) her ne varsa cümlesi fânîdir. Ve zi'l- celâl ve ikram olan vech-i Rabbin (rabbinin zatı) bâkî kalır."*¹

Bereketzâde bu ayetleri tasavvufî bir bakış açısıyla tefsir etmiştir. Önce ayetlerde geçen bazı kelimeleri açıklar. Ardından Kâdî Beydâvî'nin bu ayetin tefsiriyle ilgili bir yorumunu ve bu yorum üzerinde Müftî Sadeddin Efendi, Şeyhzâde ve Şeyh İbn Nureddin Hazretleri'nin yorumlarını nakleder.² Özellikle bu son yorumda kelamî ve felsefî konulara derinlemesine temas vardır. Varlığın mahiyeti ve sonu üzerinde bazı fikirler serdedilmiştir. Temel olarak ele alınan konu alemin varlığının son bulacağı ve yalnız Allah (c.c.)'ın zatının bâkî kalacağıdır. Bereketzâde daha sonra İmam Gazzâlî ve Mevlânâ'nın bu konudaki görüşlerini zikreder. Konuyla ilgili Mevlânâ'dan oldukça fazla iktibas yapmıştır. Bu görüşler sıradan halkın anlayamayacağı kadar derin ve felsefî konuları içermekte, ancak ehlinin kavrayabileceği bilgiler ihtiva etmektedir. Bereketzâde bu gibi tasavvufî meseleleri verirken son derece güzel ve sanatlı ifadeler kullanmış, meseleleri tam bir tasavvufî dil ve bakış açısıyla ifade etmiştir. Bu fikirler Bereketzâde'nin tasavvuf alanında da çok geniş bir kültür ve bilgi birikimine sahip olduğunu, bazı temel meseleleri derinlemesine kavradığını ve ayetleri tefsir ederken de bunları kullandığını göstermektedir. Hâsılı; bu ayetin tefsirinde Bereketzâde tasavvufî bakış açısı izlemiş ve *Mesnevî*, *İhyâ* gibi tasavvuf kitaplarından bol bol alıntılarla makalesini zenginleştirmiştir. Bu açıdan bakıldığında güzel fakat ehlinin anlayabileceği nitelikte bir yazıdır.

Bu konuyla ilgili diğer bir ayet Hadîd Sûresi'nin 20. ayetidir. Bu ayet Dünya ve

---

¹ Rahman 55/26-27

² Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.377-380

içindekilerle ahiret hayatı arasında bir kıyas yapmakta ve müminlere dünya hayatının geçici olup aslolanın ahiret hayatı olduğunu bildirmektedir. Bereketzâde metodu olduğu üzere ayetin tefsiri bir mealini verdikten sonra konu hakkında bazı yorumlarda bulunur. Ona göre bu ayette dünya nimetlerinin yerilmesini doğru anlamak gerekir. Dünya nimetleri mutlak manada yerilmiş şeyler değildir. Bu nimetleri Allah (c.c.) boşuna yaratmamıştır. Bunlardan maksat onların bu nimetlerden istifade etmesidir. Bu istifade dünyalık geçimlerini sağlamak maksadıyla olduğu gibi, asıl maksat ise ahiret hayatına hazırlık yapmaktır. Dünya ahiretin tarlasıdır. Akıllı insanlar bu dünya nimetlerinden faydalanmayı gözdardı etmezler, layıkıyla onlardan istifade ederler. Ancak hiçbir zaman bu nimetleri kendilerine vereni unutmayıp, bu nimetleri kullanarak daima ahiret için hazırlanırlar. Dolayısıyla bu ayette dünya hayatı yerilmiş değildir. Yerilen, dünya hayatını Allah (c.c.)'a taat için salih amel işleyerek geçirmeyip hevâ ve hevese uyarak geçirmektir. Yoksa mutlak manada dünya hayatı yerilmez, hatta bu şekilde dünyadan el etek çekerek yaşamak nehyedilmiştir.¹

Bereketzâde bu ayeti tefsir ederken 'kader' inancına da değinir. Kadere inanmak farzdır. Her şeyin kaderi ezelde levh-i mahfuzda belirlenmiştir. Ancak bu belirlenen şeylerin ne olduğu hakkında hiç kimsenin hiçbir bilgisi yoktur. Onun için bize düşen daima bütün gücümüzle çalışmaktır.²

3.2.1.29. Ruhun Varlığı ve Mahiyeti

Konuyla ilgili ayet-i kerime "*Sana ruhtan suâl ediyorlar. Sen de ki: Ruh Rabbimin emrindedir, size ancak ilm-i kalil i'tâ olunmuştur.*"³ ayetidir. Bu ayet Kur'an'da 'mütüşâbih ayetler' diye tarif edilen ayetlerdendir. Onun için müfessirler bu ayetin tefsiri üzerinde farklı görüşlere ve ekollere ayrılmışlardır. Ancak Ehl-i sünnet anlayışına sahip müfessirlerin kahir ekseriyeti ayet-i kerimeyi belirli sınırlar içerisinde tefsir etmiş ve aşırı te'vil ve yorumlara girerek maksadı aşmamaya dikkat etmiştir. Onlara göre ayette ruh hakkında insanlara ne kadar bilgi verildiği bellidir. Onlar insan

---

¹ Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.395

² Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.397

³ İsra 17/85

aklının verilen bu bilgiden daha fazla malumata sahip olamayacağını benimsemişlerdir. Bereketzâde de bu yolu tutanlardandır. Ayet-i kerimenin tefsirinde ayetin sebab-i nüzûlüyle ilgili bir rivayeti verdikten sonra ruhun ne olduğunu tanımlamaya çalışır. Ona göre ruh bedenın azaları gibi bir maddeden hasıl olmaksızın ve bir asıldan tevellüt etmeksizin, sırf emr-i tekvînî ile meydana gelmiş varlıklardandır. İnsanın hakikati, herkesin 'ben' diye işaret ettiği şeydir ki o da ruhtur. Diğer bir tabirle nefs-i nâtıkadır. İnsanın hakikati, yok olan, ayrılan bir takım kimyevî unsurların birleşmesinden meydana gelmiş şu bedenden ibaret değildir. İnsan, hakikaten beden ile ruhtan mürekkeptir; fakat onun hakikati ruhtur. Peki ruh nedir? Ruh; bir maddeden hasıl olmaksızın, bir asıldan doğmaksızın, sırf emr-i tekvînî ile vücut bulmuş Rabbanî bir sırdır ki künhü ve mahiyeti insan için gizlidir. Bizi tasavvur ettiren, aklettiren, hissettiren, tefekkür ettiren, irade ettiren, bir şeyi ve bir hareketi diğer bir şeye ve bir harekete tercih ettiren hep odur. Beden; boyca, ence, derinlikçe uzanmış şu cisimdir ki fiillerimizi yapma hususunda ruhtan gelen emirlere hizmet eder. Hasılı; ruh âlem-i halktan değil, âlem-i emirdendir.¹

Bereketzâde ruhun varlığını inkar edenlere karşı delil olmak ve bir anlamda da ruhun ne olduğunu açıklamak üzere, yedi maddede ruhu açıklamaya çalışmaktadır. Bunlar; bedenın gelişip büyümesine kıyasla ruhtan başka olduğu; kişinin bedenının azalarının her birinden veya tümünden gafil olduğu zamanlarda bile kendinden (nefsinden) gafil olmadığı; bütün milletlerde kabir ziyaretleri veya ölülerin arasından bazı eylemler yapma anlayışının olduğu ve bunun da beden öldükten sonra bazı şeylerin hala varlığını devam ettirdiğine olan inanca işaret ettiği; bir çok kişinin, bazılarının ölümünden sonra onları rüyasında görüp kendilerine bildirdikleri haberlerin gerçek hayatta öyle olduğunun tecrübeyle sabit olduğu; birkaç azası kesilen kimsenin nefsinde herhangi bir eksiklik hissetmeyip de bunu sadece bedeninde meydana gelen bir eksiklik olarak görmesi; bütün bunlar hep ruhun varlığının delilleridir.² Bu açıklamalardan açıkça anlaşıldığı üzere; Bereketzâde müteşâbih ayetlerde geçen

---

¹ Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.270

² Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s 271-273

kavramlar üzerinde işarı yorumlara girişmemekle birlikte bazı akli istidlallerden de kaçınmamıştır.¹ Sunulan delillerin mantıklı ve gerçeğe uygun olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bazı yönlerden eleştiri de getirilebilir. Bir kısmının tam bir açıklıkla ifade edilmemesinden dolayı bazı yönlerinin anlaşılabilmesi (insanın nefisinden gafil olmaması gibi), bazılarının sadece kişisel tecrübelerle dayanıp herkes tarafından müşahade edilebilmesinin mümkün olmaması (rüya meselesi gibi) vs. bu eleştirilere örnek olabilir. Bereketzâde'nin burada ruhun varlığını ifade etmeye çalışması sadece inkarcıların iddialarına delil sunmak mahiyetindedir. Yoksa müteşâbih olan bu kavramın insanlar tarafından da kavranabileceği görüşünde olduğu için değildir. Nitekim netice olarak bunun, Allah (c.c.)'ın insanlara kendisi hakkında fazla bilgi vermediği işlerden olduğu ve sadece bu kadarıyla yetinilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

3.2.1.30. Mü'minlerin Ahiretteki Mükafatları ve Ru'yetullah Konusu

Kur'an-ı Kerim'de bu konuyla ilgili onlarca ayet vardır. Bereketzâde bu ayetlerden bir kısmını şöyle zikretmektedir:

“Sükkân-ı cennet (Cennet sakinleri) bugün zevk ve safâya dalmış, nevâle çîn-i lezzet (lezzetleri tadan) ve surûr oluyorlar. Onlar ve zevceleri gölgelerde, müzeyyen taht ve serîrler üzerine ittikâ ediyorlar (yaslanıyorlar). Orada onlar için her türlü fâkihe (meyve, yiyecek) ve her istedikleri vardır. Rabb-ü rahîmden erzân (layık olarak) buyurulacak selâmdır.”²

Bereketzâde bu ayetin tefsirinde Cennet'te Allah (c.c.)'ın müminlere bahşedeceği lütuf ve keremden söz etmekte, bu nimetler içerisinde 'ru'yetullah' vadinin de bulunduğunu belirtmektedir. Bu konuyla ilgili Hz. Peygamber (s.a.s.)'den bir hadis ve 'Emâli Manzûmesi' diye bilinen, Kelâm ilmine ait temel konuların Ehl-i sünnet inancına göre tarifinin yapıldığı bir manzûmeden de bu meseleyle ilgili kısmı alıntı yapmıştır.³

¹ Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.274

² Yasin 36/55-58

³ Bereketzâde, *Necâib-i Kur'âniyye*, s.342

Ancak kendisinin bu konu hakkındaki görüşünü açıkça zikretmemiştir. Ru'yetullah'ı kabul ettiği bellidir ama ayrıntıya girmeyerek sadece Allah (c.c.)'ın Cennet'te mümin kullara kendisini göstereceğini belirtmekle yetinmiştir.

3.2.2. Tefsir-i Kur'an-ı Kerim

Bereketzâde İsmail Hakkı'nın *Sebilü'r-reşâd* mecmuasında *Tefsir-i Şerif Envâr-ı Kur'an* başlığıyla yayımlanan yazıları, mecmuanın 1327 (1909) tarihli 146. sayısında Bakara Suresi 50-53. ayetlerle son bulmaktadır.¹ Bu yazılar Bereketzâde'nin *Envâr-ı Kur'an* tefsirine ait yazılardır ve daha sonra kitap halinde basılmış olan baskılarında da mevcuttur. Müellifin -adı geçen tefsirinde ve tefsir yazılarının toplandığı diğer bir eseri olan *Necâib-i Kur'aniyye* adlı kitabında yer almayan- Bakara Suresi 2/152-158 arası ayetleri konu edindiği yazıları da vardır. Bu yazılar da daha sonra *Sırât-ı müstakîm* mecmuasının devamı niteliğinde olan *Sebilü'r-reşâd* mecmuasında yayımlanmıştır.

Sebilü'r-reşâd mecmuasının 1334 (1915) tarihli 7. sayısında *Tefsir-i Kur'an-ı Kerim* başlığıyla, Bereketzâde'nin Bakara Suresi 152,153. ayetlerini işlediği bir yazısı yayımlanmıştır.² Bu yazıda şükür kavramı üzerinde durur. Kulların şükretmesinin, Allah'ın verdiği nimetleri anarak ona hamedip onu yüceltmeleri demek olduğunu; Allah'ın şükrünün ise, kullarının taat ve ibadetlerini kabul etmek suretiyle onlara şeref kazandırmak olduğunu ifade eder. Şükrün kısımlarıyla ilgili olarak, dil ile şükür, kalp ile şükür ve organlar ile şükrün nasıl olacağı hakkında bir alıntıyla yazıyı bitirir.³

Bereketzâde'nin "*Tefsir-i Kur'an-ı Kerim*" başlığıyla yayımlanan tek yazısı bu yazıdır. Bu ayetlerin devamı da daha sonra çıkan müteâkip üç sayıda "*Âyât-ı Furkâniye*" başlığıyla yayımlanmıştır.

3.2.3. Ayât-ı Furkâniye

Tefsir-i Kur'an-ı Kerim başlığıyla yayımlanan Bakara Suresi 152,153. ayetlerin

---

¹ Ceyhan, *Sırât-ı müstakîm ve Sebilü'r-reşâd Mecmuaları Fihristi*, s.122

² *Sebilü'r-reşâd*, XIV, 362, s.221

³ *Sebilü'r-reşâd*, XIV, 362, s.221

devamı niteliğindeki, aynı surenin 154., 155-156. ve 157-158. ayetlerin işlendiği üç farklı yazı, *Sebilü'r-reşâd* mecmuasında *Âyât-ı Furkâniye* başlığı altında yayımlanan Bereketzâde'ye ait tefsir yazılarıdır. Bu yazılar mecmuanın 1334 (1915) yılında çıkan üç sayısında yayımlanmıştır.¹

Bereketzâde bu yazıların ilki olan Bakara 2/153.² ayetin tefsirinde sabrın önemi üzerinde durur. Gazzâli'ye göre sabrın çeşitlerinden bahseder ve bunları “bedenî sabır” ve “nefsânî sabır” olmak üzere iki kısma ayırır. Ayrıca sabrın durumlara göre değişik tezahürleri ve isimlendirmeleri bulunduğunu nakleder. Bunlar arasında sabır, kendine hakim olma, şecaat, hilm, kanaat, zühd gibi farklı tezahürleri sayar. Ayette müjdelenen “sabredenler”den maksadın kimler olduğu hakkında bilgi verirken; Avrupa ve Amerika’da İslam aleyhinde verilen konferanslar ve yapılan yayımlara karşı İslam’ı müdafaa etmeyerek bir köşeye çekilip tepki göstermeyen kimselerin bu zümrenin içinde olamayacağını ifade etmesi dikkat çekicidir.³

İkinci yazısında Bakara 2/154-155. ayetleri tefsir etmiştir.⁴ Bu yazıda da şehitlik makamının yüceliğinden ve Allah yolunda cihad etmenin kutsiyetinden bahseder. Bu yolda mücadele ederken karşılaşılabilecek sıkıntı ve zorluklara sabretmenin mükafatını dile getirir. Sözkonusu ayetlerdeki şehitlerden kastın Bedir şehitleri olduğunu söyleyenlerin bulunduğunu ifade ederken, Bedir şehitlerinin isimlerini de tek tek zikretmiştir.⁵

3.3. Bereketzâde İsmail Hakkı'nın Tefsir İlmine Kazandırdığı Yenilikler

Bereketzâde'nin *Envâr-ı Kur'ân* tefsirinde kaynaklara bağlı kalındığı için, tefsirin bir yenilik arzemediği söylenmiştir.⁶ Ancak bu konuda yapılan daha geniş çaplı

---

¹ Ceyhan, *Sırât-ı müstakim ve Sebilü'r-reşâd Mecmuaları Fihristi*, s.376

² Bereketzâde ayet numarasını 154 olarak vermektedir.

³ *Sebilü'r-reşâd*, XIV, 364, s.255

⁴ Bereketzâde ayet numaralarını 155-156 olarak vermektedir.

⁵ Bkz: *Sebilü'r-reşâd*, XV, 365, s.3

⁶ Abay, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*, s.137

araştırmalara bakıldığında, bu tefsirin modern tefsir anlayışının Osmanlı'daki yansımaları açısından ne kadar önemli olduğu açıkça görülebilir.¹

Bereketzâde İsmail Hakkı'nın *Envâr-ı Kur'an* tefsirinin en önemli özelliği, uzun bir süredir Türkçe yeni bir tefsir yazılması ihtiyacının gündeme geldiği dönemlerde kaleme alınan Türkçe bir eser olmasıdır. Nitekim kitap olarak basılmadan önce tefrika halinde yayımlandığı *Sebilü'r-reşâd* mecmuasında eserin basımıyla ilgili "önemli bir duyuru" başlığıyla verilen ilanda; kırk-elli seneden beri Türkçe bir tefsir yazılması gerektiği ilim erbabınca zarurî görüldüğü, bu ihtiyacın son zamanlarda iyice artmasına rağmen o ana kadar hiç kimsenin buna teşebbüs etmediği, dolayısıyla Bereketzâde'nin *Envâr-ı Kur'an* tefsirinin bu açıdan ne kadar mühim bir çalışma olduğu dile getirilmiştir.² Tanzimatla birlikte dillendirilmeye başlanan Türkçe meâl ve tefsir ihtiyacının giderilmesi için harekete geçen ilk müteşebbislerden olduğu kaynaklarda geçmektedir.³ Burada yeri gelmişken şunu da söylemeliyiz ki; bu eserlerin bazısında *Envâr-ı Kur'an*'ın Kur'an'ın tercümesine (meâline) örnek gösterildiği grlmüřtür⁴, fakat *Envâr-ı Kur'an* Kur'an meâli değil, bir tefsir çalışmasıdır.

Envâr-ı Kur'an'ın zikrettiğimiz önemine gölge düşüren en büyük eksikliği tamamlanmamış bir tefsir oluşudur. Daha önce de belirtildiği gibi bu eserin bugün elimizde bulunan kısmı yalnızca bir cüzdür. Devamının yazılıp yazılmadığı meçhuldür. Müellifinin, döneminde ilgi gören ve fikirlerine itibar edilen bir kişi olduğu dikkate alındığında, devamını yazmış olsaydı mutlaka basılır veya muhafaza edilirdi diye düşünüyoruz. Buradan hareketle, eserin devamını yazmamış olabileceği ihtimali daha ağır basmaktadır diyebiliriz.

Bereketzâde İsmail Hakkı'nın *Necâib-i Kur'âniyye* adlı eseri de döneminde önemli

---

¹ Örn. bkz: Suvat MERTOĞLU, *Osmanlı'da II.Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı (Sırât-ı müstakim/Sebilü'r-reşâd Dergisi Örneği: 1908-1914)*, Basılmamış Doktora Tezi, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri, İstanbul, 2001.

² *Sebilü'r-reşâd*, XI, 263, s.37

³ Mehmet Ünal, "Bir Mukavelenin Serencâmı", s.10

⁴ Bkz: Muhammed Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, s.196; Hidayet Aydar, *Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi*, s.112

görülen bir eser olmuştur. O dönemde ilmî seviye açısından çok önemli bir konumda olan *Sırât-ı müstakîm* gibi bir dergide yayımlanması bu önemi göstermesi açısından dikkate değerdir. İlim adamları tarafından kendisine atıfta bulunulan bir eserdir.¹

---

¹ Örn. bkz: Hasan Basri Çantay, *Medl*, II, s.584

SONUÇ

Bereketzâde İsmail Hakkı'nın hayatı ve özellikle de tefsirciliğini araştırmak maksadıyla yapılan bu araştırmada önemli sonuçlar elde edilmiştir. Bu sonuçlara göre öncelikle Bereketzâde'nin sağlam bir temel eğitim aldığını ve bunun üzerine de kendisini mümkün olduğu kadar geliştirdiğini söyleyebiliriz. Dönemin önemli ilim adamlarından ders almış ve değerli şahsiyetleriyle birarada bulunmuştur. Ayrıca ilmî kişiliği kadar siyasî ve sosyal bir kişiliği olduğu da göze çarpmaktadır. Siyasi etkilerle bazı sıkıntılar yaşadığı, hatta sürgüne gönderildiği zamanlar olmuştur. Ancak bu siyasi çalkantılardan sonraki hayatında velûd bir müellif olarak hayatını devam ettirmiş, bir taraftan da yüksek dereceli bir devlet memuru olarak memleketin dört bir yanında hizmet etmiş, fikrî gayretine fiilî gayretini de eklemiştir.

Bereketzâde'nin önemli bir müellif olduğunu daha önce söylemiştik. Bu bağlamda Tefsir, Fıkıh, Sosyoloji, Belâgat, Tarih gibi farklı alanlarda bir çok eser kaleme almıştır. Dönemin en önemli gazete ve dergilerinde yazıları yayımlanmıştır. Ayrıca bazı terceme eserleri de bulunmaktadır. Bu çalışma Tefsir alanında yapılmış bir çalışma olduğundan tefsirle ilgili eserleri üzerinde ayrıntılı incelemeler yapılmış, diğer eserleri ise genel hatlarıyla tanıtılmıştır.

Bereketzâde'nin tefsirdeki en önemli eseri tamamlanmamış bir tefsir olan *Envâr-ı Kur'ân* tefsiridir. Bu tefsir bizim Bereketzâde'nin tefsirciliğini değerlendirmemizde temel teşkil etmektedir. Tefsir gerektiğinde nahiv, lugat, belâgat yönleri gibi durumlarda klasik tefsirlere dayanmakla birlikte, sosyal içerikli mesajlara önem vermesi bakımından klasik tefsirlerden farklıdır. İsrailiyattan arındırılmaya çalışılmış, sade bir dille yazılmış, Kur'an'ın hidayet yönünü öne çıkarmaya gayret eden bir tefsirdir. Klasik tefsirlerden Kâdî Beydâvî, Fahreddîn Er-Râzî, Zemahşerî, Ebussuûd gibi kaynaklardan; modern tefsirlerden ise genellikle Muhammed Abduh'tan bolca istifade edilmiştir. Bu tefsirdeki görüşlerin genel olarak diğer muteber tefsirlerdeki görüşlerle çelişmediği, onlara uygun görüşler serdedildiği yapılan iktibaslardan anlaşılmaktadır. Ancak bazı durumlarda daha önceki görüşlere itiraz ederek farklı bir görüş ortaya koyulduğu da görülebilmektedir.

Bu tefsirin en önemli özelliği yazılan ilk Türkçe (Osmanlıca) tefsirlerden olarak görülmüsidir. Ne var ki tamamlanmamış bir tefsirdir ve elimizde yalnızca birinci cüz bulunmaktadır. Bu durum kanaatimizce tefsirin kendisinden sonra gelecek tefsirlere etki etmesini engellemiş ve fazla rağbet görmemiştir. Eser *Sırat-ı mustakîm* ve *Sebîlü'r-reşâd* mecmualarında tefrika halinde yayımlanmıştır.

Bereketzâde'nin *Necâib-i Kur'âniyye* isimli eseri de tefsiri kadar meşhur olmuş, bu eser de zikredilen mecmualarda yayımlanmıştır. Eser muhtelif ayetlerin müstakil tefsirleri yapılmak suretiyle oluşturulmuş derleme bir eserdir. Belli başlı konular Allah'ın kullarına verdiği nimetler, kulların bunlara şükretmeleri, kainattaki hikmetler, toplumsal birlik ve beraberliğin önemi, ibadetlerin değeri vs. gibi çok çeşitli mevzularda olabilmektedir. Bu eser de sosyal mesaj yönü ağır basan bir eserdir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Bereketzâde İsmail Hakkı son dönemde yaşayan önemli Osmanlı alimlerinden biridir. Her ne kadar siyasî yönden bazı eleştirilere maruz kalan bir takım kimselerle kısmî bir yakınlığı olsa da hiçbir zaman onların yanlış fikirlerini savunmamış, daima millî ve manevî değerlerin ayakta kalması için çalışmıştır. İtikadî açıdan daima Ehl-i sünnet inancına vurgu yapmıştır. Son dönem Osmanlı'daki bazı aydınlar gibi Avrupa hayranlığına tutulmamış, kendi değerlerine her zaman sahip çıkmıştır. Bu değerler uğrunda kalemiyle mücadele etmiş, Kur'an'ın mesajını aktarmak için tefsir yazma gayretinde bulunmuş, ayetleri sosyal mesaj vermek ve hidayet yönlerini ön plana çıkarmak maksadıyla tefsir etmiştir. Tefsiri çok orijinal bir tefsir olmamakla birlikte sade bir dille yazılmış olması, hacminin kısa tutulması, İsrailiyat gibi bazı problemlilerden arındırılma gayretinde olması ve ilk Türkçe tefsir denemelerinden olması yönüyle önemlidir.

KAYNAKÇA

- ABAY, Muhammed (1992), *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- _____ (1999), "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsirle İlgili Eserler Bibliyografyası (Tefsirler, Haşiyeler, Sure Tefsirleri, Tercümeleler)", *Divan İlmî Araştırmalar Dergisi*, 4/1, İstanbul.
- AKÜN, Ömer Faruk (1972), *Namık Kemal'in Mektupları*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.
- AKYÜZ, Yahya ve diğerleri (1997), *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I/1 - Türk İnkılabının Hazırlık Dönemi ve Türk İstiklal Savaşı*, Yükseköğretim Kurulu Yayınları, Ankara.
- ATEŞ, Süleyman (?), *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli*, Kılıç Kitabevi, Ankara.
- AYDAR, Hidayet (1996), *Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi*, Kur'an Okulu Yayıncılık, İstanbul.
- AYDÜZ, Davut (1996), "Sırât-ı müstakîm ve Sebîlü'r- reşâd Mecmualarında Çıkan Tefsirle İlgili Yazılar", *SAÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I, Sakarya Üniversitesi Basımevi, Adapazarı.
- _____ (2000), *Tefsir Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, Işık Yayınları, İstanbul.
- BALJON, J.M.S. (1994), *Kur'an Yorumunda Çağdaş Yönelimler*, Çev: Şaban Ali Düzgün, Fecr Yayınevi, Ankara.
- BANARLI, Nihat Sami (1971), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I-II, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara.
- BEREKETZÂDE, İsmail Hakkı (1317), *Esrâr-ı Belâgat*, Matbaay-ı Ebu'z- Ziyâ, Kostantiniyye.
- _____ (1304), *İsbât-ı vâcib*, Matbaay-ı Ebu'z- Ziyâ, Kostantiniyye; Birlikte ciltlenmiş: Muhammed Fahri (1323), *Tıbb-ı nebevî'den bir hediyeye: Tabâbet ve*

hifz-ı sıhha, Mahmutbey Matbaası, İstanbul; Paskol Jori Moro (1332), *Yüz sene yaşamak çaresi yahut ilm-i hifz-ı sıhha-i umûmiyyenin yirmi iki tenbih ile telhisi*, Çev: Mehmed Cemil, Mehmed Raif, Matbaay-i hayriye, İstanbul; Ebu'l Kâsım Nisaburî (1276), *Risale-i tibbî'n- nebî*, Litoğrafya Destgâhı, İstanbul; Ma'rûf Kerhî (1312), *Futûh-u erbe 'în tercemesi*, Çev: İbrahim Edhem Giridî, İstanbul; İsmail Hakkı b. İsmail el- İzmîdî Üsküdârî (1298), *Tenbihü'l- Mü'minîn*.

_____ (1314), *Metâlib-i âliye*, Matbaay-ı Ebu'z- Ziyâ, Kostantiniyye.

_____ (1331), *Necâib-i Kur'aniyye*, Tevsi'-i Tîbâ'et Matbaası.

_____ (2002), *Necaib-i Kur'aniyye*, Haz: Ertuğrul ÖZALP, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul.

_____ (1331), *Tefsir-i Şerif Envâr-ı Kur'an*, Selânik Matbaası, İstanbul.

_____ (1332), *Yâd-ı mazi*, Tevsi'-i Tîbâet Matbaası, İstanbul.

_____ (1997), *Yâd-ı mazi*, Haz: Mümtaz Habib Güven, Nehir Yayınları, İstanbul.

CERRAHOĞLU, İsmail (1997), *Tefsir Usûlü*, TDV Yayınları, Ankara.

CEYHAN, Abdullah (1991), *Sırât-ı müstakîm ve Sebîlü'r-reşâd Mecmuaları Fihristi*, DİB Yayınları, Ankara.

ÇANTAY, Hasan Basri (1979), *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, I-III, Nşr: Mürşid Çantay, İstanbul.

DOĞAN, D.Mehmet (1990), *Büyük Türkçe Sözlük*, Rehber Yayınları, Ankara.

HAMİDULLAH, Muhammed (2000), *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, Trc: Salih Tuğ, MÜİFV Yayınları, İstanbul.

HAMZA, Mahmud (1332), *Bekây-ı saltanat-ı Osmâniyye*, Orj. Adı: *el- Burhân 'ala bekâ-i milk-i benî Osmân ilâ âhiri'z-zamân* Trc: Bereketzâde İsmail Hakkı, Tevsi'-i Tîbâ'et Matbaası, Dersaadet.

_____ (1308), *Tenâkuz-u fikhî*, Orj. Adı: *Tenâkuz-u fikhî*, Trc: Bereketzâde

İsmail Hakkı, Matbaay-ı Nişân Berberiyân, İstanbul; Birlikte ciltlenmiş: Mustafa Reşid (1313), *Muharrerât-ı nisvân*, Alem Matbaası, İstanbul.

İPŞİRLİ, Mehmet (?), “Huzur Dersleri”, *DİA*, c.18, s.441-44.

İbret, Aleksan Sarrafyan (1288-1289), İstanbul, Birlikte ciltlenmiş 1-132 sayılar.

KAYA, Murat (2001), *Tanzimat'tan II.Meşrutiyet'e Kadar Matbu Türkçe Kur'an'ı Kerim Tercüme ve Tefsirleri*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri, İstanbul.

KESKİOĞLU, Osman, Asaf DEMİRBAŞ ve Abdullah MANAZ ((1989)), *Son Çağlarda İslam Dünyasında Fikir Hareketleri*, Tekışık Matbaası, Ankara.

MEHMED ZİHNİ EFENDİ (2000), *El- Müntehab ve'l- Müktedab fi Kavâidi's- Sarf ve'n- Nahv*, Marifet Yayınları, İstanbul.

MERTOĞLU, Suvat (2001), *Osmanlı'da II.Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı (Sırât-ı müstakîm/Sebîlü'r- reşâd Dergisi Örneği: 1908-1914)*, Doktora Tezi, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri, İstanbul.

MUHSİN (1291), *Suriye Muzafferiyâtı*, Kırkanbar Matbaası, İstanbul; Birlikte ciltlenmiş: Ahi Benli Hasan Çelebi b. Seydi Hoca (1287), *Hüsn-ü dil*, Yazma; Şemseddin Sami (1291), *Messâ*, Trablusgarp.

MUMCU, Ahmet (2005), *Atarük İlkeleri ve İnkılap Tarihi I-II*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

OKUYAN, Mehmet (2001), *Son Dönem Osmanlı'da İki Müfessir: Bereketzâde İsmail Hakkı ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa*, Etüt Yayınları, Samsun.

_____ (?) “Bereketzâde İsmail Hakkı”, *DİA*, c.V, s.490-91.

ÖZEĞE, Seyfettin (1978), *Bağış Kitapları Kataloğu I-V*, Haz: Ali BAYRAM- M.Sadi ÇÖĞENLİ, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum.

ÖZEL, Mustafa (2002), “Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler II”, *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI, İzmir.

- SÜLÜN, Murat ve Ömer ÇELİK (1999), *Türkiye Kur'an Makaleleri Bibliyografyası*, MÜİFV Yayınları, İstanbul.
- ŞANAL, Mustafa (2003), "Osmanlı Devleti'nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, y. 2003/1 sy.14.
- TANSEL, Fevziye Abdullah (1967), *Namık Kemal'in Hususî Mektupları I-II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- UNAT, Faik Reşit (1974), *Hicrî Tarihleri Miladî Tarihe Çevirme Klavuzu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- ÜNAL, Mehmet (2008), "Bir Mukâvelenin Serencâmı: Mehmed Akif'in Akîm Kalan Meâli Üzerine", *Diyanet İlmî Dergi*, c.44, sy.1 (Ocak-Şubat-Mart), Ankara.
- ZEHEBÎ, Muhammed Hüseyin (2003), *et- Tefsîr ve'l- müfessirûn*, I-III, Mektebet-ü Vehbe, Kahire.

ÖZGEÇMİŞ

1980 yılında Erzurum'da doğdu. İlkokulu Erzurum'da bitirdikten sonra hafızlık yaptı. 1992 yılında İstanbul'a geldi. 1999 yılında Eyüp İmam-Hatip Lisesi'nden mezun oldu. 2004 yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi. Aynı yıl Çorum'da imam-hatip olarak göreve başladı. Bir müddet Sakarya'da görev yaptı. 2006 yılında İstanbul Pendik Haseki Eğitim Merkezi'ne girdi. Halen burada kursiyer olarak görev yapmaktadır. Evli ve bir çocuk babasıdır.